

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Minime Lietuvių konferencijos 100-ąsias metines. Po Didžiojo Vilniaus Seimo tai antrasis lietuvių forumas, brėžęs aiškią nepriklausomos Lietuvos gairę. Apsisprendimas dėl nepriklausomos Lietuvos, Pirmojo pasaulinio karo išbandymai į didžiąją politiką atvedė naują politikų kartą, kuriai buvo lemta „paruošti Lietuvos idėją“. Joje ryškiai išsiskyrė Petro Klimo, žinomo diplomato, nacių ir sovietų lagerių kankinio, asmenybė. „Mūsų didžiųjų“ skyrelyje istorikė dr. Vilma Bukaitė pristato P. Klimo nuveiktus darbus rengiantis Lietuvių konferencijai. Studija „Lietuva, jos gyventojai ir sienos“, lietuviškų vadovėlių leidyba, intensyvus darbas Organizaciniame komitete P. Klimui pelno garbingą „Mūsų didžiojo“ vardą.

Į tas gretas rikiuojasi ir 1987 m. rugpjūčio 23 d. mitingo, kurio 30-metį minime, organizatoriai. Mitingo, kuris tapo lūžio tašku kelyje į laisvę. Publikuojami Vatikano radijo pranešimai liudija, kaip istoriniam mitingui rengtasi, kiek žmonių jame dalyvavo, primena tikruosius mitingo herojus.

„Faktų ir įžvalgų“ skyrelyje prof. Bronislovas Kuzmickas analizuoja mūsų valstybės „proveržio per Šiaurę“ peripetijas. Pasak B. Kuzmicko, „tylioji“ skandinavų pagalba ir aktyvi diplomatinė parama lėmė šiaurietiškos Lietuvos orientacijos į Vakarų pasaulį kryptį 1990–1992 metais. Neatrodė, kad ji būtų neperspektyvi ir šiandien.

„Dokumentuose“ reikšmingas Lietuvos valstybinės derybų su Rusija delegacijos pokyčių detales pristato ambasadorius Česlovas Vytautas Stankevičius. Prezidento Algirdo Mykolo Brazausko susitikime su delegacijos nariais klausama, ar numatytieji delegacijos sudėties ir derybinių klausimų pakeitimai bus naudingi Lietuvai, „ar Lietuvos politika keičiasi?“.

Kaip ir kiekviename numeryje, naujai perskaitome Romualdo Ozolo palikimo lobyną. Ar Lietuva gali turėti savo politiką? – klausia R. Ozolas 1999 m. vasario 10 d. Atsakymas toks: „Stojimas į Europos Sąjungą mums yra politika be politikos, o buvimas ES bus nacijos buvimas be savo politikos supervalstybėje be politikos“. Skaitytoją turėtų sudominti pirmą kartą publikuojama po pranešimo kilusi diskusija.

Ar Europos Sąjunga pamažu tampa kita Sovietų Sąjunga? – temą „Mąstymuose“ pratęsia disidentinio judėjimo Sovietų Sąjungoje pradininkas Vladimiras Bukovskis, kurio interviu ir 2006 m. pradžioje Briuselyje pasakytą kalbą perspausdiname. V. Bukovskis argumentuoja slaptais TSKP politbiuro dokumentais, bylojančiais apie iš anksto apgalvotą jungtinį kairiųjų Europos partijų ir Maskvos projektą transformuoti Europos bendrijas į federalinę valstybę.

Vasarą nuvilnijusi radžviliados – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto studentų prašymo/skundo dėl prof. Vytauto Radžvilo „euroskeptiškų“ pažiūrų – istorija tęsiasi. TSPMI absolventas politologas Vytautas Sinica skaitytojams primena šio konflikto detales, įvertina politikos mokslų būklę Lietuvoje. Tai pirmas viešai iškeltas klausimas apie akademinę ir apskritai minties bei žodžio laisvę Lietuvoje.

„Paminėjimuose“ tęsiamas straipsnių ciklas apie 1944–1953 m. Lietuvos partizaninio karo istorijos menkai tyrinėtus puslapius.

„Pristatymuose“ – pažintis su naujausia prof. Alvydo Jokubaičio knyga „Liberalizmas kaip pilietinė religija“ Vytauto Rubavičiaus žodžiais: „Knyga ne tik parodo filosofinį liberalizmo banalumą, bet ir moko nepasiduoti ideologiniams laisvių apžavams.“

Redakcinė kolegija

MŪSŲ DIDIEJI

VILMA BUKAITĖ

PETRAS KLIMAS LIETUVIŲ
KONFERENCIJOJE: RENGĖJAS, DALYVIS,
METRAŠTININKAS

Intensyvūs, radikalūs ir dažnai dramatiški XX a. pirmosios pusės politiniai ir socialiniai pokyčiai paveikė daugelio žmonių likimus kone visoje Europoje ir už jos ribų. Istorijos virsmai leisdavo iškilti ne tik veržliems, sėkmės lydimiems, bet ir veikliems, sumaniems jaunosios kartos politikams bei kūrėjams.

Lietuvos valstybingumo atkūrimo procesas atvedė į *didžiąją politiką* kartą, gimusią maždaug 1883–1900 metais. Į Lietuvos Tarybą buvo išrinkta net keletas tokių jaunų žmonių: Pranas Dovydaitis, Jonas Vailokaitis, Aleksandras Stulginskis, Jokūbas Šernas, Petras Klimas ir jauniausias institucijos narys Kazimieras Bizauskas. Už juos nedaug vyresnis buvo 1882 m. gimęs Mykolas Biržiška. Dauguma jų – išskyrus J. Vailokaitį ir A. Stulginskį – pasirinko ir tada, ir dabar jaunimo mėgstamas teisės studijas. Nepajutusieji pašaukimo, ieškojo atgaivos gilindamiesi į humanitarines disciplinas. Nė vienas iš jų netapo teisininku, tačiau įgytas žinias panaudojo: iš universiteto suolo atsinešė preciziškos raiškos ir tekstų redagavimo gebėjimus.

P. Klimas, J. Šernas ir K. Bizauskas 1914–1915 m. buvo tik neseniai baigę teisės studijas arba netgi tebestudijavo – Pirmojo pasaulinio karo išbandymai šiuos tris jaunuolius ištiko dar rimtai nepradėjusios jokios profesinės karjeros. Dvidešimt šešerių metų Maskvos imperatoriškojo universiteto absolventas P. Klimas (1891–1969), ketinęs tęsti studijas, Vokietijos kariuomenei žygiuojant per Lietuvą, įsikūrė Vilniuje. 1915 m. jis buvo tik jaunas publicistas, ieškantis darbo ir pragyvenimo šaltinio. Nuo tada, rengdamas politinius dokumentus, gimnazijų vadovėlius, rašydamas istorines studijas, jis pelnė iniciatyvą, pareigo, darbštumą, Lietuvos savarankiškumą nuosekliai remiančio žmogaus vardą.

Pro biografinių tyrinėjimų apie P. Klimą¹ autorių akis, galima sakyti, praslydo jo politinė veikla nuo 1917 m. rugpjūčio iki Lietuvos Tarybos darbo pradžios. Jos tyrinėjimai padėtų apibrėžti P. Klimo indėlį organizuojant Lietuvių konferenciją, parodytų vaidmenį tarp veikliausių Vilniaus lietuvių politikų, leistų išryškinti jo politinę pasaulėžiūrą Lietuvos Tarybos išrinkimo išvakarėse. Jis buvo jauniausias tarp svarbiausių organizacinius sprendimus priėmusių konferencijos rengėjų ir vienas iš jaunesniųjų jos dalyvių – į šį renginį susirinko dvidešimt P. Klimo amžiaus ir jaunesnių bendraminčių². Istorinių šaltinių analizė leidžia, bent aptakiai, įvardyti, kokiais darbais jis prisidėjo prie Vilniuje įvykusio lietuvių suvažiavimo eigos ir informacijos apie jį sklaidos, kokiais klausimais kalbėjo ir diskutavo.

Svarbiausi tematikos šaltiniai yra publikuoti ir prieinami kiekvienam kiek daugiau šios asmenybės biografija besidominčiam skaitytojui: tai P. Klimo dienoraštis ir Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai³. Kitos svarbios medžiagos yra Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyno Lietuvos Tarybos fonde (f. 96), Lietuvos centrinio valstybės archyvo Lietuvos Valstybės Tarybos fonde (f. 1014), tarp 1918–1940 m. Ministrų kabineto (f. 923, ap. 1, b. 1295, 1337, 1339) ir Užsienio reikalų ministerijos (f. 383, ap. 7, b. 44 ir ap. 18, b. 78) bylų, taip pat Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Lietuvių mokslo draugijos rankraščių rinkinyje (f. 255), Mykolo Biržiškos fonde (f. 165). 1917–1918 m. laikotarpiu

¹ Gerutis A. Petras Klimas: valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys. *Kliuendas, Viltis*, 1978, 318 p.; Bukaitė V. *Nepriklausomybės Akto signataras Petras Klimas*. Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, 631 p.

² Žr. Lietuvių konferencijos dalyvių sąrašas // Tyla A. *Lietuva prie Vasario 16-osios slenkščio*. Vilnius, Katalikų akademija, 2004, p. 50–59.

³ Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918 (toliau – LVTP). Sud. A. Eidintas, K. Lopata. Vilnius, Mokslo, 1991, 536 p.; Klimas P. *Dienoraštis. 1915 XII 01–1919 01 19*. Čikaga, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1988, 457 p.

P. Klimas publikavo nemažai publicistinių tekstų „Lietuvos aide“. Nors beveik neišliko to meto jo laiškų, prieinama medžiaga leidžia atkurti gana išsamią įvykių panoramą ir detaliai parodyti ir šio valstybininko indėlį.

Konferencijai besirengiant

Dalį Rusijos imperijos žemių okupavusi Vokietija 1917 m. ėmėsi metodiškai įgyvendinti jų aneksijos sumanymą. Bandydama suburti institucijas, kuriomis galėtų pridengti numatytą naujų teritorijų prijungimą, Vyriausiojo Rytų fronto kariuomenės vado sudarytos Lietuvos karinės valdybos pareigūnai susisieikė ir su įtakingais lietuvių politinio gyvenimo dalyviais, tokiais kaip daktaras Jonas Basanavičius, Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius. Vokiečiai jiems pasiūlė dalyvauti institucijoje, tarpininkausiančioje Lietuvos visuomenei ir kraštą valdžiusioms institucijoms. Kai kviečiamieji nesutiko tapti okupacinės administracijos bandomos sudaryti Patikėtinių Tarybos nariais, lietuviai sulaukė esminės vokiečių politinės nuolaidos: šią instituciją leista išrinkti krašto gyventojų susirinkime. Tiesa, liepos 30 d. okupacinės valdžios atstovai pareikalavo, kad Organizacinis komitetas priimtų rezoliuciją, žadančią Lietuvos sąjungą su Vokietija. Vilniaus lietuvių politikai žinojo, esą Tarybos funkcijos turėsiančios būti „ne administracinės, ne valdomos, bet priruošiamosios – tai tiesiog nusistatymo, apsisprendimo, informacijos įstaiga“¹.

Rugpjūčio 1 d. Vilniuje prasidėjo Organizacinio komiteto posėdžiai. Kartu su kitais vilniečiais Antanu Smetona, Steponu Kairiu, Jurgiu Šauliu, Povilu Dogeliu, Juozapu Stankevičiumi jame dirbo ir P. Klimas. Dar aštuoniolika žmonių atvyko iš kitų Lietuvos regionų. P. Klimas ir P. Dogelis buvo paskirti komiteto sekretoriais, jų parengti posėdžių protokolai išliko iki šių dienų. Susirinkusieji nerimavo, kad būsimosiose konferencijose išrinkta institucija netaptų okupantų politinės valios įkaite, ir diskutavo, kas – Lietuvos žmonės ar lietuvių tauta – privalo spręsti krašto ateitį.

Petras Klimas su „Aušrinės“ leidėjais. Maskva. 1911–1912 m. LCVA.

¹ Klimas P. Dienoraštis, p. 175 [1917 06 28 įrašas].

Vilniečiai Organizacinio komiteto posėdžiams parengė pranešimų apie politinę ir socialinę krašto situaciją. P. Klimas skaitė net keletą, visų pirma – apie lietuvių parengtus ir išleistus lituanistinius leidinius vokiečių kalba. Paminėtina, kad jis pats parašė pagrindinę paminėtą studiją „Russisch-Litauen: statistisch-ethnographische Betrachtungen“ („Rusijos Lietuva: statistiniai ir etnografiniai pastebėjimai“), 1916 m. publikuotą Vokietijoje, Štutgarte, o 1917 m. pavadinimu „Lietuva, jos gyventojai ir sienos“ – ir Vilniuje. Kaip Lietuvių mokslo draugijos Vadovėlių komisijos narys P. Klimas papasakojo apie jos mokykloms, visų pirma gimnazijoms, rengiamus vadovėlius. Jis jau buvo parengęs lietuvių literatūros chrestomatiją „Skaitymų knyga lietuvių kalbos pamokoms“, kurią gimnazistai skaitė ne tik visą XX a. trečiąją dešimtmetį, bet ir vėliau – šeštoji laida buvo išspausdinta 1929 m. Remdamasis J. Jablonskio darbais, P. Klimas parengė „Lietuvių kalbos sintaksės“ vadovėlį, aštuonis kartus leistą 1915–1932 m. Jis redagavo ir kitų autorių tekstus, skaitė korektūras, rūpinosi leidyba, rengė istorijos vadovėlius. Organizacinio komiteto dalyviams P. Klimas referavo ir apie Vilniaus lietuvių požiūrį į santykius su kitomis tautinėmis mažumomis: „Pačios Lietuvos valstybei kurti etnografinių pamatų turi intereso vien lietuviai ir susipratę jos atstovai. Gi mažumos teisės turės būti apsaugotos jau įkurtoje Lietuvos valstybėje.“¹

Dešiniesiems ir centro politikams ne iš karto pavyko įtikinti kairiuosius, kad šiems verta dalyvauti Organizaciniame komitete. Pirmąją jo posėdžių dieną vienas iš pakviestųjų socialdemokratų lyderių S. Kairys apskritai neatėjo. Organizacinio komiteto nariui Boleslovui Dirmantui perskaičius socialdemokratų reikalavimą įtraukti daugiau kairiųjų politikų, P. Klimas kartu su J. Šauliu oponavo: „Tai reiktų ir kitų grupių ir šiaip jau žmonių inteligentų pakviesti – tai jau būtų mitingas.“² Vakare su S. Kairiu susitikęs P. Klimas dienoraštyje atvirai įvardijo: tokia nuolaida būtų paskatinusi pareikalauti savo teisių ir krikščionis demokratų, komitetui grėstų partijų varžytuvės. Be to, į jį galėjo patekti ir valstybingumui priešiški socialdemokratų kairiojo sparno atstovai – „avinai arba tokie skandalistai – diletantai kaip [Andrius] Domaševičius arba [Pranas] Eidukevičius“³.

Rugpjūčio 2 d. valstybės sienų klausimą referavo A. Smetona trumpai atpasakodamas P. Klimo „Lietuva, jos gyventojai ir sienos“ bei kitų publikacijų šia tematika tezes. Diskusijų kilo dėl Suvalkų, Balstogės ir Augustavo. P. Klimas laikėsi nuostatos, kad Suvalkai negalėtų būti įtraukti į Lietuvos valstybę vadovaujantis etnografiniais argumentais, o Balstogės prijungimui visai nepritarė. Tuomet nuspręsta, kad apibrėžiant valstybės teritoriją, bus atsižvelgta ir į ekonominius argumentus.

Politinių įsipareigojimų Vokietijai klausimas greičiausiai kėlė visų Organizacinio komiteto narių susirūpinimą, bet atsargiausiai šiuo klausimu laikėsi S. Kairys ir darbininkų atstovas Antanas Povylius. Akivaizdi dauguma bendradarbiavimą su šia valstybe suvokė kaip galimybių lauką: dėl to sutarė vilniečiai ir kauniečiai, krikščionių demokratų ir būsimieji tautininkų politikai. P. Klimas, galima sakyti, įvardijo jų lūkesčius: „Sakote, jog su vokiečiais nereikia tartis ir žadėtis jiems, nes jie vis tiek praloš. Atbulai: dėl to, kad vokiečiai neišloš, mūsų prisizadėjimai ir sutartys nėra mums pavojingi. Gi jie vis tik per tai iškels mūsų klausimą /.../. Pagalios visi čia keltieji vokiečių žiaurumai, rekvizicijos, grobimai ir t. t. verčia mus kaip tik tartis su jų valdžia, kad galėtume tą stovį pagerinti.“⁴ Šias savo mintis jis išplėtojo dienoraštyje: „Daryti kompromisus mes esame priversti, jei norime tikrai iškelti Lietuvos valstybės klausimą. Kongresas (būsimasis valstybės parlamentas – V. B.) galutinai tatau spręš. Bet kongresui reikia paruošti pačią Lietuvos idėją. Reikia, kad jis su ja jau susitiktų. Tik vokiečiai čia ir gali padėti. Jie gali valstybės pagrindą paskelbti.“⁵

Jau rugpjūčio 2 d. buvo svarstomi komiteto nutarimo pagrindiniai teiginiai. Skirtingus dokumento variantus pasiūlė kunigas J. Stankevičius ir P. Klimas, kurio projektą susirinkusieji dar truputį patobulino. Po „ilgų, karštų ir niūrių“⁶ diskusijų kitą dieną 14 balsų dauguma buvo priimta atsargi rezoliucija: „Lietuvių tauta sudaro nepriklausomą valstybę

¹ Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti susirinkimo posėdžiai, 1917 08 01 // LVTP, p. 38.

² Ten pat, p. 40.

³ Klimas P. Dienoraštis, p. 181 [1917 08 01 įrašas].

⁴ Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti susirinkimo posėdžiai, 1917 08 02 // LVTP, p. 38.

⁵ Klimas P. Dienoraštis, p. 182 [1917 08 01 įrašas].

⁶ Klimas P. Iš mano atsiminimų. Vilnius, Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990, p. 98.

etnografinėmis ribomis. Turėdami omenyje, jog Lietuva iš atžvilgio į savo ūkio bei kultūros reikalus yra pasvirusi ne tiek į rytus ir ne tiek į pietus, kiek į vakarus, net šių dienų politikos stovyje numato jie (Organizacinio komiteto nariai – V. B.) reikalą būsimajai savarankiškai Lietuvos valstybei dėl jos ūkio, kultūros ir tautinės politikos motyvų sueiti tam tikrais dar nustatytiniais santykiais su Vokietijos valstybe, nepakenkiant savitam Lietuvos plėtojimos.¹

Organizacinio komiteto nariai J. Šaulys, Stanislovas Narutavičius ir B. Dirmantas, nešini šiuo nutarimu, susitiko su Lietuvos karinės valdybos pareigūnais. Neigiamai atsiliepę apie pateiktąjį tekstą, jie siekė, kad dokumente lietuviai konkrečiai įvardytų vokiečių numatytas politines konvencijas. Trims politikams grįžus iš susitikimo, prasidėjo diskusijos dėl išgirstų reikalavimų. P. Klimas buvo tarp daugumos, kurios balsais nutarta rezoliucijos nekeisti, pamatinius politinius sprendimus paliekant būsimajai lietuvių institucijai.

Paskutinįją posėdžių dieną, diskutuojant dėl konferencijos dalyvių atrankos kriterijų, Organizacinis komitetas pritarė P. Klimo pasiūlymui į Vilnių sukviesti nepriklausomybės idėjai ištikimus, „dorus, susipratusius, tvirtus inteligentiškus lietuvius visokių luomų ir srovių, ne jaunesnius kaip 25 metų“², išimties atveju – ir lietuviškai nemokančius bendraminčius. Dalį Lietuvių konferencijos dalyvių komitetas numatė jau pirmųjų posėdžių metu. Kai kuriuose valsčiuose aktyvesnieji vietos gyventojai susibūrę išrinko savo atstovą ir jo pavardę pranešdavo konferencijos rengėjams. Organizacinio komiteto posėdžiams pasibaigus, P. Klimas dienoraštyje apibendrina: „Visi pajutome, jog padarėme nebe kalbos, žodžių, bet darbo, realingą žingsnį, kuris uždėjo didelę atsakomybę, bet reikalingą ir neišvengiamą.“³

Organizaciniam komitetui baigus darbą, P. Klimas jautėsi pervargęs, „galutinai subliuškęs“⁴, tad rugpjūčio 9 d. porai savaitės iškeliavo iš Vilniaus. Viešėdamas gimtinėje, Kušliškių kaime (dab. Kalvarijos sav.), jis bendravo ir su netoliese gyvenusiais būsimaisiais konferencijos dalyviais. Grįžęs, šis politikas vėl prisidėjo prie jos rengimo. Kartu su A. Smetona, J. Šauliu, M. Biržiška ir J. Stankevičiumi dirbo jos Pildomajame biure. Iki rugpjūčio 26 d. jie išsiuntė visus 264 pakvietimus jos numatytiems dalyviams.

Tuo pat metu teko skubiai baigti parengiamuosius naujo pačių Vilniaus lietuvių laikraščio leidybos pradžios darbus. Dar prieš porą mėnesių jo sumanytojai sutarė atsakingojo redaktoriaus pareigas pavesti A. Smetonai. Periodinis leidinys turėjo ir kitą, faktinį redaktorių, kuris rūpinosi administraciniu darbu ir leidinio parengimu – juo kolegos išrinko redakcijos sekretorių P. Klimą. Paminėtina, kad iki tol jis turėjo darbo redakcijoje patirties tik studijų metais Maskvoje, rengiant gerokai rečiau skelbtą liberalų jaunimo kultūrinį žurnalą „Aušrinė“.

Politikos klausimus „Lietuvos aide“ pavesta kuruoti J. Šauliui, visuomenės ir ūkio – A. Stulginskiui ir Peliksui Bugailiškiui, mokslo ir švietimo – Mykolui Biržiškai, meno – Antanui Žmuidzinavičiui, tikybos ir bažnyčios – J. Stankevičiui. Rugsėjo pradžioje okupacinė administracija ne tik davė oficialų leidimą laikraščiui, bet ir pagaliau skyrė jam popieriaus, o lėšas leidybai teikė Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpiti.

Pirmasis „Lietuvos aidas“ numeris ilgokai užstrigo spaudos cenzorių įstaigoje ir išėjo tik rugsėjo 6 d. Redakcijos įvadinis straipsnis buvo labai atviras: „Lietuva be galo daug prisikentė: padėjo vilkti ant savo pečių karo sunkenybių naštą, pavargo, nustojo begalės žmonių ir turto. Kas gali jai atlyginti tuos nuostolius? Vien tiktai jos liuosybė. Tad nebe-norime pakliūti į Rusijos valdžią. Nenorime pakliūti nei į naują kieno galią, kuri naudotų mus savo reikalams. Nepriklausomos, savarankiškos Lietuvos geisti mes turime teisės ir tautų liuosybės vardu. Mes turime vilties, jog tas mūsų geismas pagaliau bus patenkintas.“⁵ Verta atkreipti dėmesį į žodį „nepriklausoma“: nepaisant priekabios cenzūros kontrolės, netgi 1917–1918 m. keletą kartų jis praslydo dėl nesusipratimų. Skaitant P. Klimo dienoraštį ir susirašinėjimą su cenzoriais, susidaro įspūdis, kad jis dažnai tikrindavo okupacinės santvarkos laisvųjų ribas ir stengėsi jas išplėsti.

¹ Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti susirinkimo posėdžiai, 1917 08 03 // LVTP, p. 59.

² Ten pat, 1917 08 04 // LVTP, p. 62.

³ Klimas P. Dienoraštis, p. 182 [1917 08 01 įrašas].

⁴ Ten pat, p. 183.

⁵ Pirmutinis žodis // Lietuvos aidas, 1917, nr. 1.

1917 m. rugsėjo pradžioje P. Klimas netgi apsigyveno „Lietuvos aidą“ redakcijos patalpose Benediktinų g. 2, gavo specialų leidimą prireikus ir naktį vaikščioti po miestą. Jis parašė daugelį pirmojo pusmečio vedamųjų, visų pirma lietuvių politikos klausimais, redagavo kitų autorių straipsnius ir skaitė jų korektūras, bendraudavo su Vyriausiojo Rytų fronto vado štabo Spaudos tarnyba, cenzūravusia „Lietuvos aidą“ ir perduodavusia agentūros „Wolf“ pranešimus, atsakinėdavo į gautus laiškus, rūpindavosi spaudinio platinimu. Parengus pirmąjį numerį, P. Klimas iš Lietuvių mokslo draugijos pirmininko Jono Basanavičiaus gavo jos narių sąrašą ir nemokamai išsiuntinėjo laikraštį tautiečiams ne tik Vilniuje, bet ir provincijoje: dvasininkams, pedagogams, literatams, medikams, teisininkams, veikliams ūkininkams. Vėliau laikraštį buvo galima užsiprenumeruoti pas jo įgaliotinius ir paštuose, pirkti knygynuose.

P. Klimui talkino publicistas Juozas Pajaujis, rengdavęs Vokietijos ir užsienio naujienų skiltį, pateikdavęs straipsnių. Nuo spalio pabaigos iš Šiaulių į Vilnių grįžęs P. Bugailiškis rengdavo naujienas iš Lietuvos. Iš pradžių „Lietuvos aidas“ samdė tik tris tekstus rinkusius ir kurjerio darbus dirbusius žmones, administracijai vadovavo Jonas Strazdas. Lietuvių inteligentams grįžtant iš Rusijos, ypač nuo 1918 m. pavasario, laikraščio bendradarbių skaičius ėmė sparčiai augti, o gegužės mėn. P. Klimas perleido faktinio redaktoriaus pareigas Juozui Tumui-Vaižgantui. Keturių puslapių laikraštis iki 1918 m. spalio mėn. išeidavo po tris kartus per savaitę, tačiau kartais jo leidyba įstrigdavo dėl popieriaus stokos ar cenzūros trukdžių.

Ant kelių kėdžių

1917 m. rugsėjo 18 d. pakviestieji iš visos Lietuvos rinkosi Vilniuje, Miesto žiemos teatro salėje (dabar – Rusų dramos teatras). Pastato išorę puošė iškelta didelė vėliava su Vyčiu ir Gedimino stulpais, viduje kabėjo miestų herbai, daug mažų žalių ir raudonų vėliavėlių. Tarp 222 susirinkusiųjų buvo 48 vilniečiai¹, likusieji atkeliavo iš Suvalkijos, Aukštaitijos, Žemaitijos ir Dzūkijos: „Suvažiavo visa, kas buvo likę Lietuvoje šviesesnio ir įtakingesnio. Buvo čia įvairių luomų ir profesijų žmonių, pradedant kaimiečiu, baigiant lenkuojančiu dvarininku. Suvažiavo įvairių srovių ir pasaulėžiūrų žmonių, pradedant kunigu, baigiant socialistu. Anuo metu, manau, ne kitokia būtų buvusi susirinkimo sudėtis, jei į jį būtų buvę atsiųsti atstovai, pačių žmonių išrinkti.“²

Konferenciją atidarė Organizacinio komiteto Pildomojo biuro narys A. Smetona, vėliau į susirinkusius kreipėsi Jonas Basanavičius. Į jos prezidiumą buvo išrinkti S. Kairys, Jonas Vileišis ir A. Smetona, kunigai Justinas Staugaitis, Kazimieras Steponas Šaulys, į sekretoriatą – P. Bugailiškis, P. Dogelis, K. Bizauskas ir Juozas Paknys. Greta jų kaip Organizacinio komiteto sekretorius ir „Lietuvos aidą“ redaktorius sėdėjo P. Klimas, rengęs dalį publikacijų apie šį tautiečių suvažiavimą. Per penkias dienas įvykusiuose dešimtyje posėdžių susirinkusieji diskutavo apie Lietuvos politinius tikslus, valstybės teritoriją ir lietuvių santykį su krašto tautinėmis mažumomis.

Rugsėjo 20 d. „Lietuvos aide“ buvo paskelbtas išsamus, manytume, P. Klimo parengtas informacinis pranešimas apie Lietuvių konferencijos pradžią ir pirmąją dieną įvykusius posėdžius. Tą pačią dieną jis kreipėsi ir į susirinkusiuosius. Organizacinio komiteto vardu šis politikas paaiškino rugpjūčio mėn. nutarimo priėmimo aplinkybes pabrėždamas, kad Vokietijai niekuo nebuvo įsipareigota atsisakyti valstybingumo: „Nepriklausomybės obalsį esame ir patys paskelbę, ir jam patvirtinti konferencija šaukta.“³ Svarstant valstybės teritorijos klausimą, P. Klimas, remdamasis savo ankstesniais tyrimais įvardijo principus, kuriais vadovaujantis ketinama apibrėžti sienas. Kilus dvejonėms, ar prasminga siekiant savo politinių tikslų remtis Vokietija, jis kaip ir rugpjūčio mėn. ragino: „Lietuvos klausimą tik Vokietija gali iškelti. Mes neprivalome susirišti rankų, tik kons-

¹ Tyla A. *Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio*, p. 19–21.

² Staugaitis J. *Mano atsiminimai*. Vilnius, Katalikų akademija, 2006, p. 250.

³ *Lietuvių konferencijos protokolas, 1917 09 20 // LVTP*, p. 72.

tatuoti svyrimo faktą Vokietijos link. Svarbu demonstravimas mūsų priešingos Rusijai ir Lenkijai orientacijos.⁴¹

1917 m. rugsėjo 21 d. Lietuvių konferencija priėmė S. Kairio parengtą rezoliuciją: „Liuosam Lietuvos plėtojimos reikalinga yra sudaryti iš jos nepriklausoma demokratiškai sutvarkyta valstybė etnografinėmis ribomis. Galutinai nustatyti nepriklausomos Lietuvos pamatams ir jos santykiams su kaimyninėmis valstybėmis turi būti sušauktas Steigiamasis Lietuvos Seimas Vilniuje, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.“⁴² Kaip privalomą nuolaidą okupacinei valdžiai prie šio teksto teko pridėti formuluotę, numaćiusią ryšių su Vokietija galimybę. Konferencijos dalyviai vienbalsiai priėmė šią daug atsargesnę ir santūresnę, nei reikalauta, rezoliuciją. Šis momentas darė P. Klimui didžiulį įspūdį: „Ir reikėjo ten būti pačiam tą valandą, kad pajustum didį dvasios laimėjimą.“⁴³

Tą pačią dieną konferencijos dalyviai kartu su Saliamonu Banaičiu, J. Basanavičium, M. Biržiška, K. Bizausku, P. Dovydaičiu, S. Kairiu, Donatu Malinausku, kun. Vladu Mironu, S. Narutavičiumi, kun. Alfonsu Petruliu, A. Smetona, J. Smilgevičiumi, kun. J. Staugaičiu, A. Stulginskiu, J. Šauliu, kun. K. S. Šauliu, J. Šernu, J. Vailokaičiu ir J. Vileišiu išrinko į Lietuvos Tarybą ir P. Klimą. Balsus suskaičiavus, paaiškėjo, kad į ją pateko daugiau kunigų – Pranciškus Urbanavičius ir net šeštą vietą pagal balsų skaičių gavęs J. Stankevičius. Skaitant P. Klimo dienoraščio įrašus, kyla prielaida, kad jis buvo vienas iš aktyviausių kompromiso šalininkų: „Aš atėjau jau į nevykusių rinkimų pabaigą. Ėmiau prikašioti kunigui, kitam jų neatsvirumą, jų sugadintą *Burgfrieden* (kompromisas, ambicijų apribojimas dėl bendrojo gėrio – V. B.). Prikišau taip pat kairiajam sparnui. Tuo pat metu jau atmosfera sutirštėjo, ir ėmė kuluaruos eiti naujos tarybos. Kaip pasitaisyti? Reikia nuo kunigų atsakyti!“⁴⁴

P. Klimo pavardė buvo įvardyta dviejuose Lietuvos Tarybos kandidatų sąrašuose: Bendrosios kuopos ir Organizacinio komiteto Pildomojo biuro. Įdomu, kad nors jis jautėsi artimas ir kairiosios pakraipos politikams, į šiuos kandidatus vienijusį Demokratijos sąrašą nepateko. P. Klimo narystei Lietuvos Taryboje pritarė 170 konferencijos dalyvių – daugiau balsų teko tik jau žinomiems politikams J. Basanavičiui, J. Šauliui ir A. Smetonai⁵.

Rugsėjo 22 d. pasibaigęs lietuvių suvažiavimas džiugino P. Klimą: „Visi reikalavo nepriklausomybės. /.../ Apskritai konferencija buvo labai solidari. Visi jautė momento rimtį: išrodė tikras rimtas parlamentas be negražių ginčų, užgauliojimų. Dargi neteko pastebėti netikusių kalbų. Iš tikrųjų ėjo viskas taip bešališkai, discipliningai ir sklandžiai. [Taryba], nors nebuvo demokratiškai išrinkta, bet darė labai proporcingą atstovybę įspūdžio.“⁴⁶

Rugsėjo 23 d. vakare Vyriausiojo Rytų fronto kariuomenės vado štabo įgaliotinis, Lietuvos karinės valdybos vadovas Franzas Josephas von Isenburgas-Birsteinai dvidešimčiai Lietuvių konferencijoje išrinktų vyrų įteikė oficialius Lietuvos Tarybos narių pažymėjimus. Po to jis pakvietė naujosios lietuvių institucijos narius iškilmingos vakarienės su kraštą administravusiais ir kitais pareigūnais. Beveik visi Tarybos nariai apsirengę iškilmingus juodus švarkus iki kelių – surdutus. P. Klimas pabrėžė ta progą dėvėjęs tik išieginį kostiumą – puošnesnių rūbų dar neturėjęs. Atsiminimuose jis teigė, kad „tik per smurtą Komitetas man pasiūlė surdutą, kad galėčiau pasirodyti oficialiuose pokyliuose ar vizituose“⁴⁷. Tarybos nariai ir okupacinės valdžios atstovai susėdo prie stalo. Vakariene su karinės ir civilinės administracijos pareigūnais dvidešimčiai lietuvių vyrų buvo ne itin maloni, P. Klimas ją apibūdino dar rūsčiau – „ligi aitrumo neskani“⁴⁸. Atsiminimų knygoje jis rašė, jog priešais sėdėjęs vokiečių įtariai jį stebėjo. Netrukus ėmė teisintis – tai buvo 1916 m. rudenį jį gimtinėje areštavęs ir Vilkaviškio kalėjime įkalinęs Marijampolės apskrities karinis viršininkas.

Kitą dieną, rugsėjo 24-ąją, įvyko pirmasis naujos institucijos posėdis. Po trumpos diskusijos susirinkusieji nusprendė ją pavadinti Lietuvos [Krašto] Taryba (*Litauische Landesrat*). Iš Lietuvių konferencijoje daugiausia balsų gavusiųjų kolegų jie išrinko prezidentą: pirminku tapo A. Smetona, vicepirmininkais – S. Kairys ir V. Mironas, sekretoriais – J. Šaulys

⁴¹ Ten pat // LVTP, p. 73.

⁴² Ten pat, 1917 09 21 // LVTP, p. 67.

⁴³ P. Kl. [Klimas P.]. Vienybės kvotimas // Lietuvos aidas, 1917, nr. 32.

⁴⁴ Klimas P. Dienoraštis, p. 188 [1917 11 09 įrašas].

⁴⁵ Lietuvių Konferencijos protokolas, 1917 09 21 // LVTP, p. 78, 120.

⁴⁶ Klimas P. Dienoraštis, p. 188–189 [1917 11 09 įrašas].

⁴⁷ Klimas P. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje. Vilnius, Mintis, 1991, p. 14.

⁴⁸ Klimas P. Iš mano atsiminimų, p. 105.

ir P. Klimas, o A. Stulginskis – kandidatu. Šis prezidiumas dirbo iki 1918 m. vasario 15 d. Per beveik penkis jo darbo mėnesius P. Klimas parengė dalį Lietuvos Tarybos posėdžių stenogramų, kuriose glaustai fiksavo institucijos narių diskusijas ir nutarimų priėmimo eigą. Prezidiumas burdavosi kartu aptarti svarbių klausimų, parengė dalį dokumentų, palaikė ryšius su okupacinės valdžios atstovais. Tiesa, P. Klimas nevykdavo į Vokietijoje rengtus susitikimus – dažniausiai juose Tarybai atstovaudavo A. Smetona, J. Šaulys arba S. Kairys.

Jau po suvažiavimo, rugsėjo 25 d., „Lietuvos aidas“ numeryje redakcija pateikė, manytume, P. Klimo parengtą platų pranešimą apie renginio rezultatus, Lietuvos Tarybos išrinkimą, jos kreipimąsi į Vyriausiąją Vokietijos Rytų fronto karo vadą Bavarijos prinčą Juozapą. Kartu pateiktas ir šio atsakymas, kurį teko išklausti dvidešimčiai lietuvių, atsimančių naujosios institucijos nario liudijimą, ir gana išsamus komentaras apie jų politinius siekius: „Lietuvos Taryba ne tik šių dienų stovio lengvinti yra pašaukta. Jos uždavinys yra atstatyti Lietuvos valstybę, paruošti mūsų valstybei pirmieji pamatai. /.../ Mes gauname žengti pirmą žingsnį į naujosios vėl laisvos, savarankiškos Lietuvos gyvenimą.“¹

Po Lietuvių konferencijos P. Klimas tik praėjus septynioms savaitėms terado laiko vėl prisėsti prie anksčiau kas keletą dienų rašyto dienoraščio. Jame sau prisipažino, kad derinti spaudos darbą ir politinius interesus šiame renginyje buvo nelengva. Konferencijos dienomis „Lietuvos aidas“ spausdino J. Šaulio rašytus vedamuosius, publikavo anksčiau lietuvių Vokietijos vyriausybei įteiktus politinius dokumentus, ko gero, ir jau nuo liepos mėn. kauptuosius straipsnius. Vis dėlto prisimindamas tuomet dar tik 4–6 „Lietuvos aidas“ numerių rengimą visiems redakcijos nariams ir net daliai kitų darbuotojų dalyvaujant konferencijoje, jis ilgai vardijo: „Man teko ne tik sutvarkyti straipsniai, ištaisyti, kroniką iš dalies versti, o ypačiai tikrinti ir taisyti, peržiūrėti korespondenciją, išrišinėti administraciniai keblumai, būti vertėju, pagaliau net korektūrą atlikti ir nakčia paskutines žinias suredaguoti! Mano

Petras Klimas su žmona Bronislava ir Didžiosios Britanijos diplomatais. 1922 m. Vaivos ir Vitos Lesauskaičių archyvas.

¹ Lietuvos Taryba // Lietuvos aidas, 1917, nr. 7.

padėjėjas Pajaujis dar nebuvo įpratęs į darbą, dar nepasitikėjau jo kalba ir parinkimais.¹ Lietuvos Tarybos darbo metais laikotarpiu, kai P. Klimui nebelikdavo laiko dienoraščiui, ilgainiui vis daugėjo, ypač jau aiškiau kristalizuojantis naujosios valstybės politiniams kontūrams. Jam teko dirbti dar intensyviau ir Lietuvos nepriklausomybės valstybės idėją kartu su kolegomis pirmiausiai išgryninti dokumentuose, visų pirm – 1918 m. vasario 16 d. nutarime, tų pačių metų lapkričio 13 d. paskelbtuose pirmuosiuose Lietuvos valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose. O Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo procesas užtruko dar ilgiau, nuo 1919 m. P. Klimas jame dalyvavo, ypač gindamas Lietuvos Respublikos interesus tarptautinės politikos sferoje.

* * *

Paskutiniais gyvenimo dešimtmečiais Pirmojo pasaulinio karo metai P. Klimui atrodė itin asketiški, bet prasmingi ir laimingi: „Nerūpėjo nei turtai, nei patogumai. Neatsimenu tada turėjęs nereikalingą porą batų ar antrą drabužių eilę. Gyvenau kaip studentas kambary be baldų, miegojau lovoj be jokių prašmatnumų. Valgiau valgyklose, kurios nesiskaitė su mano pamėgimais. Apie joki turtą ir kalbos negalėjo būti. Ir vis tiek gyvenimas tada buvo kupinas gėrybių.“²

Retrospektyviai šiandien galėtume pasakyti, kad nepaisant visų sunkumų, P. Klimą tuo laiku lydėjo sėkmė. Gana greitai, per maždaug porą metų, jis susilaukė vyresniųjų Vilniaus lietuvių politikų pripažinimo. Jau 1917 m. rugpjūčio mėnesį, o juolab vėliau šis jaunas žmogus buvo nebe patikimas jų talkininkas, o bendradarbis: diskusijų dalyvis, dokumentų bendraautoris, svarbių politinių sumanymų įgyvendintojas. Keltume prielaidą, kad bent dalis Organizaciniame komitete ir vėliau Lietuvos Taryboje jo pasiūlytų politinių sumanymų buvo jau anksčiau kolegų aptarti ir atsirado ne vien paties P. Klimo dėka. Vis dėlto šis iniciatyvus ir kruopštus Vilniaus lietuvių politinio gyvenimo dalyvis gebėjo atidžiai suredaguoti, sklandžiai perteikti ir svariai argumentuoti svarbius pareiškimus ir dokumentus.

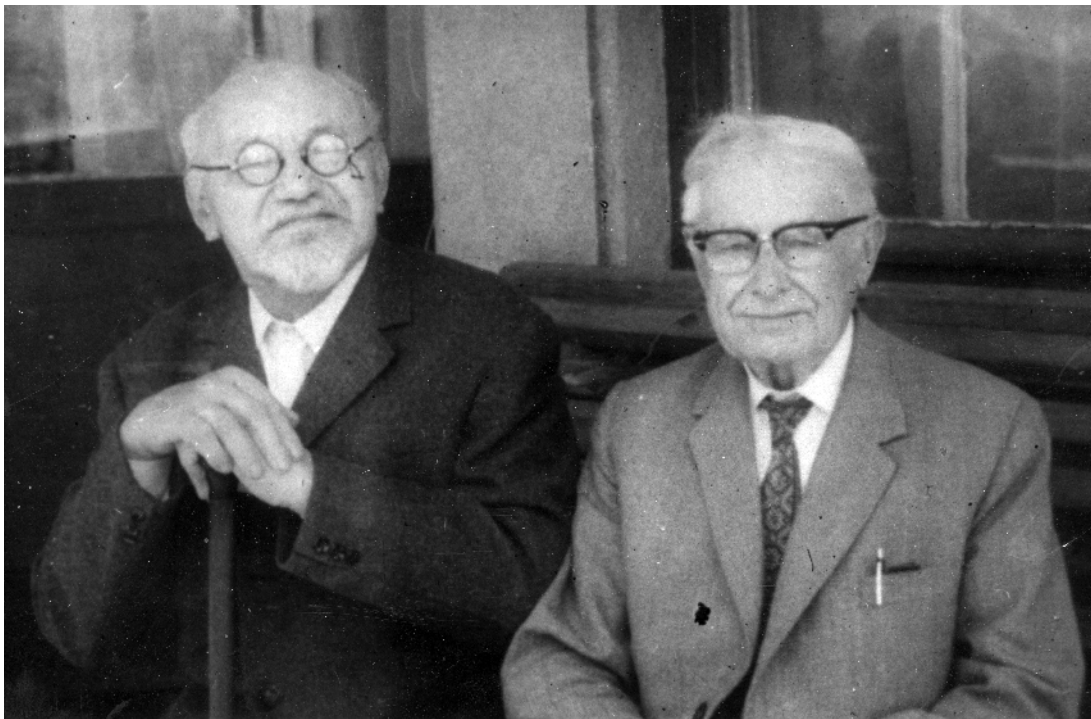
P. Klimo dienoraštyje dažnai kartojasi vienatvės leitmotyvas. Paradoksali situacija gana aiškiai matoma ir Organizacinio komiteto darbo, Lietuvių konferencijos laikotarpiu. Dar nuo gimnazijos laikų socialdemokratinėmis idėjomis susidomėjęs P. Klimas jautė gana tvirtą pasaulėžiūrinį ryšį su kairiaisiais lietuvių politikais, tačiau jo Lietuvos politinės ateities samprata buvo nepalyginti artimesnė A. Smetonos ir J. Šaulio turėjajai. Organizaciniame komitete P. Klimas net keletą kartų kalbėjo taip, tarsi būtų šių dviejų dienoraštyje ne kartą kritikuotų politikų *alter ego* ir nepritarė kairiųjų siūlymams. Pirmąją komiteto darbo dieną, nesulaukęs S. Kairio, jis vakare nedelsdamas surado šį socialdemokratų politiką, kad įtikintų dalyvauti posėdžiuose. Vis dėlto P. Klimas ir toliau nuosekliai kritikavo jų, ypač iki Lietuvių konferencijos užkulisuose veikusių A. Domaševičiaus ir P. Eidukevičiaus, politinę laikyseną. Kita vertus – vykstant Lietuvos Tarybos rinkimams, P. Klimas atkakliai siekė, kad joje dirbtų ne du, o bent keturi kairieji, nors šie jo nelaikė tos pačios politinės srovės atstovu ir bendraminčiu.

Ir dėl akivaizdaus individualizmo, nemokėjimo ir galbūt nenoro pritapti, ir dėl socialinių aplinkybių tuometiniam P. Klimo gyvenimui, manytume, tinka režisieriaus ir rašytojo Jono Meko metafora *žmogus be vietos*. Jaunas universiteto absolventas dar neturėjo profesinės patirties, namų, gyveno atskirai nuo artimųjų, turėjo nedaug bičiulių, ir jo *namais* tapo idėjos ir darbai. Dirbdamas Lietuvos Taryboje, P. Klimas gavo unikalią progą panaudoti studijų metais įgytas žinias tam, kad paveiktų savo Tėvynės ateitį. Dalyvaudamas atkuriant Lietuvos suverenumą, visų pirma pasirašydamas ir prisidedamas įgyvendinant 1918 m. vasario 16 d. nutarimą, jis atvėrė galimybes ir naujiems savo bei kitų krašto žmonių gyvenimo pasirinkimams.

¹ Klimas P. Dienoraštis, p. 187 [1917 11 09 įrašas].

² Klimas P. Lietuvos diplomatinėje tar-nyboje, p. 14–15.

Istorijos virsmai savita simetrija įrėmino „smarkiai likimo apdovanoto laimėmis ir nelaimėmis“¹ P. Klimo likimą: beveik ketvirtis amžiaus Rusijos imperijoje, dar beveik tiek pat – jau sovietinėje. Nuo jų valstybinės veiklos metus atskyrė dvi analogiškos vokiečių okupacijos: kaizerinė ir hitlerinė. Šio žmogaus aktyvaus visuomeninio, kultūrinio ir politinio darbo metas –1915–1940 m. – irgi beveik ketvirtis amžiaus. Turiningiausias P. Klimo ir jo bendradarbių gyvenimo laikas 1917 m. vasarą tik prasidėjo. Ilgainiui Nepriklausomybės Akto signatarų likimų trajektorijos vis labiau šakojosi, tačiau nedidelėje valstybėje jų keliai ne kartą persipindavo. Deja, Lietuvai netekus valstybingumo, trejus metus pabuvęs egziliu diplomatu, kaip ir J. Šaulys, P. Klimas patyrė ir hitlerines, ir sovietines represijas. 1954 m. pabaigoje vėl išvydus laisvę, vienu iš artimiausių P. Klimo bičiulių netrukus tapo Pirmojo pasaulinio karo metų bendradarbis, Nepriklausomybės Akto signataras ir antrasis valstybės prezidentas A. Stulginskis. Abu jie sulaukė šio dokumento pasirašymo penkiasdešimties metų sukakties, bet jau kitąmet – 1969 m. – P. Klimas žemiškąją kelionę baigė.

Petras Klimas ir Aleksandras Stulginskis Lesauskių namų balkone. Kaunas, apie 1965–1967 m. Vaivos ir Vitos Lesauskaičių archyvas.

¹ Dr. Alberto Geručio
Petras Klimas //
Trumpa V. Apie
žmones ir laiką.
Vilnius, Baltos
lankos, p. 383.

FAKTAI IR IŽVALGOS

BRONISLOVAS KUZMICKAS

BALTIJOS KELIAS IR PROVERŽIS PER ŠIAURĘ

Skirtingai nuo nelengvos kaimynystės pradžios pietuose ir rytuose, santykiai šiaurės kryptimi klostėsi patikimai ir saugiai. Ta kryptis – tai artimiausi kaimynai Latvija ir Estija, tai taip pat toliau šiaurės vakaruose esančios Skandinavijos valstybės. Saugi kaimynystė šiaurėje buvo labai svarbi aplinkybė Lietuvos kelyje į nepriklausomybę ir tarptautinį pripažinimą.

Baltijiečių geras sutarimas

Gerų Lietuvos santykių su Skandinavijos šalimis pradžia daug davė Baltijos tautų tarpusavio sutarimas ir bendravimas, pasireiškęs ir pastebėtas pasaulyje vos susikūrus baltijiečių demokratiniais judėjimams. Pamatai buvo pakloti seniau – tarpukariu. Po Pirmojo pasaulinio karo paskelbusios nepriklausomybę Lietuva, Latvija ir Estija greit užmezgė normalius diplomatinis santykius, jau 1919 m. pasikeitė nuolatinėmis atstovybėmis, tarpusavio santykiuose kylančias problemas sprendė taikiai, bendradarbiavo tarptautinėje arenoje.

Verta prisiminti Baltijos valstybių delegacijų bendradarbiavimą 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijos metu. Visas tris valstybes vienijo tapatūs tikslai – gauti tarptautinį teisinį nepriklausomybės pripažinimą, apginti nepriklausomybę ir valstybių sienas nuo rusų bolševizmo, vokiečių imperializmo, Rusijos generolų, siekusių atkurti žlugusią imperiją.

Pasikeitus Lietuvos, Estijos ir Latvijos santarvės ir bendradarbiavimo sutarties ratifikavimo dokumentais. Centre – Latvijos ministras pirmininkas Karlis Ulmanis ir Lietuvos ambasadorius Latvijoje Vytautas Vileišis. Ryga. 1934 m. lapkričio 3 d. LCVA.

Palanki aplinkybė buvo tai, kad konferencijai vadovaujantys didžiųjų valstybių diplomatai į Baltijos valstybes žiūrėjo kaip į vientisą administracinį vienetą ir kėlė joms tuos pačius uždavinius – dalyvauti kovoje prieš rusų bolševizmą¹.

Buvo normaliai plėtojami tarpusavio ekonominiai ir kultūriniai ryšiai, einama politinės konsolidacijos linkme. Vis dėlto glaudesniai suartėjimui kliudė kai kurie užsienio politikos skirtumai, ypač Lietuvos konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus. Rygoje ir Taline, palaikančiuose glaudžius santykius su Varšuva, buvo manoma, kad Lietuvos kova dėl Vilniaus neduoda ir neduos nieko gero, tik trukdo bent kiek rimtesnei Lietuvos, Latvijos ir Estijos integracijai ir – juo labiau – neleidžia sudaryti Baltijos valstybių ir Lenkijos sąjungos kaip atsvaros galimai grėsmei tiek iš Vokietijos, tiek iš Sovietų Sąjungos.

Tad saugumo požiūriu tarpukariu nebuvo padaryta ko nors realiai reikšmingo. „Baltijos šalys nepakankamai ryžtingai siekė sąjungos ir tarptautinio saugumo garantijų. Susidūrusios su sunkumais, nuleisdavo rankas.“²

Tačiau buvo ir teigiamų poslinkių. Tai raiškiai paliudija 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje pasirašyta Lietuvos, Estijos ir Latvijos santarvės ir bendradarbiavimo sutartis, žinoma Baltijos Antantės (*Entente Baltique*, *Baltic League*) vardu. Svarbiausias sutarties tikslas buvo derinti trijų valstybių užsienio politiką, teikti viena kitai visokeriopą politinę ir diplomatinę pagalbą. Sutarties galiojimo laikas – 10 metų³.

1939 m. gruodžio 10 d. Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovų susitikime buvo nuspręsta įsteigti žurnalą „Revue Baltique“, kad Baltijos valstybės geriau pažintų viena kitą ir padėtų pamatus glaudžiam politiniam, kultūriniam ir ekonominiam bendradarbiavimui. Deja, išleistas 1940 m. Taline ir išplatintas galėjo būti tik pirmas numeris. Antras, jau prasidėjus sovietinei aneksijai, konfiskuotas, didžioji tiražo dalis sunaikinta.

Baltijos Antantės nuostatomis nebuvo lemta reikštis kriziniais 1939 metais, kai, negalėdamos atsispirti SSRS spaudimui, Baltijos valstybės – Estija (rugsėjo 28 d.), Latvija (spalio 5 d.) ir Lietuva (spalio 10 d.) – sutiko su sovietinės kariuomenės dalinių įvedimu. Tai buvo visų trijų valstybių nepriklausomybės praradimo pradžia.

Karo metai, sovietų ir nacių okupacijos, didžiulės netektys ir kančios labai suartino Baltijos tautas. Atslūgus stalininėms represijoms, atsirado kultūrinio bendradarbiavimo galimybių ir jis vis intensyvesnis – periodiškai rengtos dailės parodos, teatro, kino festivaliai, menotyrininkų konferencijos, sporto varžybos, kiti renginiai. Neoficialioje aplinkoje nebuvo vengiama keistis ir politinėmis nuomonėmis. Bendravo žaliųjų organizacijos, 1988 m. rugsėjo pradžioje įvyko bendra Lietuvos, Latvijos ir Estijos žaliųjų protesto akcija Baltijos jūrai gelbėti. Bendradarbiavo, rengė politinius dokumentus trijų tautų pasipriešinimo dalyviai. 1979 m. rugpjūčio 23 d. buvo pasirašytas 45 pabaltijiečių memorandumas – kreipimasis į Jungtines Tautas reikalaujant likviduoti Molotovo ir Ribentropo slaptyjų protokolų padarinius ir atkurti Baltijos valstybių nepriklausomybę. Dokumentas pateko į Vakarus ir, padedant rusų disidentams, jau 1979 m. spalį buvo skaitomas per užsienio radijo stotis. Šis dokumentas tapo pretekstu ir pamatu Europos Parlamentui priimti rezoliuciją (1983 01 13).

Išlaisvinimo idėjos telkiami, bendravo ir užsienio šalyse gyvenantys išeiviai iš Baltijos šalių. Paminėtina 1981 m. įkurta Amerikos baltų laisvės lyga (*Baltic American Freedom League*).

Gera kaimynystė ir tarpusavio supratimas buvo savaime aiškūs dalykai. Todėl 1988 m. susikūrę trijų tautų demokratiniai judėjimai – pirmiausia Estijoje, netrukus Lietuvoje ir Latvijoje – jau rado gerą socialinę ir kultūrinę aplinką ir plėtojosi įgaudami bendras struktūrines formas. Tai galima nusakyti sausa faktų kalba. 1989 m. gegužės 13–14 d. Taline įvyko Lietuvos Sąjūdžio, Latvijos ir Estijos Liaudies Frontų atstovų konferencija, kurioje buvo įkurta nuolat veikianti Baltijos Taryba, turėjusi derinti politinius veiksmus. Buvo priimta keletas svarbių dokumentų: Baltijos tautų teisių deklaracija; Estijos, Latvijos ir Lietuvos

¹ Gaigalaitė A. *Baltijos valstybių delegacijų bendradarbiavimas Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 metais // Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas. Tarptautinė konferencija, Vilnius, 1999 m. spalio 14–16 d. Sud. Asadauskatė N., Janužytė A. Vaga, 2000, p. 35–36.*

² Butkus Z. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 147.*

³ *Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1995. Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 120–125.*

Baltijos valstybių vadovai pasirašo deklaraciją, kuria atnaujinama Santarvės ir bendradarbiavimo sutartis. Talinas. 1990 m. gegužės 12 d. LCVA.

ekonominės nepriklausomybės deklaracija; Kreipimasis į Sovietų Sąjungos demokratines jėgas; Kreipimasis į valstybių – Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijų narių vadovus; Kreipimasis į Jungtinių Tautų Generalinį Sekretorių; dokumentai apie būsimąją Baltijos valstybių bendradarbiavimą atkūrus nepriklausomybę¹.

Baltijos Tarybos posėdžiai vyko paeiliui – Pernu, Cėsyje ir Panevėžyje. Liepos 15 d. Pernu mieste vykusiame posėdyje buvo nutarta organizuoti Baltijos kelią – masinę manifestaciją, skirtą prisiminti ir pasmerkti prieš 50 metų pasirašytą Molotovo ir Ribentropo paktą, kartu išreikšti vieningą trijų tautų laisvės siekį. 1989 m. rugpjūčio 23 d. pasaulis stebėjo beprecedentę, puikiai koordinuotą akciją – automagistralėje Vilnius–Ryga–Talinas susikibusių rankomis trijų valstybių gyventojų grandinę.

1989 m. lapkričio 11 d. Baltijos Tarybos posėdyje Cėsyje buvo aptartos trijų tautų demokratinį judėjimą užsienio politikos problemos ir uždaviniai. Nutarta koordinuoti diplomatinę veiklą užsienio šalyse, pasiskirstyti veiklos sritimis, numatyti veiklos vadinamosiose socialistinėse šalyse principus. 1990 m. sausio 14 d. posėdyje Pernu buvo aptariami rengimosi skelbti nepriklausomybės atkūrimą būdai. Estams ir latviams svarstant, ar nereikėtų pradėti nuo referendumų, o tam, kaip buvo manoma, pritartų ir Michailas Gorbačiovas, Vytautas Landsbergis perspėjo nepakliūti į Gorbačiovo spendžiamus spąstus: „Jeigu skelbiate referendumą dėl atsiskyrimo, pripažįstate, kad esate teisėta SSRS dalis. Todėl ne atsiskyrimas, o nepriklausomybė, tautos apsisprendimo teisė.“ (Kaip žinoma, kaimynai rinkosi savotišką kompromisinį kelią, pradžioje paskelbę „pusiau nepriklausomybę“).²

Bendradarbiavimas tęsėsi ir Lietuvai 1990 m. kovo 11-ąją paskelbus Nepriklausomybės Aktą. 1990 m. gegužės 12 d. buvo įkurta trijų valstybių Baltijos Taryba – tarpparlamentinio ir tarpvyriausybinių bendradarbiavimo institucija.

Baltijos Tarybos veiklą skatino skandinavų Šiaurės Tarybos vadovai, į Baltijos Tarybos sesijas jie buvo kviečiami kaip stebėtojai ir konsultantai. Vėliau Šiaurės Tarybos pavyzdžiu parlamentų ir vyriausybių bendradarbiavimas buvo atskirti – įsteigta atskira parlamentų institucija – Baltijos Asamblėja.

Tarybos ir Asamblėjos veikla stiprina Baltijos valstybių vienybę, ypač nacionalinio saugumo srityje. Vėliau kai kurios pozicijos ėmė skirtis, tiksliau pasakius, atsirado bendrų regiono ir atskirų nacionalinių interesų skirtumų, bet tai netrikdė sutarimo dėl esminių dalykų.

¹ *Baltijos asamblėja. Dokumentų projektai. Talinas, 1989.*

² *Kuzmickas B. Išsivaidimas. Užsienio politikos epizodai 1988–1991. Vilnius, Apostrofa, 2006, p. 87.*

Skandinavų pagalbos ranka

Baltijiečių demokratiniai judėjimai iš karto patraukė Vakarų Europos, pirmiausia Skandinavijos šalių, žiniasklaidos ir politikų dėmesį. Skandinavai anksčiau nei kiti Vakaruose „vėl atrado Baltijos valstybes“, parodė, kad geriau nei kiti suvokia politinių permainų rytinėje Baltijos pakrantėje svarbą, ir ne tik Baltijos jūros regionui. Tai padėjo ir baltijiečiams „vėl atrasti Šiaurę“, nes po penkiasdešimties metų atskirties atsivėrė galimybės laisvai bendrauti su kaimynais.

Pradžią nebuvo lengva. Atskirų šiaurės valstybių politika Baltijos valstybių siekių atžvilgiu buvo nevienoda, priklausė nuo vyriausybių politinio veido, santykių su Sovietų Sąjunga. Kai Danijos užsienio reikalų ministras Uffe Elemanas Jensenas (Uffe Ellemann Jensen) ir jo kolega iš Islandijos Jonas Boldvinas Hanibalsonas (Jon Baldvin Hannibalsson) 1989 m. ir 1990 m. nedviprasmiškai reiškė palankumą Baltijos valstybių nepriklausomybei, oficialioji Švedijos ir Suomijos laikysena buvo santūri ir skyrėsi nuo Danijos pozicijos. Švedijos vyriausybės, o jos daugiausia buvo socialdemokratinės, per visus sovietinės okupacijos dešimtmečius, įskaitant ir „pertvarkos“ laikotarpį, laikėsi sovietams palankios pozicijos. „Per pokario metus mes neprieštaravome užkariavimams kitapus Baltijos, nors labai garsiai protestavome prieš užkariavimus tolimiausiuose kraštuose“, – vėliau rašė švedų diplomatas¹.

Tačiau negalima nepaminėti ir kitokių faktų. Karo ir pirmaisiais pokario metais Stokholmas ne kartą buvo lietuvių, taip pat latvių ir estų, suvažiavimų ir konferencijų vieta. 1970 m. įkurtas Baltijos institutas (*Baltiska institutet*), 1980 m. Stokholmo universitete – Baltijos studijų centras, kurių tikslas buvo skatinti skandinavų ir baltų bendradarbiavimą mokslinių tyrimų bei kultūros srityse.

Tai išreiškė Švedijos visuomenės, pirmiausia mokslininkų, požiūrį į baltijiečius, na, o valdžios laikysena keitėsi lėtai. Net ir Baltijos šalyse prasidėjus Atgimimui, užsienio reikalų ministras Stenas Andersonas (Sten Andersson), valstybės kabineto sekretorius Pjeras Šoris (Pierre Schori) kurį laiką laikėsi nuomonės, kad Baltijos valstybės nebuvo okupuotos, o nepriklausomybės siekia tik gyventojų mažumos. Kairiosios pakraipos politikai Baltijos tautų reikalu buvo pasyvūs ir nekalbūs².

Nors oficialiai laikėsi nešališkos pozicijos, Švedijos vyriausybė visgi nebuvo pasyvi įvykių Baltijos valstybėse stebėtoja. 1988 m. rugsėjo mėnesį Švedijos generaliniu konsulu Leningrade buvo paskirtas patyręs diplomatas, sovietologas Tomas Bertelmanas, turėjęs teisę išdavinėti lietuviams, latviams ir estams vizas, taip pat misiją užmegzti nuolatinius ryšius su Baltijos valstybių naujosiomis politinėmis jėgomis. Tuo tikslu jis bent kartą per mėnesį apsilankydavo šių valstybių sostinėse, susitikdavo su demokratinių judėjimų nariais.

T. Bertelmano ir užsienio reikalų referento Sovietų Sąjungoje Hanso Olsono iniciatyva 1989 m. buvo įsteigti „atramos punktai“ Baltijos šalyse: Rygoje ir Taline atidarytos pusiau oficialios Švedijos diplomatinės tarnybos – biurai. Jiems vadovauti paskirtas jaunas, labai veiklus diplomatas Larsas Fredenas, dažnai lankydavęsis ir Vilniuje.

Vilniuje toks biuras nebuvo įsteigtas, nors švedai buvo planavę, nes Lietuvos vadovybė nesutiko turėti įstaigą, kuri formaliai būtų siejama su generaliniu konsulu Leningrade – su Sovietų Sąjunga. Tuo metu Baltijos valstybės formaliai dar priklausė Sovietų Sąjungai, švedų, kaip ir kitų užsienio šalių, diplomatai vykdavo į jas su sovietinėmis vizomis. Kai kada vizos nebūdavo gaunamos arba gaunamos su uždelsimu. Nors minėtieji biurai buvo Švedijos diplomatinės misijos Sovietų Sąjungoje padaliniai, jų atidarymas Baltijos valstybėse buvo Stokholmo ypatingo dėmesio šioms valstybėms rezultatas.

1989 m. lapkričio mėnesį Vilniuje lankėsi Švedijos užsienio reikalų ministras S. Andersonas, susitiko su kompartijos pirmuoju sekretoriumi Algirdu Brazausku ir Sąjūdžio lyderiu Vytautu Landsbergiu.

¹ Freden L. P. *Baltijos šalių išsivadas ir Švedijos diplomacija 1989–1991 metais. Vilnius, Versus aureus, 2010, p. 103.*

² Ten pat, p. 299.

Į Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą Stokholmas sureagavo iš karto. Užsienio reikalų ministras S. Andersonas kovo 12 d. paskelbė gan aptakų sveikinimą. Kai kovo 15 d. Maskva pareikalavo, kad Lietuva atšauktų nepriklausomybės paskelbimą, o į Vilniaus gatves, siekdami įbauginti, išvažiavo sovietiniai tankai ir kitokia karinė technika, Švedijos ministras pirmininkas Ingvaras Karlsonas (Ingvar Carlsson) kovo 24-ąją kreipėsi į sovietinės vyriausybės vadovą Nikolajų Ryžkovą ir perspėjo dėl pasekmių, jeigu prieš Lietuvą būtų panaudota karinė jėga. Tai buvo svarbūs kaimynų dėmesio ženklai, nors nuo drąsesnių politinių pareiškimų buvo susilaikoma. Pirmieji vieno kito Lietuvos politiko vizitai norint užmegzti politinio pobūdžio ryšius buvo traktuojami tik kaip privačios kelionės.

Tam tikrą laiką panaši buvo Norvegijos ir Danijos vyriausybės pozicija. Danai, karo metais patyrę nacių okupaciją, gerai prisiminė ir savo nerimą dėl galimos naujos okupacijos, kai sovietinė kariuomenė jau buvo užėmusi Bornholmo salą ir neskubėjo iš ten trauktis. Tokia patirtis padėjo danams suprasti Baltijos tautas, tačiau mokė ir atsargumo.

Paramą laisvės siekiams viešai reiškė pavieniai skandinavų parlamentarai. Tuos siekius nuo pat pradžių palaikė švedų dešinieji, ypač Moderatų partija, jos lyderis Karlas Bildtas (Carl Bildt), teisingai numatęs Vidurio ir Rytų Europos politinės raidos kryptį.

Tuoju po Kovo 11-osios Švedijos ambasadorius Maskvoje Orjanas Berneris (Orjan Berner) ėmė kviestis į savo rezidenciją mūsų politikus pietums. Juose dažnai dalyvaudavo Lietuvos vyriausybės nuolatinis atstovas Maskvoje Egidijus Bičkauskas, keletą kartų teko lankytis

Mitingas Stokholme. Kalba Švedijos Riksdago narys Karlas Bildtas.

ir šio teksto autoriui. Be ambasadoriaus, iš švedų pusės dalyvaudavo ir daugiau asmenų. Šeimininkus domino padėtis Lietuvoje, santykių su Maskva perspektyva, Švedijos paramos ir kiti klausimai. Per vienus pietus, juose dalyvavo ir E. Bičkauskas, buvome supažindinti su Riksdago pirmininku Thage Petersonu (Thage G. Peterson) ir keliais parlamentarais. Jie aiškiai pasakė, kad Švedijos vyriausybė Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą laiko visiškai teisėtu, tačiau kol kas nenori to pripažinti viešai, ketina apsiriboti „tylia“ konkrečia pagalba, plėtoti ryšius įvairiose srityse, nes mano, kad tuo tarpu tai svarbiau negu politinės deklaracijos. Svarbiausius darbus dar turi padaryti patys baltijiečiai, – sakė švedai. Pagalba turėjo būti vien praktinio pobūdžio, be politinių užuominų, suderinama su sovietų skelbiamu viešumu ir atvirumu. Įvairioms bendradarbiavimo programoms ir projektams buvo skirta keli milijonai Švedijos kronų.

Oficialių pareiškimų buvo labai laukiama, tačiau ir konkreti pagalba buvo reikalinga. Susilaikymas nuo viešų pareiškimų, matyt, rodė, kad šiauriniai kaimynai, ir ne tik jie, tada dar nelabai tikėjo Baltijos tautų siekių sėkme. Nors, kita vertus, buvo suinteresuoti, kad įvyktų kaip tik taip, kad kaimynai Rytuose būtų ne imperija, o trys nepriklausomos demokratiškos valstybės. Švedijai tai buvo svarbu strateginiu saugumo, ekonominių ryšių, gamtos saugos ir kitais požiūriais.

Nors Švedijos vyriausybė, kaip minėta, buvo santūri ir apdairi, šalies visuomenė nesivaržė viešai reikšti savo palankumą baltijiečių išsilaisvinimo siekiui. Su tuo negalėjo nesiskaityti ir vyriausybė. Daug nuveikė Lietuvos draugai parlamentarai K. Bildtas, Hunaras Hokmarkas (Gunnar Hokmarc), Andersas Bjorkas (Anders Bjorck). Daugiausia jų pastangomis vienoje centrinių Stokholmo aikščių buvo pradėti rengti masiniai mitingai su lozungu „Mes palaikome baltus“. Pirmą kartą į pirmadienio mitingą žmonės susirinko 1990 m. kovo 19 d., praėjus savaitei po Lietuvoje paskelbtos nepriklausomybės. Mitingai vykdavo kiekvieno pirmadienio vidurdienį, juose kalbėdavo žinomi kultūros, meno, politikos asmenys, valdžios atstovai. Mitingus imta rengti ir kituose Švedijos miestuose, jie vyko nuo 1990 m. kovo iki 1991 m. rugsėjo.

Parlamentiniai ryšiai

Neilgai trukus Skandinavijos šalių parlamentų iniciatyva pradėjo megztis ryšiai su Baltijos valstybių parlamentais. Pirmoji buvo Danijos Folketingo delegacija, 1990 m. balandį atskridusi į Vilnių, kad savo akimis pamatytų, kas čia vyksta. Spalio mėnesį lankėsi Šiaurės Tarybos delegacija, o lapkritį – vėl Danijos parlamentarai, po to – Švedijos Riksdago Moderatų partijos lyderiai – K. Bildtas, Gunaras Hokmarkas (Gunnar Hokmark), Jonas Hafstriomas (Jon Hafstrom).

Kaimynų parama iš šiaurės tęsėsi, ryšiai plėtėsi. T. Bertelmano ir T. Petersono iniciatyva Švedijos Riksdagas ėmė kviesti parlamentarų delegacijas semtis parlamentinio darbo patirties. Estijos, Latvijos ir Lietuvos parlamentarai lankėsi Riksdage po du kartus. Vėliau į kursus buvo kviečiami parlamentų darbuotojai.

Per pirmąjį apsilankymą, vykusį 1990 m. birželio mėn., lietuviai turėjo progos susitikti su Riksdago ir Švedijos vyriausybės vadovais, nušviesti politinę, socialinę, ekonominę Lietuvos padėtį, kalbėtis apie bendradarbiavimo galimybes. Švedus labiausiai domino Lietuvos ir SSRS derybų, ekonominės blokados, demokratėjimo, Baltijos šalių tarpusavio integracijos klausimai. Švedijos Ministras pirmininkas I. Karlsonas per susitikimą pareiškė, kad jo šalies vyriausybė daro ir darys viską, kas įmanoma, kad paremtų Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą.

Švedijos Riksdago pavyzdžiu pasekė Norvegijos Stortingas, jame Lietuvos parlamentarų delegacija lankėsi 1990 m. gruodį. Viešnagės tikslas taip pat buvo susipažinti su Norvegijos parlamento struktūra ir darbu. Buvo sudaryta galimybė susitikti su Stortingo frakcijų

nariais. Lietuvos reikalų supratimu ir aktyvia parama iš jų išsiskyrė dešinėsios partijos (*Hoyre*) frakcija, kurios narys Ingvaras Godalas (Ingvar Godal) ne kartą lankėsi Lietuvoje. Užsienio reikalų ministras Torvaldas Stoltenbergas (Thorvald Stoltenberg) Vakarų valstybėse kėlė Baltijos valstybių nepriklausomybės pripažinimo klausimą.

Osle advokatas Leonas Bodas (Leon Bodd), negailėdamas laiko ir jėgų, 1990 m. spalio mėn., šalies vyriausybės pritarimu, įsteigė Lietuvos informacijos centrą ir tapo jos vadovu, vėliau paskirtas Lietuvos garbės konsulu. Norvegija, niekada nepripažinusi Lietuvos okupacijos, nuo 1938 m. neturėjo oficialių kontaktų su Lietuva, todėl jų atkūrimas buvo reikšmingas abiem šalims. Kadangi tokie konsulatai atlieka ir tam tikro rango diplomatinę funkciją, galima sakyti, jog Norvegija pirmoji užmezgė diplomatinius ryšius su Lietuva. Islandijoje Lietuvos garbės konsulatą įsteigė ir jo vadovu tapo kalbininkas Jorundur Hilmarsonas (Jorundur Hilmarsson).

Šios pirmosios oficialios baltijiečių parlamentarų išvykos į Vakarų šalis rodė, kad Baltijos valstybės pripažįstamos parlamentiniu lygiu. Lemiamas argumentas buvo tai, kad Baltijos valstybių parlamentai buvo išrinkti demokratiškai. Net Maskva neginčijo, kad rinkimai Baltijos valstybėse įvyko teisėtai. Tad Baltijos valstybių išsilaisvinimo kelyje pirmiausia įvyko „parlamentinis proveržis“ per šiaurę.

„Tylioji“ pagalba skamba garsiai

Skandinavų „tylioji“ pagalba garsiai ir plačiai suskambėjo 1991 m. sausio 13-osios naktį ir rytmetį, kai sovietų kariškiai smurtavo prieš civilius gyventojus prie Vilniaus televizijos bokšto. Žinios apie tai tuoj pat pasiekė pasaulį per Skandinavijos šalių, daugiausia Norvegijos, televiziją.

Sausio 13-osios naktį, kai sovietų tankai iš Šiaurės miestelio Vilniuje pajudėjo link centro ir Vilniaus televizijos bokšto, V. Landsbergis paskambino į Oslą L. Bodui ir paprašė pranešti Norvegijos užsienio reikalų ministrui T. Stoltenbergui ir Islandijos užsienio reikalų ministrui J. B. Hanibalsonui, o per juos ir visam pasauliui, kas dedasi Vilniuje.

Veikiama buvo nepaprastai greitai. Tą pačią naktį Norvegijos užsienio reikalų ministras T. Stoltenbergas su šiaurės šalių kolegomis tarėsi, kokių veiksmų turi imtis atskira šalis ir visos bendrai. Tą pačią naktį ministras susisiekė su Norvegijos ambasadomis NATO ir Jungtinėse Tautose, taip pat su Norvegijos ambasada Maskvoje. Anksti rytą Norvegijos vyriausybė jau iškėlė šį klausimą JT Saugumo Taryboje. Panašiai veikė ir Islandijos užsienio reikalų ministras J. B. Hanibalsonas.

Tad skandinavų politikų žaibiškos reakcijos dėka jau sausio 13-osios rytą pasaulyje sklido informacija apie naktį įvykdytą sovietų kariškių agresiją. Galbūt tai sulaukė sovietinę vadovybę nuo tolesnių agresyvių veiksmų – informacija ir viešumas buvo veiksmingas ginklas. Pats L. Bodas taip pat turi pagrindo manyti: „Perduodamas reikalingoms instancijoms V. Landsbergio žinią, prisidėjau prie to, kad Aukščiausiosios Tarybos puolimo operacija tą naktį neįvyko.“¹

Norvegijos premjerė Gro Harlem Brundland tuoj pat išsiuntė M. Gorbačioviui laišką, kuriame reiškė protestą dėl taikių žmonių žudynių Vilniuje, o Osle vyko protesto mitingai. 1991 m. vasario 7 d. Norvegijos užsienio reikalų ministras T. Stoltenbergas 47-ojoje Žmogaus teisių komisijos sesijoje Ženevoje teigė, kad „niekas negali pateisinti brutalios karinės jėgos pavartojimo prieš beginklius žmones“.

Keitėsi ir Švedijos laikysena. Sausio 15 d. Riksdage įvyko posėdis, skirtas pareikšti solidarumą su Baltijos valstybėmis. Ta proga buvo prisimenami kai kurie nemalonūs praeities faktai – bene vienintelė Vakarų pasaulyje Švedijos vyriausybė 1940 metais buvo pripažinusi Baltijos valstybių aneksiją. Be to, sovietams pareikalavus, iš karto buvo perduoti šių valstybių diplomatinį tarnybų pastatai, aukso atsargos, Švedijos uostuose stovėję laivai

¹ Bodd L. *Litauens frigjoringskamp. Skjebnesvangre dager 1990–1991. / Lietuvos kova dėl nepriklausomybės. Lemtingosios 1990–1991 metų dienos. Trykk, Litografia as, 2000, p. 56–58, 62.*

ir kitoks turtas. Iškalbingas ir faktas, kad baltijiečių pabėgėliai, daugiausia latviai ir estai, buvo išduoti sovietams, kai šie to pareikalavo karo pabaigoje.

Pagalba plečiasi

Tragiškomis 1991 m. sausio dienomis Lietuvoje buvo rengiamasi ir blogiausiems įvykiams, galvojama apie Lietuvos vyriausybės darbo tęstinumą egzilio sąlygomis kurioje nors Vakarų šalyje, jeigu Aukščiausioji Taryba ir Vyriausybė negalėtų tęsti savo darbo. Ši misija buvo pavesta šio teksto autoriui ir Užsienio reikalų komisijos pirmininkui Emanueliui Zingeriui. Jie nedelsdami išvyko šiaurės kryptimi. Atvykę į Stokholmą, iš karto pateko į gausų mitingą, galėjo pasisakyti, padėkoti švedams už pagalbą. Apie jų atvykimą, apie įvykius Vilniuje rašė Švedijos spauda. Diplomatinę ir kitokią pagalbą teikė Švedijos Užsienio reikalų ministerija, jos vadovai S. Andersonas ir P. Šoris. Savo diplomatiniais kanalais jie parengė B. Kuzmicko vizitą į JAV ir Kanadą su galimybe susitikti su tų valstybių vadovais, kongresmenais, spaudos atstovais.

1990 m. gruodžio 20 d. Šiaurės Tarybos užsienio reikalų ministrai Kopenhagoje įsteigė Baltijos informacijos biurą su atskiromis patalpomis lietuvių, latvių ir estų sektoriams. Lietuviškajam sektoriui vadovavo Dalius Čekuolis. 1991 m. sausį Stokholme atidarytas Latvijos ir Estijos informacijos centras, kurio paslaugomis naudojosi ir lietuvių politikai. Centro atidaryme dalyvavo beveik visų Švedijoje akredituotų valstybių ambasadoriai. Buvo taip pat nuspręsta steigti Šiaurės Tarybos informacijos centrus Baltijos valstybių sostinėse.

1991 m. sausio pabaigoje, Lietuvos parlamentarų oficialaus vizito Danijoje metu, užsienio reikalų ministras U. Elemanas-Jensenas leido suprasti, kad Lietuvos egzilinė vyriausybė, jeigu to reikėtų, galėtų įsikurti jo šalyje. Be to, Danija, tuo metu jau būdama Europos Bendri-

Pjeras Šoris, Bronislovas Kuzmickas ir Emanuelis Zingeris mitinge Stokholme. 1991 m. vasaris.

jos ir NATO narė, stengėsi padėti Lietuvos, kaip ir Latvijos bei Estijos, pripažinimo reikalus įtraukti į Bendrijos narių užsienio reikalų ministerijų, tarptautinių organizacijų darbotvarkes.

1991 m. vasario–kovo mėn. Baltijos valstybių parlamentų vadovai buvo pakviesti kaip stebėtojai į 39-ąją Šiaurės Tarybos sesiją Kopenhagoje. V. Landsbergis buvo užimtas kitais reikalais, teko vykti šių eilučių autoriui. Sesijoje buvo suteikta galimybė pasisakyti ir Baltijos valstybių parlamentų vadovams. Galėjome išdėstyti savo rūpesčius, vertinimus ir pageidavimus. Skandinavų parlamentarų pasisakymuose skambėjo ir žodžiai, smerkiantys agresyvią sovietų politiką Baltijos valstybėse.

Danijos ministras pirmininkas Poulas Šliuteris (Poul Schluter) pažadėjo Baltijos valstybių nepriklausomybės klausimus kelti tarptautiniuose forumuose, net jeigu sovietų diplomatai bandytų tai blokuoti. Internacionalizuoti šiuos reikalus yra vienas iš būdų apsaugoti Baltijos valstybes nuo galimos Sovietų Sąjungos agresijos, – teigė Danijos premjeras.

Ministras U. Elemanas-Jensenas pokalbio metu pasakė, jog jis tik ką grįžęs iš JAV, kur lydėjęs Jos Didenybę Danijos Karalienę ir turėjęs progos pasikalbėti su prezidentu Bušu, valstybės sekretoriumi Beikeriu, Kongreso komitetų vadovais. Buvo kalbama ir apie Baltijos valstybių padėtį. Prezidentas Bušas sveikinimo kalboje, tarp kitko, pasakė: „Dėkoju Danijai už Baltijos valstybių nepriklausomybės siekio palaikymą, jūsų pozicija yra ir mūsų pozicija“. Tai rodė, kad Danijos užsienio reikalų ministerijos pozicija išreiškė ir daugelio Vakarų valstybių vyriausybių požiūrį.

Pažymėtinas ir toks skandinaviškos praktinės pagalbos veiksmas: Danijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai pasirūpino, kad Baltijos valstybių parlamentarai – sesijos stebėtojai – gautų Europos Bendrijos valstybių vizas. Tai buvo ypatingas dėmesio ir supratimo ženklas, nes tuo metu užsienio valstybių vizas baltijiečiai galėjo gauti tik tų valstybių ambasadose Maskvoje.

Dalyvavimas Šiaurės Tarybos sesijoje neliko nepastebėtas Maskvos. Oficialaus dienraščio „Pravda“ (1991 03 01) straipsnyje „Kam reikalinga audra Baltijoje?“ rašoma, kad „pabaltijietiškos“ temos įtraukimą į darbotvarkę daugelis priėmė kaip kišimąsi į SSRS vidaus reikalus.

Šiaurės Tarybos 39-oji sesija. Arnoldas Riutelis, Anatolijus Gorbunovas, Bronislovas Kuzmickas.

Pirmoji atkurta nepriklausomą Lietuvos valstybę pripažino Islandija – 1991 m. vasario 11 d., antroji buvo Danija – 1991 m. vasario 28 d., Norvegija tai padarė 1991 m. rugpjūčio 27 d., Švedija – 1991 m. rugpjūčio 27, Suomija – 1991 m. rugpjūčio 28 d.

Prisimenant praeitį, galima sakyti, kad Lietuvos ir Skandinavijos šalių santykių istorija kartojasi: „tiek pirmą kartą 1917–1918 m., tiek ir antrą kartą 1989–1990 m. atkuriant Lietuvos nepriklausomybę, skandinavai buvo pirmieji, suteikę moralinę ir materialinę paramą mūsų valstybei“.¹

„Per pietus“ ar „per šiaurę“?

Baltijos šalių demokratinuose judėjimuose nuo pat pradžios reikšmingą vietą užėmė platesnės geopolitinės orientacijos klausimai. Pagrindinė kryptis nekėlė abejonių – atvirumas ir suartėjimas su Vakarų demokratiškomis, ekonominės gerovės valstybėmis atsiribojant bei tostant nuo SSRS įtakos regiono, naikinant buvusios geležinės uždangos palikimą. Tame nebuvo nieko originalaus – vakarietišką orientaciją tuomet deklaravo ne tik Baltijos, bet ir kitos pokomunistinės Vidurio Europos valstybės.

Tačiau reikėdavo mąstyti ir apie konkretesnius variantus. Pirmaisiais nepriklausomybės metais užsienio žurnalistai ir politikai, be kitų dalykų, pasidomėdavo, kuriai – Vidurio ar Rytų – Europai Lietuva save priskiria, į kuriuos regionus politiškai ir kultūriškai orientuojasi, su kuriomis šalimis ketina daugiausia bendrauti. Aiškinant tai svečiams, tekdavo ir patiems kai ką geriau apgalvoti.

Suvokiant tą aplinkybę, kad Lietuva geografiškai yra tarp Vakarų Europos ir Rusijos, buvo akivaizdu, kad ji priklauso Vidurio Europos regionui, bet tuo pačiu ir Vakarų krikščioniškosios kultūros arealui, nors kai kada buvo prievarta nuo to arealo atribota. Todėl ir dabar Lietuva ateitį sieja su vakarietiškąja Europa, ir tą siekį realizuoti kaip tik ir buvo vienas iš išsivadavimo motyvų.

Tačiau ši savaimė aiškų dalyką reikėjo dar patikslinti, kuria kryptimi – šiaurės ar pietų – pirmiausia būtų tikslinga ieškoti ryšių su Vakarų šalimis tikintis supratimo ir palaikymo, taip pat kartu plačiau apmąstyti Lietuvos padėtį visomis kryptimis. Pagal žemėlapi Lietuva kaip Baltijos jūros regiono valstybė gali laikyti save ir būti kitų laikoma šiaurės šalimi, bet istoriškai ir kultūriškai jai artimesnis Vidurio Europos regionas. Praktiškai klausimas buvo toks: kuria kryptimi siekti proveržio į demokratišką Vakarų pasaulį – drauge su latviais ir estais per šiaurę, per Skandinavijos šalis, ar pietų kryptimi – kartu su Lenkija ir kitomis Višegrado šalimis?

Nemažai politikų ir inteligentų manė, kad geriausia partnerė Lietuvai galėtų būti Lenkija, sugebėjusi ir komunistiniais laikais būti „pusiau atvira“ ir gerokai vakarietiška. Turėjo reikšmės ir istorinė, nors ne vienodai vertinama, atmintis – keletą amžių gyvenę vienoje valstybėje, lietuviai ir lenkai turėtų ir dabar vieni kitus gerai suprasti, vieni kitiems padėti. Buvo manančių, kad Lietuva yra daugiau Vidurio Europos negu šiaurės šalis, todėl ir turi lygiuotis į šį regioną, o Baltijos šalių bendrija esanti ne kas kita kaip sovietmečio padarinys, „istorinė atgyvena“. Vienas šiaip jau įžvalgus politikas net pajuokaudavo, esą, per šiaurę galima nukeliauti nebent tik į Šiaurės ašigalį.

Tačiau pietinės orientacijos nenaudai bylojo kurį laiką trukęs santykių su Lenkija neaiškumas, Varšuvos politikų pasyvumas, tylėjimas Lietuvos siekių atžvilgiu.

Nemažai politikų, tarp jų ir šio teksto autorius, Atgimimo laikotarpiu ir po Kovo 11-osios rėmė šiaurietišką Lietuvos orientaciją, apie tai ne kartą rašė spaudoje. Į šiaurę kreipė ir glaudus Baltijos tautų bendradarbiavimas, kurį skandinavai labai vertino ir skatino kaip sektinus pavyzdžius minėdami darnius jų tarpusavio santykius. Vyko nelyginant kokios varžybos: šiaurė ar pietūs? „Vos ne kaip prieš trejetą amžių, kai Lietuva mėgino nutraukti orientaciją į pietus, Kėdainių sutartimi (1655 m.) glausdamasi prie Švedijos.“²

¹ Grigaravičiūtė S. Lietuva ir Skandinavijs XX amžiuje: sąveikos genezė. // Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas. Tarptautinė konferencija. Vilnius, 1999 m. spalio 14–16 d. Vilniaus pedagoginis universitetas, Vaga, 2000, p. 125.

² Iešmantas G. Gravitacija: pietūs ar šiaurė? // Lietuvos aidas, 1997 m. vasario 6 d.

Tekdavo girdėti tvirtinimų, esą, Baltijos tautos savo istorija, religija ir kultūra yra per daug skirtingos, kad galėtų sklandžiai bendradarbiauti, lenkai šiais požiūriais yra lietuviams artimesni, vieni kitus geriau pažįsta. Be to, gana panaši Baltijos valstybių ūkio specializacija sukels tarpusavio konkurenciją, varžybas dėl užsienio investicijų. Pastarasis požiūris atrodė gana racionalus, tačiau buvo nesunku suprasti, kad tokia ir panaši propaganda labai artima ateinantiems iš Rytų mėginimams sutrikdyti baltijiečių tarpusavio supratimą. Svarus argumentas prieš tokį požiūrį buvo Skandinavijos šalių bendravimas, rodantis, kad panaši ekonominė specializacija nė kiek netrukdo glaudžiai bendradarbiauti daugelyje sričių ir siekti pažangos¹.

Ryšiams su šiaurės šalimis plėtojantis, tekdavo susimąstyti apie retai kada į galvą ateidavusį dalyką – lietuvių šiaurietiskumą. Aiškėjo, kad istorijos, kultūros ir mentaliteto požiūriais galima atrasti daug Lietuvos skirtingumų ne tik nuo Skandinavijos šalių, bet iš dalies ir nuo šiaurinių jos kaimynų. Lietuva istoriškai formavosi ne kaip jūrinė, o kaip kontinentinė valstybė, nuo pamario atskirta dar Kryžiuočių ordino agresijos laikais. Todėl negalėjo turėti išplėtotų prekybinių, kultūrinių ir kitokių ryšių nei su danais, nei su švedais. XVII–XVIII amžių dinastiniai ryšiai (Vazų laikai) ir karai su švedais, jų priežastys ir padariniai – atskiras klausimas.

Lietuvai 1918 m. atkūrus nepriklausomybę, atgavus dalį Mažosios Lietuvos (Klaipėdos kraštą), padėtis ėmė keistis. Su Skandinavijos valstybėmis buvo užmegzti diplomatiniai ryšiai, apsikeista diplomatinėmis tarnybomis, plėtėsi kultūrinis, prekybinis ir kitoks bendravimas. Susikūrė Švedų ir lietuvių draugija. Tautų Sąjungoje Švedijos politikai palaikė Lietuvą Vilniaus ir Klaipėdos klausimais. Tačiau sklandžiai besiplėtoją ryšiai nutrūko sovietinės okupacijos dešimtmečiais.

Danų politologas Olė Vėveris (Ole Waever), svarstydamas Šiaurės Tarybos galimybę plėstis į rytinę Baltijos jūros pakrantę, teigia, kad Latvija ir Estija yra šiaurietiškos, o Lietuvos istorija ir kalba neteikia daug argumentų laikyti ją Šiaurės dalimi. Kita vertus, – rašo autorius, – kai skaitai Česlovo Milošo romaną „Isos slėnis“ (kuris yra Lietuvoje), jauti, kad tai yra ta pati gamta, tie patys valstiečiai, ta pati mitologija, ta pati dienos ir nakties, lėtai virstančių vienos kita, samprata. „Tai yra Šiaurė. Todėl galbūt Lietuva yra Šiaurės dalis.“²

Skandinavams Lietuva atrodė šiek tiek egzotiška (katalikiška) šalis. Nepaisant to, pripažįstama, kad dabarties ir ateities požiūriu ne tiek svarbios istorinės ir kultūrinės tradicijos, kiek į ateitį nukreipti politiniai ir kitokie interesai. Lietuvoje kaip tik buvo tikima, kad iš Šiaurės šalių galima laukti politinio palaikymo – iš tikrųjų taip ir buvo atkuriant nepriklausomybę, taip pat daug ko pasimokyti socialiniu, ekonominiu požiūriais. Ypač svarbus saugumo motyvas – iš šiaurės šalių nekyla jokių grėsmių mūsų valstybės politiniam ir kultūriniam tapatumui. Tačiau nėra garantijų, kad tokios grėsmės kada nors negalėtų kilti iš pietų ir rytų.

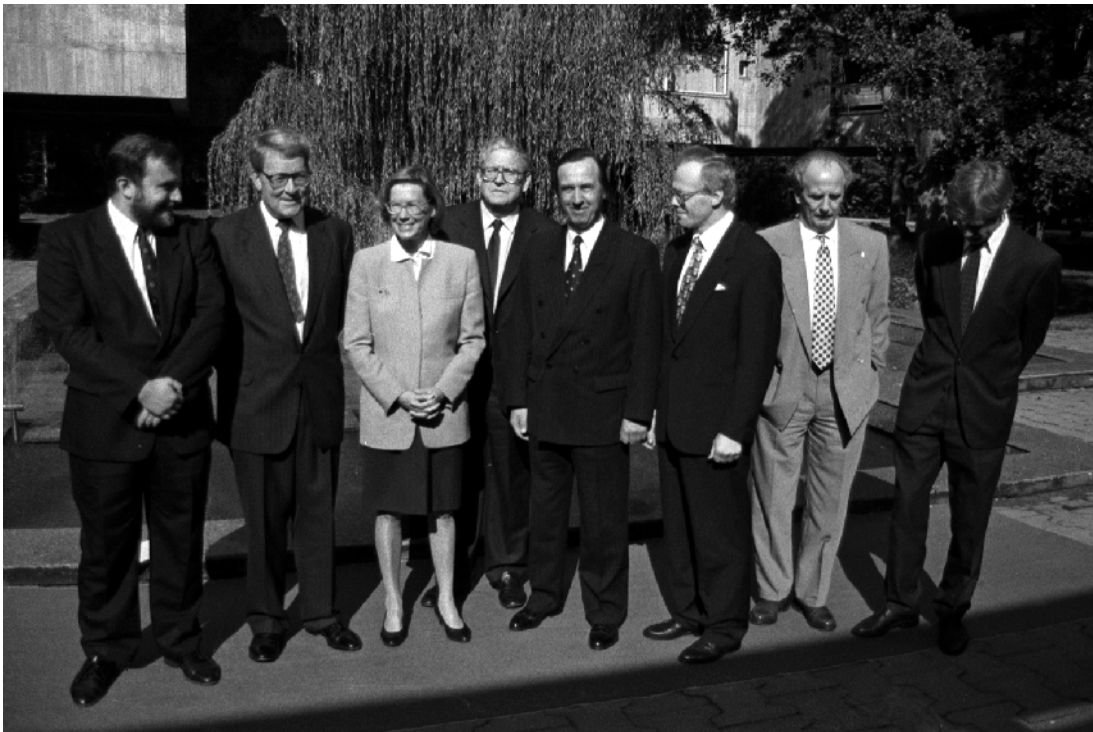
Klausimas buvo keliamas taip: jeigu šiaurietiškoji tapatybė nėra mums duota iš praeities, galime ją kurti ir ugdyti savyje palaikomi pačių skandinavų. Aptardamas baltiskąją tapatybę (*Baltic identity*), O. Vėveris pastebi, kad tapatumas nėra statiška būseną, bet yra kuriama, yra noras matyti savo tam tikrą priklausomybę. „Jeigu lietuviai netikėtai nori būti „šiaurietiški“ (*Nordic*) ir jei mes visi norime būti „baltijietiški“ (*Baltic*), tada turi būti atskleisti istoriniai ryšiai ir bendra kultūra.“³ Tam reikia iš naujo perskaityti istoriją, studijuoti kultūrą, bendrauti, siekti bendrų tikslų.

Taigi šiaurietiška grįžimo į Vakarus strategija teikė paskatų naujai pažvelgti į lietuviškąją tapatybę. Buvo prisiminta tarpukario Lietuvos profesoriaus Kazio Pakšto iškelta Baltoskandijos konfederacijos idėja, 1991 m. Panevėžyje įkurta Baltoskandijos akademija, kurios tikslas – vykdyti mokslinius tyrimus, plėtoti įvairiapusiškus Baltijos ir Skandinavijos šalių bei tautų ryšius, integruoti Lietuvą į šiaurės šalių kultūros erdvę.

¹ Kuzmickas B. *Skandinaviškoji perspektyva // Atgimimas, 1992 m. sausio 23–31 d.*

² Waever O. *Culture and Identity in the Baltic Sea Region // Co-operation in the Baltic Sea Region. Needs and Prospects. Tampere Peace Research Institute, 1991, p. 79.*

³ Ten pat, p. 80.

Baltijos ir Šiaurės šalių užsienio reikalų ministrai Palangoje. 1994 m. rugpjūčio 31 d. Jono Staselio nuotrauka. LCVA.

Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimas pakoregavo ir Skandinavijos valstybių geopolitinę situaciją. Joje atsirado *baltiškasis matmuo*, davęs pagrindo samprotauti apie Baltijos jūros regiono kaip savito Šiaurės Europos regiono plėtros perspektyvas. Tai tapo skandinavų ir baltijiečių politikų ir mokslininkų seminarų bei konferencijų temomis. Bendrieji viso Baltijos jūros regiono šalių bendradarbiavimo klausimai buvo svarstomi parlamentiniu lygiu¹.

Sulaukė dėmesio ir kiti strateginiai klausimai, tokie kaip Šiaurės Tarybos ir Baltijos Tarybos ryšių plėtros, trijų Baltijos šalių ir penkių Šiaurės šalių bendradarbiavimo (pagal formulę trys plus penki) perspektyvos².

Buvo teigiama, kad Baltijos šalys turi susitarti, kaip organizuoti tarpusavio santykius, ir nuspręsti, kiek ir kaip jos nori būti susijusios su Šiaurės šalimis, o pastarosios turi įvertinti, ar Baltijos šalys yra pakankamai šiaurietiškos, kad bendradarbiavimas būtų konstruktyvus³.

Vyravo požiūris, kad jungimosi į platesnį europinį bendravimą kelias eina per regioninį bendravimą. Tad dalyvavimas Baltijos ir Šiaurės šalių kaip kylančio Šiaurės Europos regiono struktūrose ir būtų Lietuvos, kaip ir dviejų jos Baltijos kaimynių, jungimosi į Vakarų Europos politines ir ekonomines struktūras pradžia⁴.

Santykių su Skandinavijos šalimis plėtra rodė, kad bendraujame su ta laisvojo Vakarų pasaulio dalimi, kuriai iš tikro rūpi, kad Baltijos šalys taptų nepriklausomomis demokratiškomis valstybėmis. Tuo metu tą būtų buvę sunku pasakyti apie daugelį kitų Vakarų politikų, kuriuos labiausiai domino, ar Lietuvos nepriklausomybės siekis nepakenks M. Gorbačiovo politikai.

1990–1992 metais iki Lietuvos narystės Europos Sąjungoje ir NATO buvo dar toloka. Tačiau kelio į jas pradžia – proveržis per Šiaurę nepamirštant ir pietų krypties, į demokratišką Vakarų pasaulį – buvo sėkminga.

¹ Co-operation in the Baltic Sea Area, Report from the Second Parliamentary Conference at the Storting, Oslas, 1992 m. balandžio 22–24 d.

² Mouritzen H., Waever O., Wiberg H. European Integration and National Adaptation. A Theoretical Inquiry. Nova science publishers, INC, 1996, p. 214.

³ Joenniemi P. The Future of Baltic-Nordic Relations: Towards Regional Partnership? The Baltic Sea Area. A Region in making, Oslas, 1992, p. 42.

⁴ Biering K. The Baltic states on the International Scene: An Epilogue // The Baltic states in International Politics. The Danish Institute of International Studies. Copenhagen, 1993, p. 175.

DOKUMENTAI

LIETUVOS VALSTYBINĖS DERYBŲ SU RUSIJA DELEGACIJOS 1990–1992 METŲ VEIKLOS PABAIGA

Respublikos Prezidentas keičia Lietuvos valstybinės derybų su Rusija delegacijos, susiderėjusios dėl Lietuvos ir Rusijos valstybinių santykių pagrindų sutarties (1991 07 29) ir susitarimų dėl okupacinės kariuomenės išvedimo (1992 09 08), sudėtį.

Rengdama spaudai 1993 m. kovo 25 d. Lietuvos Respublikos Prezidento Algirdo Mykolo Brazausko susitikimo su iki tos dienos dirbusia Česlovo Vytauto Stankevičiaus vadovaujama Lietuvos valstybine derybų su Rusija delegacija¹ stenogramą, „Nepriklausomybės sąsiuvinį“ redakcija paprašė ambasadoriaus Česlovo Vytauto Stankevičiaus trumpai priminti aktualias aplinkybes, kuriomis tas susitikimas įvyko.

Ambasadorius Česlovas Vytautas Stankevičius. Lietuvos valstybinė derybų su Rusija delegacija derybas su Rusijos Federacija dėl Lietuvos ir Rusijos valstybinių santykių pagrindų pradėjo dar 1990 m. rudenį ir jas užbaigė 1991 m. liepos 29 d. parengusi pasirašymui tarpvalstybinę sutartį. 1992 m. rugsėjo 7 d. Lietuvos valstybinė derybų su Rusija delegacija sėkmingai užbaigė daugiau kaip septynis mėnesius trukusias sudėtingas Lietuvos Respublikos derybas su Rusijos Federacija dėl buvusios SSRS kariuomenės išvedimo iš Lietuvos teritorijos terminų ir tvarkos. Lietuvos ir Rusijos valstybių vadovai Vytautas Landsbergis ir Borisas Jelcinas rugsėjo 8 d. Maskvoje apsvarstė delegacijų vadovų parafuotus ir parengtus pasirašyti valstybių vardu susitarimus ir savo dalyvavimu protokolinėje jų pasirašymo ceremonijoje pabrėžė jų valstybinę svarbą. Tačiau prezidento B. Jelcino sprendimu gynybos ministrai Audrius Butkevičius ir Pavelas Gračiovas Maskvoje rugsėjo 8 d. pasirašė tris susitarimus: dėl kariuomenės išvedimo grafiko (su priedais); dėl organizacinių techninių kariuomenės išvedimo klausimų; dėl karinių dalinių ir kariškių elgesio bei funkcionavimo taisyklių iki jų išvedimo.

Keturių kitų suderėtų ir parafuotų susitarimų – politinio susitarimo dėl kariuomenės išvedimo; dėl išvedamos kariuomenės dalinių ir asmenų jurisdikcijos; dėl asmenų turto ir butų klausimų sureguliuavimo; dėl socialinių klausimų sureguliuavimo – pasirašymą Rusijos pusė paprašė atidėti. Pasirašyti trys susitarimai kaip tarptautinės sutartys buvo užregistruoti Jungtinių Tautų sekretoriате. Netrukus Jungtinių Tautų priimta specialia rezoliucija jie buvo pripažinti kaip pakankami kariuomenės išvedimui vykdyti ir jis buvo vykdomas pagal grafiką.

Tačiau jau spalio mėnesį Rusijos pusė pradėjo reikalauti pakeisti suderėtą politinį susitarimą – atsisakyti 1 straipsnio dėl Rusijos tarptautinės pareigos išvesti kariuomenę pripažinimo; pakeisti 6 straipsnį ir pripažinti Rusijos teisę realizuoti okupacijos metu kariuomenės sukurtą nekilnojamąjį turtą arba gauti už jį Lietuvos kompensaciją; atsisakyti 9 straipsnio dėl Rusijos kaip SSRS teisių ir pareigų tęsėjos įsipareigojimo kaip kompensaciją perduoti Lietuvai šiuolaikinę ginkluotę, karinę techniką ir amuniciją sunaikintų Lietuvos ginkluotųjų pajėgų atkūrimui; papildyti susitarimą įsipareigojimu saugoti ir prižiūrėti paminklus ir karinius memorialinius įrenginius Lietuvos teritorijoje. Kodėl Rusija papra-

¹ Delegacijos nariai:
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai Gediminas Šerkšnys, Egidijus Jarašiūnas, Vladimiras Jarmolenka, Valdemaras Katkus, Romualdas Ozolas ir Saulius Pečeliūnas, krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius, krašto apsaugos ministro pavaduotojas Eugenijus Nazelskis, ekonomikos ministro pavaduotojas Vytas Navickas, teisininkai Stasys Stačiokas, Vilenas Vadapalas ir Vytautas Sinkevičius, Lietuvos ambasadorius prie ES ir NATO Adolfas Venskuskas.

šė atidėti jai pačiai aktualių kitų trijų susitarimų, dėl kurių ji naujų reikalavimų nekėlė, pasirašymą, liko neaišku.

Lietuvos valstybinė derybų delegacija dėl naujų Rusijos reikalavimų derėtis iš naujo nesutiko. Tada Rusijos diplomatai perdavė žinią, kad Rusija lauks naujos Lietuvos valdžios ir naujos derybų delegacijos sudarymo po artėjančių Lietuvos Seimo ir prezidento rinkimų, tikėdamosi Lietuvos pozicijos pasikeitimo.

Lietuvos valstybės valdžios pasikeitimas vyko nuo 1992 m. spalio 25 d. iki 1993 m. vasario 25 d. Spalio 25 d. įvykusiųose Seimo rinkimuose daugumą laimėjusios LDDP lyderis Algirdas Mykolas Brazauskas buvo išrinktas Seimo Pirmininku ir pradėjo laikinai eiti Respublikos Prezidento pareigas. Gruodžio 12 d. Seimas patvirtino Bronislovo Lubio vadovaujamos Vyriausybės įgaliojimus. Laimėjęs 1993 m. vasario 14 d. įvykusių rinkimus, A. M. Brazauskas vasario 25 d. pradėjo eiti Respublikos Prezidento pareigas.

Naujosios valdžios formavimo laikotarpiu iki rinkimų buvusios sudėties Valstybinė derybų su Rusija delegacija stengėsi išsamiai informuoti jos institucijas apie iki tol derybose su Rusija buvusias Lietuvos derybines pozicijas, pagrindines nuostatas, sukaupę patirtį ir Rusijos keliamas problemas.

Siekdama, kad Rusija negalėtų savo naudai panaudoti naujosios Lietuvos politinės valdžios planuojamo delegacijos sudėties pakeitimo, 1992 m. gruodžio 12 d. Užsienio reikalų ministerija išsiuntė Prezidentūrai, Seimui ir Vyriausybei išsamų Valstybinės derybų delegacijos pranešimą apie ligi tol nuveiktą derybų su Rusija darbą, Lietuvos valstybines pozicijas ir argumentaciją bei Rusijos pozicijų pasikeitimą, akcentuodama Lietuvos pozicijų tęstinumo svarbą.

1993 m. sausio 4 d. delegacija susitiko su užsienio reikalų ministru Povilu Gyliu, kuris pažadėjo, kad laikinasis Prezidentas delegaciją priims artimiausiomis dienomis ir derybų su Rusija problemos bus išsamiai apsvaistytos, tačiau to neįvyko. Sausio 15 d. Delegacijos vadovas apie derybų su Rusija problemas pareiškimu spaudai paskelbė visuomenei, o sausio 20 d. padarė išsamų pranešimą Kazio Bobelio vadovaujamo Seimo Užsienio reikalų komiteto posėdyje.

Valstybių vadovai pasirašo dokumentus dėl Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos tarpvalstybinių santykių pagrindų. Už jų stovi šalių derybų delegacijos. Maskva, 1991 m. liepos 29 d. Vladimiro Gulevičius nuotrauka. LCVA.

Užsienio reikalų komitetas sausio 25 d. ir sausio 27 d. posėdžiuose diskutavo, ar derybų delegacijos sudėtis turi būti išplėsta, kad būtų užtikrintas patirties perimamumas, ar pakeista nauja sudėtimi. Sausio 27 d. posėdyje komiteto pirmininkas K. Bobelis informavo apie laikinojo Prezidento A. M. Brazausko siūlymą delegaciją papildyti ir perskaityti pristatytus kandidatus. Posėdžio protokole buvo užfiksuota, kad Virgilijus Bulovas siūlė delegaciją keisti, nes „Rusijoje laukia pakeitimo.“

Vasario 24 d. Delegacija laišku kreipėsi į laikinąjį Prezidentą A. M. Brazauską prašydama, kad jis artimiausiu metu paskirtų laiką susitikti su delegacija ir aptarti derybų problemas, tačiau tokio susitikimo teko palaukti. Ministro P. Gyljo pasiūlyta nauja personalinė delegacijos sudėtis buvo svarstoma 1993 m. kovo 8 d. uždaramame posėdyje.

Valstybinė derybų su Rusija delegacija buvo įgaliota koordinuoti visų Lietuvos ministerijų valstybines pozicijas su Rusijos ministerijomis vykstančiuose susitikimuose ir teikti išvadas dėl Rusijos joms teikiamų susitarimų tarp ministerijų projektų. Paskutinis tokios veiklos pavyzdys – kovo 17 d. Delegacijos posėdyje priimtos neigiamos išvados dėl Surgute (Sibire) ministrui Albertui Sinevičiui Rusijos perduotų projektų, skirtų įkurti NVS* šalių vyriausybių naftos ir dujų tarybą ir pasiūlymo Lietuvai dalyvauti tokioje taryboje. Delegacija nusprendė apie tai Respublikos Prezidentą informuoti kovo 17 d. laišku. Į šį laišką Prezidentas atsiliepė kovo 25 d. susitikimo su Delegacija metu. Po šio susitikimo buvo paskelbtas Prezidento dekretas dėl V. Bulovo vadovaujamos naujos Lietuvos Respublikos valstybinės derybų su Rusija delegacijos paskyrimo. Iš įgaliojimų netekusios buvusios delegacijos narių į naująją jos sudėtį buvo įrašyti tik teisininkas Vytautas Sinkevičius, kuris tuo metu buvo Seimo Juridinio skyriaus vedėjas, ir krašto apsaugos ministro pavaduotojas Eugenijus Nazelskis.

Rusijos ir Lietuvos susitarimo dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos pasirašymas. Maskva. 1992 m. Valentino Juraičio nuotrauka. LCVA.

* NSV – Nepriklausomų Valstybių Sandrauga. – Red.

**VALSTYBINĖS DERYBŲ SU RUSIJA DELEGACIJOS SUSITIKIMAS SU
RESPUBLIKOS PREZIDENTU ALGIRDU MYKOLU BRAZAUSKU 1993 M.
KOVO 25 D.**

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Taip, tai pas mus delegacija... Ponas Šerkšnys yra, Butkevičius išvažiuojęs, Jarašiūnas yra, ponas Jarmolenka yra, Katkaus nėra...

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Išvykęs, nepavyko surasti.

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Navickas čia, Nazelskis čia, Albertas Sinevičius... taip, matau – yra, Romualdas Ozolas – čia, Saulius Pečeliūnas – čia, Stasys Stačiokas... tiesa, jis stažuojasi, Adolfas Venskųs...

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Taip pat užsienyje.

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Aišku. Kodėl aš šiandien pakviečiau ponus delegacijos narius? Pirmiausia, norėjau informuoti: vakar yra apsvastyta, ir dar anksčiau Seimo Užsienio reikalų komitetas keletą kartų svarstė mano ir P. Gyljo pasiūlytą naują delegaciją, naujos delegacijos sudėtį. Aišku, aš visiškai sutinku su tuo, ką parašė ponas Stankevičius savo kovo 17 dienos rašte, kurį aš gavau... Nežinau, ar čia visos delegacijos vardu buvo apsvastytas klausimas, ar tik taip sau...

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Taip, visos delegacijos – vienuolikos narių.

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Vienuolikos? Tai labai gerai... Taigi, visos delegacijos raštą... Na, kai kuriuos priekaištus, prisipažinsiu, aš priimu, nes valdžių pasikeitimo laikotarpis pas mus užtruko labai ilgai... Dar viena vyriausybė nepradėjo rimtai veikti, vėl prezidento rinkimai, vėl pagal Konstituciją vyriausybės formalus pasikeitimas, ir ne tik formalus, vyksta dalinai pakeičiant personalinę sudėtį... jau įvyko, liko paskutinis žingsnis – aprobuoti arba neaprobuoti vyriausybės programos ir jai priimti priesaiką. Tikiuosi, kad tai jau kitą savaitę turėtų įvykti: arba – arba.

Na, delegacija dirba... Aš galiu kalbėti tik apie delegaciją, kuri buvo suformuota rugpjūčio 10 dieną, kadangi jūs veikėte pagal pono Abišalos potvarkį Nr. 796 p, kurį aš išnagrinėjau, kitokio man niekas neperdavė. Žinoma, tas darbas vyko ir anksčiau. Gal buvo tos delegacijos šiek tiek kitokia sudėtis, ji keitėsi, bet jos pagrindiniai vadovai visą laiką buvo ir atliko labai sudėtingą darbą. Aš manau, kad kariuomenės išvedimo tvarkaraščio sudarymas ir dviejų ministrų pasirašymas to dokumento – labai didelis žingsnis į priekį. Labai daug buvo padaryta, padėta pastangų, laikytasi pagrindinių mūsų valstybės principų. Tai yra labai ir labai didelis indėlis ir aš kiek galėdamas dėkoju mūsų delegacijos nariams už šitą darbą. Tai buvo sudėtingas laikotarpis, pirmieji Lietuvos nepriklausomybės žingsniai – audringi, triukšmingi, reikalaujantys didelio atkaklumo, daugelio susitikimų. Juo labiau, kad ir Rusijoje vadovybė dar nuo Tarybų Sąjungos vadovybės, taip sakytume, keitėsi, ir teko turėti kontaktus dar su Tarybų Sąjungos įvairaus rango vadovais, paskui – su Rusijos vadovais. Aišku, kad nuo rugsėjo mėnesio, kada buvo paskutinis kontaktas ir pono Landsbergio kelionė, kada liko nepasirašytas susitarimas dėl Rusijos kariuomenės išvedimo... Dabar, taip sakant, kai kurie aukšto veikėjai bando naudotis tuo faktu, kad buvo nepasirašytas tas susitarimas. Na, bet aš nemanau, kad tai... Mes vis vien laikysimės tos linijos ir ateityje. Nors, kaip jūs matot, jeigu pas mus per tą laiką įvyko valdžių pasikeitimas, tai Rusijoje įvykiai buvo dar audringesni, netgi su sunkiom – sakyčiau – liekamom politikos deformacijom: Jelcino kaip prezidento statuso klausimas, vykdomosios valdžios pasikeitimai, vykdomosios valdžios nestabilumas nedavė galimybių nuosekliai vykdyti visą derybų procesą. Žinoma, kai kurios mūsų organizacijos – čia irgi valdžių pasikeitimo pas mus klausimas, aš suprantu, – nevisiškai laikėsi to, kas šitame pono Abišalos potvarkyje pavesta, kad jos turi derinti savo veiksmus su delegacija. Aš manau, kad taip ir buvo ir tik kai kas šito nedarė. Matyt, delegacija ateityje turėtų turėti tvirtesnius savo nuostatus, gal

LIETUVOS RESPUBLIKA
UŽSIENIO REIKALŲ MINISTERIJA

VALSTYBINĖ DERYBŲ SU RUSIJA DELEGACIJA

Laikinai einančiam Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas
p. Algirdui Mykolui BRAZAUSKUI

Lietuvos Valstybinė derybų su Rusija delegacija,

atsižvelgdama į tai, kad yra Jums pasiuntusi 1992 m.
gruodžio 11 d. delegacijos Pranešimą apie padėtį derybose su
Rusija, kuriam pritarė visi delegacijos nariai,

norėdama papildomai paaiškinti bei aptarti ligšiol buvusias
Lietuvos pozicijas derybose,

būdama susirūpinusi tuo, kad derybos su Rusija valstybinių
delegacijų lygiu ilgą laiką yra sutrikdytos ir, manydama, kad
tai daro žalą Lietuvos interesams,

suprasdama, kad Lietuvos interesai reikalauja kuo greitesnio
abejonių išsklaidymo dėl konkrečių Lietuvos pozicijų
derantis su Rusija, Lietuvos Respublikos Prezidentui jas
apsvarstant ir patvirtinant,

turi garbės kreiptis prašydama, kad Lietuvos Respublikos
Prezidentas paskirtą laiką susitikti su Valstybine derybų
delegacija pačiu artimiausiu metu.

Su pagarba

Delegacijos vadovas

Česlovas Stankevičius

Vilnius, 1993 vasario 24 d.

patvirtintus vyriausybės, dėl veiklos, atsakomybės, atsiskaitomumo prieš atitinkamas valdžios institucijas. Turėtų būti pastovus atsiskaitomumas. Aš nežinau, kaip buvo daroma, labai toli buvau nuo to, ar tai buvo daroma, ar vyriausybėje buvo atsikaitoma. Seime, man atrodo, nelabai. Aš įsivaizduoju, kad tokia delegacija turi būtinai atsiskaityti valdžios institucijoms. Aš tiesiai ir atvirai pasakysiu: kai kas iš jūsų, aišku, nėra patenkinti, kad mes tą delegaciją keičiame. Bet reikia suprasti – valdžia irgi keičiasi, keičiasi mūsų valstybės vadovybė, valdžios institucijos, atitinkamai keičiasi ir šita delegacija, jos sudėtis. Mes pasiūlėme naują sudėtį, nors čia perimamumas yra labai nemažas. Aš vakar gavau Kazio Bobelio oficialų Užsienio reikalų komiteto sprendimą – jis mano rankose. Delegaciją sudaro Seimo narys Bulovas iš Kauno, Jaskelevičius – irgi žinomas, Katuoka – juristas, Kozyrovičius – būsimasis pasiuntinys Rusijoje, Vytautas Navickas, Nazelskis... Perimamumas yra. Preidys – būsimasis valstybės banko pirmininko pavaduotojas, bankininkas mums būtinai reikalingas, Rumskauskas – prekybos ir pramonės ministro pavaduotojas, Sinkevičius – irgi perimamumas yra, ir Nikolajus Medvedevas. Delegacijos vadovu siūloma Bulovo kandidatūra. (*Suskamba telefonas.*) Alio! Galima, jeigu vyrai neprieštarauja. Iš „Panoramos“ atėjo. Neprieštaraujate?

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Prezidento valia.

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Ką čia valia, aš nieko nenoriu daryti, visi labai suinteresuoti... Aš manau, kad galima. Tai tegul užėina.

Dabar, jeigu galima, aš pabaigčiau savo dalį, paskui jūs pasakytumėte savo. Tai dar dėl šito rašto. Čia padaryti tam tikri priekaištai. Aš savikritiškai juos priimu. Tuo laikotarpiu mums buvo sunkoka tęsti darbą. Ir Užsienio reikalų ministerijoje buvo geroki pakitimai, ir Vyriausybės vadovas pasikeitė. Šita komisija buvo paskirta Vyriausybės potvarkiu, be jokios derinimo Aukščiausiojoje Taryboje procedūros. Mes čia dabar pasitarėme ir nutarėme, kad tą klausimą reikėtų plačiau apsvarstyti Seimo komitetui. Aš nematau, kad Seime reikėtų apsvarstyti. Tai nėra konstitucinis teisinis institutas, ir aš manau tą naują delegaciją patvirtinti dekretu todėl, kad įeina atstovai organizacijų, kurios nėra Vyriausybės kompetencijoje, todėl reikėtų šitaip padaryti.

Dabar dėl to susirūpinimo, kuris čia išdėstytas, dėl Surguto. Na, ką gi, aš tiesiai atvirai pasakysiu: aš čia nemačiau jokio pavojaus. Kaip prezidentas ir kaip žmogus aš čia nemačiau jokio pavojaus. Nes tai buvo grynai žvalgybinio pobūdžio kelionė. Ji buvo premjero suderinta su manim. Mes nutarėme visgi pasiūsti... Kvietė premjerą, mes nutarėme, kad jis nevažiuotų į šitą susitikimą, į tą derinimą, kad čia nereikalingas toks lygis, todėl pasiūlėme nuvažiuoti Sinevičiui. Jokių susitarimų nepasirašyta. Šiandien aš gavau informaciją, kad jie balandžio pirmą ar kurią dieną kviečia Maskvoje vadinamąjį dvylikos valstybių pasitarimą to OPEK'o sudarymo klausimu. Mes, aišku, tame pasitarime nedalyvausime. Taigi ta informacija, kuri čia buvo labai išpūsta korespondentų ir žurnalistų, išgarsinta, sukeltas labai didelis triukšmas, iš tikrųjų neturi juridinio ar faktinio pagrindo. Aš net taip suformuluočiau. Žinoma, mums kaip valstybei iškyla tam tikrų problemų dėl apsirūpinimo kuru, bet mes vis tiek turėsime jas spręsti, galbūt aktyviau ieškodami alternatyvų. Tai gal paskatins Vyriausybę. Šitokių alternatyvų nebuvimas buvo viena iš priežasčių, dėl ko Ašmontui nebuvo pasiūlyta toliau būti ministru, nes šitie klausimai buvo svarstomi labai neoperatyviai ir nebuvo priimami sprendimai. Šitas darbas turėjo būti daug operatyvesnis. Tokių alternatyvų turėjo būti ieškoma. Dabar Rusijoje situacija darosi kritiška dėl apsirūpinimo kuru, jų pačių organiniu kuru, nes gavyba katastrofiškai mažėja, ir mes, aišku, ieškosime kitokių būdų... galbūt iš Rusijos gauti naftos ir dujų koncesijos pagrindu, imant kreditus, įsigyjant versloves arba tiesioginiu, taip sakant, dvišaliu susitarimu su atitinkamomis organizacijomis, nepainiojant čia visiškai į tą reikalą politikos, o remiantis vien komerciniais ekonominiais pagrindais, sudarant atitinkamus susitarimus. Aišku, kad

per oficialius kanalus arba kokiais nors pažadais nieko ten nelaimėsi. Tai dabar aišku kaip dieną, nes Rusija kitais metais gaus apie 270 milijonų tonų naftos, t. y. taps importuojančia valstybe ir jokie čia tie OPEK'ai nieko nepadės, nes jų pagrindinis tikslas vis tik yra sukaupiti lėšas ir surasti investuotojus tų verslovių reanimacijai. Pirmiausia, reanimacijai tų verslovių, kurios dabar yra apleistos arba kokiu kitu būdu palaidotos daugiausia dėl žmonių, dėl buitinių sąlygų nebuvimo ir panašiai, ir panašiai.

Todėl, kalbėdamas su jumis, aš norėčiau, kad jūs žinotumėt mano poziciją, mano ir Vyriausybės, kadangi ji yra tokia pati, nes mes šituo klausimu tariamės, konsultuojamės ir tarp mūsų nėra jokių nesusipratimų ir jokių nuomonių skirtumų. Nes mes žiūrime grynai praktinės pusės, laikydamiesi, žinoma, mūsų politinių principų ir mūsų valstybės principų, jokios suvereniteto dalies neatiduodant niekam – ar tai būtų rusai, ar vokiečiai, ar anglai galų gale. Suverenitetas yra mums vienodai brangus. Aš vienodai tai vertinu, iš visų pusių – iš kur bebūtų šitas dalykas. Ypač tokiu laikotarpiu, kada mes tvirtinam valstybę, kada mes dar kaip reikiant neatsistojome ant tvirtų bėgių savo gyvenime, kada dar properšų tarp tų bėgių yra, kas visiškai nepageidautina, bet, matyt, kol kas dar nelabai išvengiama.

Tai tokia būtų mano pozicija. Ir, aišku, mes ieškosime visai kitų metodų įsigyti šitos naftos ir užsitikrinti gauti nors minimumą visų rūšių organinio kuro. Ir atominio taip pat, nes čia irgi labai rimtas klausimas dėl atominio kuro. Tai tokia būtų mano nedidelė įžangėlė. Aš tikiuosi, gal jūs ką nors...

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Aš tikiuosi, kad mūsų dokumente nebuvo galima įžvelgti priekaištų. Mes išreiškėme tik tam tikrus apgailestavimus, kad ilgą laiką delegacijos patirtimi buvo per mažai naudojamosi, ir... tas netikrumas atsirado... Mes esame susirūpinę, kad tai buvo nenaudinga Lietuvos Respublikai. Taip pat mums nepavyko pasiekti, kad būtų svarstomos ankstesnės, mūsų labai aiškiai suformuluotos, politinės ir teisinės nuostatos. Na, bet visa tai yra praeityje. Aš dar norėčiau pasakyti, kad be pačių delegacijos narių, delegaciją sudaro žymiai daugiau žmonių – ekspertai, ekspertų grupės. Mes vadovavomės ir dirbome tokia struktūra, kai delegacijos nariai vadovavo ekspertų grupėms, kuriose buvo nagrinėjami specialūs klausimai ir remiamasi daugelio žmonių kompetentingomis ir visapusiškai išnagrinėtomis nuostatomis. Vėliau jos buvo išreiškiamos per derybų susitikimus. Delegacijos nariams vadovaujant ekspertų grupėms ir dalyvaujant ekspertų grupių darbe, pavyko išlaikyti vieningą politiką. Ekspertų darbas vyko ta pačia politine kryptimi, laikantis tų pačių nuostatų, kaip ir delegacijos, kai vėliau įvykdavo generaliniai delegacijų susitikimai. Nežinau, kokia dabar bus struktūra ir kokia bus metodika, bet yra nerealu sutelkti specialiąją kompetenciją pačioje delegacijoje. Aš džiaugiuosi ir čia, Jūsų akivaizdoje, noriu išreikšti padėką ir ypatingai aukštą mūsų delegacijos narių įvertinimą, politinių pozicijų suvokimą, tarptautinės teisės suvokimą, specialiąją kompetenciją, ypač mūsų teisininkų – pono Stačioko, pono Sinkevičiaus, pono Vadapalo. Savo darbą mes dirbome kolegialiai ir, man atrodo, kad tai buvo pakankamai efektyvi metodika. Mes turėjome reglamentą. Mes priimdavome sprendimus kolegialiai. Mes parengdavome sprendimus, derindavome juos su valstybės vadovais, bet derybų darbą mes supratome ne taip, kaip, man atrodo, jis dabar, kai formuojama nauja delegaciją, yra suprantamas, kad delegacija – tai yra tik atstovavimas, politinis dalyvavimas, partinis buvimas ir kiti dalykai. Mes supratome tai kaip valstybės darbą, kuris dirbamas daugiausia namuose, prie stalo, be žurnalistų, be radijo. Aš esu dėkingas delegacijos nariams už tas begales laisvalaikio valandų, šeštadienių, sekmadienių, vakarų, naktų, kurias jie paskyrė darbui, kad Lietuva visada turėtų parengusi alternatyvas, [būtų] aktyvi. Mes teikėme alternatyvius projektus, nes Rusijos projektai turėjo aiškią kryptį, aiškius politinius tikslus, ir kokia bebūtų sutartis, tie politiniai tikslai visada būdavo įžvelgiami. Mes kurdavome alternatyvas, kad Lietuvos teisės ir teisėti interesai būtų apginti. Mums kelia susirūpinimą, kad formuojant delegaciją

atsisakoma pasinaudoti perimamumu, patirtimi ir kad pagrindiniai derybininkai nedalyvaus tolesniame darbe. Tai vargu ar naudinga Lietuvai, kuri yra ne tokia ..., ne tiek daug tų pajėgų yra, kad būtų galima jas išblaškyti. Būtų gerai, kad kiek galint daugiau žmonių būtų panaudota. Nesuklysti yra labai sunku, arba, ko nors nežinant, galima sudaryti prielaidas, kad Rusija tuo pasinaudos. Pasinaudodama tuo, grąžins mus į derybų pradžią ir bus prarasta tai, ką mes daugelyje sričių buvome pasiekę, įtikinę rusus, kai jie aiškiai žinojo mūsų poziciją... Dabar gali būti tuo pasinaudota. Tai kelia mums didelį susirūpinimą.

Kitas dalykas, kuris kelia susirūpinimą – tai mažėjantis derybų koordinavimas. Viena iš delegacijos funkcijų buvo peržiūrėti ir aprobuoti, prižiūrėti, jeigu taip galima išsireikšti, tas derybas, kurias vykdė ne pati delegacija, kai preliminarieji derėjosi ministerijų arba Vyriausybės atstovai. Dabar vis daugiau derybų perduodama į Vyriausybės, tiksliau – ministerijų darbuotojų rankas, nuleidžiama į žemesnį rangą, žemesnį lygį, ir mes matome, kad pagrindinės nuostatos arba pagrindinių sutarčių turinys yra blogai suprantami, blogai interpretuojami, ir žemesnio rango sutartys keičia ar koreguoja ankstesnius susitarimus ne Lietuvos naudai. Pasinaudoju proga jums, gerbiamasis Prezidente, apie tai pasakyti. Delegacija buvo suformuota ne rugpjūčio mėnesį. Dabartinės sudėties delegacija buvo patvirtinta rugpjūčio mėnesį, papildžius ją kai kuriais nariais, tapus premjeru ponui Abišalai, kuris iki tol buvo delegacijos koordinatorius. Tačiau visa delegacija, išskyrus poną Abišalą, iš tikrųjų liko ta pati, papildžius kai kuriais naujais nariais. Taigi šios delegacijos bendro kolegialaus darbo patirtis yra daugiau negu metai, o kai kurių narių – nuo pat 1990 metų, nuo derybų su Sovietų Sąjunga [pradžios]. Gal iš tikrųjų tai yra menkos reikšmės patirtis dabarties laikotarpiu, bet kai kas joje gali būti naudinga. Būtų gaila, jeigu ja būtų nepasinaudota. Mes laikėme svarbiausiu savo uždaviniu – ginti Lietuvos teises, kurios buvo pažeistos okupacija, prievartiniu Lietuvos inkorporavimu. Mes labai norėtume tikėti, kad tų nuostatų bus laikomasi, jų nebus atsisakoma ir ypač – kad ir toliau bus vadovaujamosi tarptautine teise, kuri buvo tvirtas ir, galbūt, vienintelis pagrindas mūsų sėkmių, kurias mes pasiekėme apgindami Lietuvos teises ir pasiekdami kariuomenės išvedimo. Per šias derybas dėl kariuomenės išvedimo Rusija mėgino pasiekti, kad kariuomenės išvedimas būtų sutarties dalykas. Lietuvos delegacija aiškiai teigė ir jai pavyko pasiekti, kad Rusija suprato ir pripažino, jog kariuomenės išvedimas nėra sutarties dalykas, kad jis atsiranda iš Rusijos pareigos pašalinti tarptautinės teisės pažeidimą, iš Rusijos tarptautinių įsipareigojimų – kaip Jungtinių Tautų, kitų tarptautinių organizacijų narės, kaip civilizuotos valstybės ir SSRS teisių ir pareigų tęsėjos. Aš tą norėčiau ypač pabrėžti. Na, žinoma, ne jums, pone Prezidente, bet norėdamas, kad tai būtų perduota naujai delegacijai kaip svarbus dalykas. Jūs, turbūt, vėliau su ja kalbėsitės. Norėčiau, kad kai kurie svarbūs momentai būtų niekada nepamiršti. Nors praktinėje išraiškoje, straipsniuose būdavo formuluojami konkretesni, smulkesni dalykai, mes visada stengdavomės nepamiršti pagrindinių principinių dalykų, kad jie sutartyje atsispindėtų. Delegacijos keitimas – mes esame šį dalyką ne kartą svarstę, – manome, buvo nenaudingas, nes juo parodoma, kad atsisakoma perimamumo ir tęstinumo, – tai rodo delegacijos sudėtis, nes derybininkai, kurie buvo labai aktyvūs ir kompetentingi, nepatenka į naują delegaciją nariais. Nežinau, kaip bus su ekspertais. Mes jautėme ir mums aiškiai buvo parodyta, kad Rusija diktuoja kai kuriuos reikalavimus, daro spaudimą, kad keičia savo pozicijas ir reikalauja, kad ir Lietuva pakeistų pozicijas. Toks delegacijos keitimas, jos griovimas, aš manau, dabar išprovokavo didesnę Rusijos spaudimą. Ji turi kai kurių iliuzijų. Tai sudarys sunkumų naujai delegacijai. Jai sunkiau bus šioje situacijoje laikytis tų pačių pozicijų. Labai gaila, kad taip įvyko. Tačiau aš turiu vilties, kad bus laikomasi tų dalykų, kurie buvo pasiekti. Savo ruožtu aš noriai ir sąžiningai perduosiu visa tai, ką aš žinau, visas sutartis, taip pat kitą medžiagą. Tačiau yra dalykų, kurių negalima perduoti vien žodžiais, tai yra patirties dalykas. Perduosiu geranoriškai

viską, ką galima perduoti žodžiu ir dokumentais. Po to, žinoma, nauja delegacija prisiims visą atsakomybę. Jai dabar tenka ta atsakomybė už tai, jeigu jina nepakankamai principingai gins Lietuvos interesus.

Aš dar norėčiau baigdamas pabrėžti, kad ne tik aš, bet ir visa delegacija teikia ypatingą reikšmę žalos atlyginimo klausimui, nes Rusijos pretenzijos didėja. Rusija mėgina reikšti pretenzijas į okupacijos metu ir tikslais sukurtą turtą Lietuvoje. Būtų gerai, kad Rusijai nepavyktų pasiekti, jog Lietuvos delegacija svarstytų tokias pretenzijas kaip derybų objektą, nes tai nėra derybų objektas. Jeigu kas ir turi turtinių prievolių, tai tik Rusija Lietuvai. Nieko teisėto Rusija Lietuvoje negali turėti. Su kariuomenės išvedimu siejama daug naujų reikalavimų, kurie dar pernai mūsų delegacijos buvo argumentuotai atmesti. Tas nuostatas ir informaciją mes buvome išdėstę savo pranešimuose. Dabar bus siekiama pradėti derybas iš naujo, t. y. nubraukti tai, kas nors ir nebuvo pasirašyta, bet buvo aiškiai suderėta rugsėjo 8 dieną. Aš dar noriu pastebėti, kad man kaip Lietuvos delegacijos vadovui būnant Šiaurės Atlanto Asamblėjos paskutinėje sesijoje Briugėje, Belgijoje, Asamblėja plenariniame posėdyje specialiu dokumentu patvirtino, kad rugsėjo mėnesį yra suderėti, bet dar nepasirašyti kiti susitarimai, kad Rusija juos turi pasirašyti. Dėl to yra priimta speciali rezoliucija. Mes ten, Briugėje, tiesiog derėjome su Rusijos atstovais. Jie sutiko su ta rezoliucija ir šitą taip pat reikėtų turėti omenyje, nes Rusija dabar stengiasi viską revizuoti. Būtų labai gaila, jeigu jai pavyktų tai pasiekti pasinaudojant Lietuvos delegacijos pakeitimu.

Ir pabaigai aš noriu pasakyti, jog mes supratome, kad delegacija yra atsakinga ne tiek prieš vyriausybę, kiek prieš tautą, kad ji vykdo tautos valią principiniais gyvybiškais klausimais – žalos atlyginimo, okupacinės kariuomenės išvedimo, visiškos nepriklausomybės klausimais. Mes laikėmės viešumo principo, nes jeigu valdžia yra atsakinga ir atskaitinga tautai, tai tauta turi teisę gauti informaciją, dėl ko deramasi, kokių laikomasi nuostatų. Todėl mes skelbėme tam skirtus pranešimus, kiek buvo galima skelbti išlaikant diplomatinio korektiškumo reikalavimus. Mūsų metodas buvo toks. Aš dėkoju, pone Prezidente, kad jūs leidote pasisakyti, ir už jūsų išreikštą padėką Lietuvos Respublikos vardu. Aš noriu prie jos prisijungti asmeniškai, perduodamas tą padėką delegacijos nariams.

GEDIMINAS ŠERKŠNYS. (*Pradžioj nėra įrašo*) ...komisijos parengti politiniams ekonominiams ir kitiems klausimams. Vienu iš tokių svarbiausių delegacijos branduolio ir ypač pono Česlovo Stankevičiaus nuopelną laikyčiau Lietuvos ir Rusijos sutartį, kokios faktiškai neturi nei Latvija, nei Estija ir kurioje buvo numatyta pakankamai daug teisinių normų. Faktiškai Rusija pripažino Lietuvos aneksiją, buvo numatytas didžiausio ekonominio palankumo režimas ir kiti dalykai. Antrasis kompleksas sutarčių, kurios buvo parengtos ir prie kurių buvo labai daug dirbta, – tai tos karinės sutartys. Jos buvo paruoštos iš viso šešios, plius – grafikas. Iš tų šešių dvi buvo pasirašytos, kaip žinote. Kitos buvo nepasirašytos dėl įvairių priežasčių. Jos jau buvo išsakytos iš Rusijos pusės. Rusijos delegacijos vadovo pono Isakovo buvo išsakyta viena priežasčių – tai mūsų reikalavimas atlyginti žalą. Antroji rimta priežastis – Rusijos reikalavimas legalizuoti okupacinės kariuomenės buvimą, įteisinti statusą. Norėčiau jums perduoti, kad tai yra tie reikalavimai, kurie, kaip aš suprantu, ir dabar bus keliami. Kiti dalykai, pavyzdžiui, socialinės garantijos, statybos ir t. t. Iš mūsų pusės buvo padaryta pakankamai nuolaidų ir mus tiesiog stebina, kodėl Rusija tų sutarčių nepasirašė. Buvo ruošiamos ir kitos sutartys. Kaip tik ponas Navickas dalyvavo ruošiant dalį ekonominių sutarčių, kad būtų įteisinti talonas ir litas, kad nebūtų konflikto tarp Lietuvos ir Rusijos juos įvedant. Buvo ruoštos ir laisvos prekybos sutartys, kurios, kaip jūs žinote, buvo nepasirašytos dėl to, kad Rusija reikalavo visiškai uždrausti reeksportą ir kad Lietuva atsiskaitytų už bet kokį... Kaip matote, reikalavimai tie patys. Taip pat buvo ruošta daug kitų sutarčių. Pavyzdžiui, Rusijai keliant socialinius kariškių reikalus ir atsiuntus projektą, kuris buvo nekonkretus ir Lietuvai nepalankus, mes paruošėme –

čia irgi pono Stankevičiaus didžiausias nuopelnas – projektą, kuris atitinka tarptautinės teisės normas ir kuris buvo konkretizuotas dėl Lietuvoje pasiliekančių asmenų – buvusių Rusijos kariškių pensininkų. Tas projektas yra nusiųstas Rusijai, tačiau atsakymo negauta. Kita didelė sutarčių grupė – tai išvedamos iš Vokietijos kariuomenės karinio tranzito sutartis. Ši sutartis ekspertų lygiu parafuota. Kaip tik man teko dalyvauti gruodžio mėnesį parafuojant tą sutartį. Ekspertų nuspręsta perduoti ją delegacijoms. Deja, delegacijoms nepavyko susitikti. Mes po to grįžę delegacijoje apsvaistėme ir delegacija nusiuntė ponui Isakovui laišką, kuriame siūlomi keletas pakeitimų.

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Delegacijos tiesiog negalėjo susitikti, nes Lietuvoje buvo paskelbta, kad formuojama nauja delegacija. Mes negalėjome užbaigti tos sutarties.

GEDIMINAS ŠERKŠNYS. Iš pat pradžių Rusija norėjo derėtis ir dėl karinio tranzito į Kaliningrado sritį, tačiau mes tai vertinome kaip karinį bendradarbiavimą su Rusija ir kad tai yra žymiai sudėtingesnis klausimas, o šiuo metu bandėme padėti Rusijai išspręsti iš Vokietijos išvedamos kariuomenės klausimus, kurie yra platesnio tarptautinio konteksto, kuriais yra suinteresuota ir Vokietija, ir Rusija. Taip pat buvo paruošta ir nusiųsta Rusijos pusei pakankamai daug įvairių kitų sutarčių, tarp jų grynai ekonominių, kaip žuvininkystės, standartizacijos, – jų parengimas ėjo per delegaciją. Dar buvo, pavyzdžiui, laidojimo vietų apsaugos sutartis iš mūsų pusės... Čia, pradžioje, buvo Rusijos iniciatyva. Mes pridėjome mūsų žmonių laidojimo vietų apsaugą.

Tad sutarčių paketas yra pakankamai didelis, įdirbis pakankamas, galima būtų toliau dirbti. Po to, kai aš buvau atleistas iš Užsienio reikalų ministerijos, aš tą medžiagą perdaviau ponui Stankevičiui. Kiek aš galėsiu, irgi prisidėsiu perduodant žinias ir patirtį naujai delegacijai. Tuo turbūt savo bendradarbiavimą su Lietuvos valstybinėm struktūrom ir užbaigsiu.

ROMUALDAS OZOLAS. Jeigu galima, pora žodžių aš norėčiau irgi pasakyti.

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Aš norėčiau prieš tai pasakyti, kad ponas Ozolas vadovavo vienai iš sunkiausių Lietuvos ir Rusijos santykių sričių – dėl žalos, kuri buvo padaryta okupacija ir Lietuvos inkorporavimu. Tas darbas yra didžiulis, labai daug padėta ekspertų pastangų. Jis yra nebaigtas. Reikia dar daug jėgų, reikia lėšų, padėti... Bet labai gaila, kad pono Ozolo paslaugos taip pat tapo nereikalingos, o darbas liko neužbaigtas.

ROMUALDAS OZOLAS. Aš manau, kad darbas, kuris yra padarytas – tai visų pirma ekspertų darbas ir, ko gero, galime viltis ir net prašyti, kad jis būtų tęsiamas. Jį iš tiesų reiktų užbaigti visiškai iki galo, nes tai nėra koks nors laisvos valios pareiškimas. Tai istorijos imperatyvas mums. Ir šitoj vietoj aš ne tiek kaip tos ekspertų grupės vadovas, kaip delegacijos narys, bet kaip politikas norėčiau apskritai pasakyti, kad mes neturime pasirinkimo. Ir kas man dabar neleidžia gyventi, žiūrint į šitą delegacijų kaitą ir jos kontekste dar vykstantį nuostatų kitimą, yra tai, kad atrodo, galime daryti išvadą, jog norom nenorom pasikeis mūsų valstybės santykis derybų koncepcijoje su mūsų partneriu. Yra visas pagrindas jau šiandien teigti, kad mes pradėdami vykdyti arba norėtume vykdyti nebedalyvavimo Tarybų Sąjungoje politiką, o ne okupacijos padarinių panaikinimo politiką, kaip kad buvo daroma iki šiol. Jeigu šitaip atsitiktų – neduok Dieve mums visiems šitų pasekmių. Visų pirma mes netektume tarptautinės bendrijos paramos – tos paramos, su kuria Lietuvos nepriklausomybės atstatymo galimybė buvo išsaugota nuo keturiasdešimtųjų metų. Tos paramos, kuri buvo parodyta, kad ir labai saikingai, bet vis dėl to pakankamai ryžtingai, po pučo. Būtent šituo pagrindu mums buvo rodoma parama, t. y. pripažįstant mūsų buvimą. Ir dabar, kada bandoma... Na, tarkim, Druskininkų sanatorijos atveju pripažinti šitą nuosavybę kaip Baltarusijos valstybės nuosavybę – tai yra žiauri klaida. Buvo galima padovanoti tam tikras dovanas irgi išsiderant iš kitos pusės, taip sakant, laisvo susitarimo pagrindu, bet jokių būdu nepripažįstant TSRS pretenzijų ir

toms valstybėms, buvusioms iki 1990 arba kurių kitų metų jos sudėtyje tuo pačiu statusu, kuris buvo taikomas kitiems, o ne Lietuvai, Latvijai ir Estijai. Mes čia susilyginame iš karto. Lygiai tą pačią koncepciją mes priėmėme, kada kalbame apie bendras gamyklas, t. y. pereinam prie jų traktavimo ne kaip okupacijos metu okupantų pastatyto, sukurto turto, kuris besąlygiškai turi priklausyti tai valstybei, kurioje buvo pastatytas ir tik toliau vedant visokius ten reikalus ir derybas, kaip tai galėtų būti įvertinta... Bet nuostatos keisti negalima be specialaus nutarimo, be specialaus valstybinio šios nuostatos įteisinimo. Lygiai taip pat negalima atsisakyti 1940 metais sunaikinto mūsų armijos turto, taip pat ir penkiasdešimties metų padarytų nuostolių žmonėms, turtui, gamtai ir kitų. Kaip visa tai reikia išimti iš ten – kitas klausimas. Mes irgi kėlėm tai, kad, galbūt, jeigu jie neturi pinigų, prašom – galite natūra kokia nors tenai duoti, bet neprieidavo iki šito. Ir suprantat, delegacijos nepriimtinumai jiems iškilo visu kategoriškumu būtent tada, kai mes priartėjom prie žalos atlyginimo.

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Ir sutiko jau svarstyt šią klausimą, nes negalėjo nesutikti. Tada buvo keičiama delegacija ir rusams pasisėkė...

ROMUALDAS OZOLAS. Du dalykai – armija ir žala, – kurie yra, taip sakant, besąlygiškai paskutiniai okupacijos reliktai ir jų panaikinimas yra besąlygiškas reikalas. Armijos išvedimo, kad ir kaip norėta, nepavyko išvengti, bet žalos – jau spiriasi kaip ožys... Ir aš matau, kad naujos delegacijos sunkumai bus susiję ne tik su tuo, kad bus didelis pasipriešinimas, bet ir su tuo, kaip šita problema bus pačios delegacijos traktuojama. Tai, kad dažnai neįžvelgiama tų sunkumų, kurie iškyla mums darant bandymus nustatyti su Rusija kontaktus šiandien, nėra kokie nors atsitiktiniai dalykai. Todėl aš irgi nuolat šneku apie tai ir spaudoje viešai keldamas nepasitenkinimą. Man būtų žymiai maloniau to nepasitenkinimo nekelti, jeigu viskas vyktų taip, kaip turi vykti, kaip privalo vykti. Bet jeigu žmonės nesuvokia, tai, vadinasi, aiškinimasis turi vykti arba sėdint prie stalo – šitas nevyksta ir šituo delegacijos reorganizavimu nubraukiama, – arba, tąsyk, viešai. Tai, taip sakant, irgi yra ne mano pasirenkama pozicija, tai irgi man įsakymas iš to, kame aš gyvenu ir kaip aš gyvenu.

Tai štai šitas rūpestis yra tikrai didžiulis ir aš negalėsiu nedalyvauti tokiu būdu, koku aš toliau būsiu šioje situacijoje – delegacijos narys ar ne delegacijos narys – aš laikau, kad čia jau ginčai išspręsti, dekretas ar nutarimas yra, ir mes priimame ir svarstome faktą, bet perspektyva prieš mus visus veriasi bendra, ir aš privalau pasakyti taip pat, kaip aš, taip sakant, savo pilietinės pozicijos laikysiuos.

SAULIUS PEČELIŪNAS. Aš norėčiau pora žodžių... Pirmiausia, prisijungdamas prie pono Česlovo Stankevičiaus padėkų, norėčiau savo ruožtu irgi pasakyti tai, ką sakė ponas Romualdas Ozolas ir ponas Gediminas Šerkšnys. Kadangi irgi buvau vienos iš grupių vadovų – padėkoti jos nariams ir pasidžiaugti, kad vis dėl to mūsų grupės darbo vaisius pavyko pasirašyti. Jie jau tapo valstybiniais susitarimais. Būtent tos sutartys, kurios buvo pasirašytos rugsėjo 8 dieną, buvo mūsų grupės konkretus darbų baras, jeigu taip galima įvardinti. Aišku, tai nebuvo tikrai derybų delegacijos narių nuopelnas, bet ir visos tos grupės žmonijos, kurie iš įvairių institucijų dalyvavo ekspertų grupėse ir kiekvieną žodį, kiekvieną nuostatą derino, žiūrėjo... Tai tikrai buvo labai kruopštus ir nelengvas darbas.

ROMUALDAS OZOLAS. Pone Pečeliūnai, jeigu Prezidento būtų dar akceptuojama tai, kas yra jau nuveikta gatavais pavidalais... ponas Nazelskis yra tokį tyrimą padaręs apie armijos sunaikinimą – jį reikia išleisti knyga, nedelsiant paskelbti, kad žmonės žinotų. Aš čia jau ne apie padėką šneku – tiesiog neapibūdinami dalykai...

SAULIUS PEČELIŪNAS. Taip, be jokios abejonės, įdirbis yra labai didelis ir jis negali likti kažkur stalčiuose ar neprieinamas visuomenei. Tuo, kas tikrai yra padaryta, nauja derybų delegacija, be jokios abejonės, turėtų naudotis. Kitą dalyką aš norėčiau pabrėžti, kad, kaip sakė ponas Romualdas, norim mes to ar nenorim, kiekvienas iš mūsų, ypač tie, kurie

yra Seimo nariai arba šiaip politikai, turėsime stebėti, kaip vystysis santykiai su Rusija ir vyks naujos delegacijos darbas. Norim ar nenorim, turėsime laikas nuo laiko pateikti ir tam tikrą savo požiūrį į vieną ar kitą dalyką. Ne vien todėl, kad mes esame politikai, bet ir todėl, kad dalį tos patirties, kuri yra sukaupta, kitokiu būdu perduoti yra tiesiog neįmanoma. Ji liks ir vers mus reaguoti į vieną ar kitą dalyką. Sakym, dėl Surguto mes dar turėjom galimybę savo nuomonę surašyti ir tiesiogiai ją perduoti Prezidentui. Ar ateityje mes tokią galimybę turėsime, šiandien niekas negali pasakyti. Galbūt, liks tas vienintelis kelias, apie kurį ponas Romualdas Ozolas sakė, tai – viešas aptarimas kai kurių dalykų, kurie mums kelia nerimą. Tai gal tiek.

VLADIMIRAS JARMOLENKA. Norėčiau pasakyti apie kitus dalykus. Yra angliškas tekstas, aš norėčiau turėti visų tų dokumentų lietuvišką tekstą. Paskutinio etapo knyga yra išleista tiktai angliškai... Pirmieji „Putj k peregovoram“ ir t. t. irgi įdomiai išleisti – angliškai ir rusiškai. Pone Prezidente, tai – mano didelis susirūpinimas. (*Juokas*) Ponui Bulovui buvo be galo sunku skaityti angliškai visa tai, ką mes prikeverzojome per tuos metus.

Norėčiau pasakyti, kad man buvo didelė garbė dirbti su tokia delegacija, pirmiausia kaip žmogui – psichologiškai... Vienas toks pastebėjimas: tai iš tikrųjų buvo derybų delegacija, o ne pokalbių delegacija. Aš, man atrodo, nežaisiu nieko pasakydamas, kad aš nenorėčiau, kad derybų delegacija būtų pokalbininkai. Antra, ką aš norėčiau pasakyti, asmeniškai man – aš iš tikrųjų esu lyriškai nusiteikęs – derybos prasidėjo prie šito stalo su komisaru Vysockiu dalyvaujant ponui Landsbergiui, ponui Laurinkui. Tai buvo kovo 14 dieną. Tos dienos patirties prireikė mums jau derantis su Mironovu, jau kitoje salėje. Daug buvo visokių tokių kontaktų dėl vidaus reikalų divizijos, dėl išvedimo iš televizijos bokšto. Skirtingos patirties įgyji... Netgi su Ruckojum teko kalbėtis... Viena noriu pasakyti, kad derybų delegacijos įteisinimas potvarkiu, nuostatų suformulavimas – jau šitos sudėties – reglamento turėjimas padėjo daugeliu atvejų išvengti formalių dviprasmybių ir dėl to aš esu dėkingas delegacijos vadovui ponui Stankevičiui. Nežinau, kaip mes prie šito priėjome, bet priėjome. Aš galėčiau pasakyti, pone Prezidente, kad jūs ne visai korektiškai kaip Aukščiausiosios Tarybos deputatas sakote, kad Seime nebuvo atsiskaityta. Tris sykius ponas Stankevičius prašė uždaro posėdžio, tris sykius tai buvo atmesta – dar anoje Aukščiausiojoje Taryboje. Aš jau nekalbu apie kitus dalykus. Nesutikčiau su jūsų formuluote, kad dabartiniame Užsienio [reikalų] komitete buvo plačiai apsvarstyti delegacijai rūpimi klausimai. Buvo gan plačiai apsvarstytas tik naujų ir naujų personalijų klausimas. Deja, taip įvyko. Mes, tarp kitko, komitete irgi apie tai kalbėjome – aš turėjau garbės perduoti ponui Bulovui, kad jokių būdu nebus jokių formalių ar neformalių kliūčių, kad jau seniai buvo laikas pradėti dialogą.

Baigdamas noriu pasakyti – na, ką gi – jei nereikia, neturėsite, pone Prezidente... (*Dalis teksto neįrašyta – keičiama juosta*) Čia lyrika... Aš vadinu šitą politiką labai paprastai, jina ir Vakaruose buvo paprastai suformuluota, pavyzdžiui, Briugėje – labai kietai, bet labai paprastai – galbūt, jausmine, arba, kaip jūsų patarėjai sako, – ritualine politika. Labai paprasta. Paprasčiausiai – visiškai kitokiu teisiniu situacijos vertinimu. Bet aš noriu jau ponui Stačiokui perpasuoti tai... Jis specialistas toje srityje... Bet per jausmą labai daug buvo pasiekta. Fantastiškai daug, ypač pirmame etape, kai po sausio mėnesio mes pradėjome derėtis visai su kitu atstovu – tai buvo Jelcino žmogus. Irgi buvo jausminis kontaktas, daugiau nieko... Ačiū.

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Prašau, pone Stačiokai.

STASYS STAČIOKAS. Aš labai trumpai. Man atrodo, labai svarbu jums pasakyti, pone Prezidente, kad naujoji delegacija būtų labai dėmesinga šitiems dalykams. Labai svarbu derybose su Rusija yra teisinė argumentacija. Kodėl? Rusija kaip buvo praeityje, taip ir toliau politiką vykdo iš jėgos pozicijos, ypatingai – iš jėgos pozicijos mūsų atžvilgiu. Ir tai,

Derybų – į Maskvą. 1990 m. spalio 2 d. Stasio Laukio nuotrauka. LCVA.

turbūt, bus amžiams. Mūsų vienintelis ginklas šitose derybose yra tarptautinis teisingumas. Vadinasi, teisininko argumentacija – atvira argumentacija, labai dėmesinga, na, kaip čia net pasakius, labai operatyviai turi būti pastebimi momentai, kada reikia šią argumentaciją naudoti. Rusai pasiduoda tik tada, kada teisiniai argumentai jiems tampa naudingi netgi jų įsivaizdavimu jiems žalingais atvejais. Jie puikiai supranta, kad tarptautinėje situacijoje, tarptautiniuose ryšiuose jie negali nuneigti tikros teisinės argumentacijos. Kodėl tai kalbu? Atrodo, visiškai suprantamas dalykas, nėra ką sakyti. Bet iš tikrųjų, kada aš išgirdau naujos derybų delegacijos sudėtį, tai teisininkų perimamumas... tikrai Vytautas Sinkevičius. Aš labai noriu prašyti jūsų, kad naujoji derybų delegacija nedarytų jokių sprendimų be, sakyčiau, specialios papildomos teisininkų – delegacijos narių – ekspertizės, kad nebūtų jie užgožti. O tokį pavojų ne tik galima įžiūrėti – jis atrodo labai realus. Žinome, kaip teisininkų žodžio pas mus yra įprasta klausyti. Todėl aš tikrai labai atkakliai jus prašyčiau pabrėžti šitų žmonių veiklos delegacijoje būtinumą.

vytas navickas. Tik porą žodžių. Čia daug buvo minėta, kad ekonominius klausimus delegacija sprendė ir, matyt, ateityje teks dar daugiau spręsti. Prieš kokią savaitę buvęs Rusijos užsienio ekonominių ryšių ministras /.../ dalyvaujant tarptautiniams ekspertams pasakė, kad užsienio ekonominiai ryšiai yra ir ateityje išliks labai politizuoti. Ten dalyvavo daug žmonių, visi tai girdėjo ir jis pakartojo tai kelis kartus. To negalima nepastebėti per praėjusį mūsų darbo laikotarpį. Kadangi čia daug jau buvo kalbėta apie tai, aš tiesiog norėčiau keletu faktų pailiustruoti, kaip bandoma atgaivinti politines struktūras ir per ekonominius sprendimus į jas įtraukti. Iš šviežesnių sumanymų yra, sakykim, tarpvyriausybinių bankas. Jo tikslas lyg tai kilnus. Sausio 22 pasirašė septyni ar aštuoni. Įdomu – bankas gimsta tarsi atsiskaitymo problemai spręsti, bet jo įstatus pasirašo bankų atstovai, o šalia to dar vieną – susitarimą dėl to banko steigimo – pasirašo vyriausybių vadovai, prezidentai. Netgi tarptautiniams ekspertams kyla klausimas, kodėl čia du dokumentai. Jeigu yra bankų atsiskaitymų problema, tai tegul bankai susėdę ir sprendžia. O štai šalia tą kitą dokumentą su visokiais dideliais tikslais priekyje deklaruoja vyriausybių vadovai. Matyt, tokius dalykus reikia vertinti žiūrint iš politinių tikslų, tuo labiau, kad kartais tokiuose sprendimuose ekonominių sprendimų netgi nesimato. Daugelis vertina, kad toje režisūroje įstatai netgi skelbiamų problemų ir nespręs. Tai tiesiog dokumentas, kuris duoda rezonansą labai toli. Kitas dokumentas. Prieš savaitę gauname iš Rusijos (yra toks įkurtas specialus komitetas *Gossotrudničiatstvo* tarp SNG šalių, jo pirmininkas yra Mašecas, jo pavardė dažnai minima) įsteigti *Torgovaja palata*, pavadinime yra netgi žodis *sodružestvo*, siūlo Lietuvai dalyvauti. Tokių sprendimų ir neapgalvotų atsakymų į tokius siūlymus reikia vengti ir, matyt, delegacija ateityje, kaip ir praityje, tame turėtų aktyviai dalyvauti.

Pasireiškia dar vienas Rusijos bruožas: kai siūlomi stambesnio masto ekonominiai projektai ar kaip juos pavadinti, ji bando eiti dalinių sprendimų keliu. Štai irgi ne per seniausiais – praeitą savaitę – Rusijos finansų ministro pavaduotojas atsiunčia „nekalta“ raštą sakydamas Lietuvos vyriausybei: štai jūs nedalyvaujant likviduojant TSRS skolas, atsiskaitant su kitomis valstybėmis, todėl *Vniešekonombanko* indėliai jums nebus grąžinami. Tai yra ir politinis, ir ekonominis klausimas, bet jis eina su finansų ministro parašu. Ir jeigu per dalines struktūras tas klausimas bus paleistas, iš karto išnyksta tai, ką mes čia keliame dėl žalos atlyginimo, išsprūsta per dalinius sprendimus.

Viena svarbi iš viso to pamoka: reikalinga tų dalykų koordinacija – vyriausybinių struktūrų kartu su delegacija. Tas buvo išlaikyta. Aš manau, kad ateityje ir būsima delegacija turėtų sukurti kažkokį mechanizmą, kad tas būtų sekama ir atitinkamai vertinama, kad daliniai sprendimai nesugadintų mūsų bendro politinių santykių su Rusija tikslo. Tai aki-vaizdžiai matyti iš paskutinio meto... lygiai kaip ir prekybiniuose santykiuose. Aš norėjau keletu faktų pailiustruoti, kad yra toks ryšys.

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Pone Prezidente, aš norėčiau paminėti dar vieną aplinkybę. Dabar Rusija spaudžia, kad būtų nauja delegacija ir būtų greitai priimami sprendimai. Tai yra labai pavojingas Lietuvai dalykas. Labai pavojingas. Jeigu aš jums nepasakyčiau to šiandieną, tai liktų ant mano sąžinės. Delegacija visiškai nepasirengusi, jinais nežino, dėl ko buvo derėtasi, kaip buvo derėtasi ir kokia buvo argumentacija. Jinai bus įtraukta į derybas nepasirengusi, ir Rusija gali pasinaudoti šia situacija. Aš turiu dėl to perspėti ir prašyti jūsų rasti būdą kaip nors nuo to apsaugoti. Lietuvos Respublikai mano paslaugos nereikalingos ir aš tą priimu natūraliai. Bet man Lietuvos Respublika yra reikalinga ir aš turiu pareigų prieš ją kaip pilietis. Aš turėsiu kaip pilietis vertinti šitos delegacijos darbą. Jums, pone Prezidente, tauta suteikė mandatą, Konstitucija suteikė pareigas ir atsakomybę. Šitas sprendimas dėl delegacijos pakeitimo yra visiškai jūsų valioje, bet iš jo kils kai kurių pasekmių. Tai, ką padarys delegacija, nepriklausomai nuo to, ar jinais padarys dėl nesugebėjimo ar dėl nežinojimo, – jau nekalbant, kad dėl piktos valios, aš to visiškai neprognozuuju, – bet atsakomybė yra visiškai ta pati. Tuos rezultatus reikės vadinti tais vardais, kuriais reikia juos vadinti – klaidas reikės vadinti klaidomis, o kai ką, galbūt, reikės vertinti ir griežčiau. Jeigu taip atsitiktų, tai atsitiktų dėl to, kad, kai spaudimas Lietuvai didėja, tuo metu Lietuva keičia delegaciją ir išleidžia silpnesnę komandą, nepasirengusią mūšui. Aš nieko negaliu padėti, aš už tai neatsakingas. Aš dirbau iki paskutinės minutės ir derybos vyko ne tik prie derybų stalo.

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Supratau... Gal dar kas norės?...

EUGENIJUS NAZELSKIS. Aš norėčiau truputį kitais klausimais... mūsų vidaus darbo klausimais... Man yra didžiulė garbė ir atsakomybė dalyvauti derybų delegacijos darbe, tačiau... Išėjo taip, kad tik iš laikraščių sužinau, kad vienu atveju aš neįtraukiamas į delegacijos narius, kitu atveju skaitau laikraščiuose, kad aš įtraukiamas į delegacijos narius. Belieka spėlioti, ar ta problema, kurią mes analizavome, prie kurios dirbome, pasilieka, ar jinais jau nereikalinga. Suprantate, atsiranda tokia dviprasmybė, spėlionės ir panašiai. Argi negalima rasti galimybės, juk visi galų gale esame žmonės, kiekvieno iš mūsų paklausti – kiek mes esame naudingi? Tarkim, mano darbas... Labai ačiū ponui Ozolui už tą kuklaus mūsų darbo įvertinimą – tikrai yra suformuota medžiaga, žmonės tos medžiagos pagrindu rašo disertacijas... Tačiau mano dalyvavimas tolesniame derybų delegacijos darbe išardžius tandemą su ponu Ozolu tampa mažai efektyvus. Galbūt galima pagalvoti ir – nė vienas iš čia sėdinčių ir už durų esančių nėra koks priešas – kiekvienas žmogus pagalvos, kaip įnešti maksimalų indėlį... Aš neįsivaizduoju, kaip be Abišalos patirties dirbti... jo net šiandien čia nėra, jis nedalyvauja... Manychiau, kad tokiais atvejais, kada sprendžiami tokie rimti klausimai, reikėtų atsižvelgti, paklausti... Seimo komitetas dirba – galėtų pasikviesti, paklausti mūsų pozicijos, nuomonės, kiek mes naudingi, kiek, sakykim, aš naudingas. Gal yra dešimtį kartų naudingesnių žmonių, kurie perspektyvai gali naudingiau dirbti. Aš tokį kaip ir palinkėjimą... Jūs keletą kartų pats paminėjote – pragmatizmas, naudingumas... Tad gal ir reikėtų viduje tvarkytis pagal tai, kiek mes esame pragmatiški ir naudingi...

ROMUALDAS OZOLAS. Dar pora žodžių... Aš manau, kad delegacija, kuri bus suformuota, vis tiek turės remtis projektais. Aš siūlyčiau, Prezidente, kad būtų...

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Turite galvoje – paruoštais projektais?

ROMUALDAS OZOLAS. Taip, kad būtų komanda, tikrai, galėtų – aš esu įsitikinęs tūkstančiu procentų – ir privalėtų pasinaudoti pono Stankevičiaus patirtimi. Jeigu būtų kokių politinių nesutarimų, jeigu jų kiltų, sakykim, dėl jo kaip piliečio, kaip jis čia pasakė, nuostatų nesutapimo su delegacijos politinėmis nuostatomis, visada tai gali būti išsprendžiama. Tačiau ieškant racionalumo pradmenų, ieškant naudos... Jūs žinote, kad aš lengvai nesiūlau... Čia aš primygtinai sakau – reikėtų pasinaudoti visa sukaupta patirtimi.

VYTAUTAS SINKEVIČIUS. Pone Prezidente, jūs turbūt tikrai šiandien turėjote progos įsitikinti, kad tas derybų darbas, kuris buvo padarytas, ir ta patirtis kuri atsirado, atsirado kartais sunkių mūsų pačių abejonių ir mąstymų, netgi vidinių kančių pagrindu. Kai čia buvo fiksuojama, kad delegacijos testinumas lyg ir yra užtikrintas, tai aš norėčiau pastebėti, kad jis užtikrintas, na, tokia teisine, technine prasme – teisininkai yra, yra žinybų atstovai. Tokio politinio perimamumo, tokio branduolio įliejimo į naują delegaciją, deja, neįvyko. Ir aš štai dėl ko pergyvenu: aš pergyvenu, kad nauji žmonės – politikai, vadovai – susidurs su labai dideliais sunkumais. Jiems reikės antrą kartą eiti tuo keliu, tuo sunkiu keliu, kurį nuėjome mes, kol jie priims tas ne tik popieriuje surašytas nuostatas, bet kai jie jaus kiekvieną niuansą to žodžio, kuris naudojamas rusų pusėje. Aš tik galiu pasakyti, kad kai pirmą kartą Rusijos derybų delegacija, labai aukšti generolai susėdo ir kai į juos mes kreipėmės *gospodin ministr, gospodin posol*, jie vos nepasipiktino, kad į juos taip kreipiamasi.

ROMUALDAS OZOLAS. Jie drebėjo...

VYTAUTAS SINKEVIČIUS. Jie drebėjo... Sako: „Klausyk, *kak za rubežom...*“. Tą visą reikėjo patirti... Aš nežinau, ar tai jau yra galutinis sprendimas dėl būsimos delegacijos sudėties, ar ne, bet vis tik, man atrodo, būtų labai naudinga delegacijai ir visai Lietuvai, kad politikai, kurie buvo ir visa tai formavo, kurie visa tai pagrindė ir kurie tikrai įrodė savo pozicijų tvirtumą ir ištikimybę Lietuvai, kad jie rastų vietos toje delegacijoje. Tai yra naudinga Lietuvai, naudinga delegacijai. Suvesti perimamumą vien tik į teisininkus... Bijau, kad bus sunku. Tikrai bus sunku. Be abejo, tai yra ne derybų delegacijos prerogatyva, bet mes jaučiame šią problemą ir tiesiog norėtume į tai atkreipti dėmesį.

EGIDIJUS JARAŠIŪNAS. Kadangi visi šnekėjo, tad jeigu leisite... kelis žodžius...

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Prašau, prašau...

EGIDIJUS JARAŠIŪNAS. Visų pirma, norėčiau pasakyti, kad man kelia nerimą, kai girdžiu iš oficialių žmonių, iš oficialių atstovų, kurie tvarko užsienio politiką teigiant, kad siekiama politikavimą užsienio politikoje pakeisti Lietuvos ekonominių interesų gynimu. Sakyčiau, kad tokia tendencija yra labai pavojinga, kadangi teisiniai ir ekonominiai dalykai eina kartu. Ir jeigu mes juos lyg ir atskiriam, tai aš bijau, kad sprendžiant ir kasdienius ekonominius dalykus, sprendimai turės teises politines pasekmes. Sakyčiau, kad šių dviejų pusių atskyrimo akcentavimas vargu ar yra perspektyvus. Tie dalykai turi eiti kartu, kadangi teisinėm politinėm formom siekiama būtent ir ekonominių tikslų laikantis tarptautinės teisės reikalavimų visais lygiais. Aš manau, kad didžiausias dalykas, kurį derybų delegacija pasiekė, yra tai, kad privertėme rusų pusę kalbėti mūsų kalba, t. y. teisine kalba. Duok Dieve, kad tie žmonės, kurie derėsis, irgi išsilaikytų bent šiame lygyje. Baigdamas aš norėčiau padėkoti už galimybę pasisakyti ir padėkoti derybų delegacijos nariams ir pasakyti, kad tas laikas, kai dirbom kartu, buvo geras laikas. Ačiū.

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Aš pridurčiau – pasiekėme, kad rusai nagrinėtų mūsų projektus, o ne mes rusų projektus.

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Kad jie, turbūt, nelabai ir ruošė tuos projektus...

BALSAL. Ruošė... ruošė...

SAULIUS PEČELIŪNAS. Kiekvieną kartą savo atsiųsdavo...

VLADIMIRAS JARMOLENKA. Tą patį po penkis kartus atsiųsdavo...

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Gal dar kas, ar jau visi? Gal dar kokių minčių bus?... Tada norėčiau savo įspūdžius pasakyti po to, kai jūs pakalbėjote. Tik aš norėčiau ne iš eilės, kaip buvo kalbėta, bet nuo pono Stankevičiaus antrojo pasisakymo, kai jis pasakė, kad Rusija spaudė, kad būtų nauja delegacija. Aš noriu tvirtai pasakyti ir visiškai atsakingai: niekas nespaudė. Šitai prašome turėti omenyje. Visokios „antys“ laikraščiuose yra „antys“. Niekas nespaudė, nė vieno žodžio šituo klausimu nebuvo. Aš jums visiškai atsakingai pareiškiu. Kas ten buvo, man nesvarbu, bet aš žinau tik tiek, kad nei su manim, nei

su premjeru, nei su užsienio reikalų ministru – nė vieno žodelio nebuvo. Nei pokalbiuose su Kozyrevu, nei su Obiortyševu... na, kitų oficialių kontaktų aš neturėjau. Dėl šito jau reikėtų vieną kartą visiems susitarti ir nekultivuoti šitos minties. Nebuvo jokio spaudimo iš Rusijos pusės. Jokio spaudimo.

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Pavadiname, kad buvo interesas... Buvo jų interesas, bet nebuvo išreikštas.

BALSAI. Buvo išreikštas... aiškiai išreikštas... *Pro memoria*...)

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. *Pro memoria*, žinote, yra toks dalykas... visiškai neoficialus. Dar neaišku, iš kur ta *Pro memoria* atsirado... Aš nelaikau oficialiu dokumentu... visokių *pro memoria*. Tai yra neoficialūs dokumentai. Oficialus dokumentas yra, kada oficialiai kreipiamasi į kurias nors valdžios institucijas – ar notos pavidalu, ar kokiais nors pareiškimais, susitikimuose su vadovais – atsakingai. Jeigu koks nors ten klerkelis ką parašė ir jeigu mes pradėsime vaikytis šitokių gandų, tai mes iš viso galime pasimesti savo politikoje. Mes turime turėti aiškią šviesią politiką ir aiškius santykius su oficialiom institucijom. Mane visas tas laikraštinis šurmulynas... Deja, jis formuoja visuomenės nuomonę remdamasis visiškai neteisinga informacija. Galbūt, daugiau tokia informacija, ko nori, ko trokšta. Užtat aš labai norėčiau pabrėžti tą dalyką, kad jūs išeidami iš čia neišsineštumėte tokios nuomonės ir kad ji neliktų mintyse, kad kažkas spaudė, o Brazauskas pasidavė spaudimui. Aš jums šviesiai tiesiai galiu pasakyti: nebuvo jokio spaudimo, o jeigu ir būtų, tai čia mūsų valstybės vidaus reikalas, o ne kažkokių klerkų iš Užsienio reikalų ministerijos, kažkokios Rusijos įstaigos... Visiškai neteisinga, jeigu kas yra taip įsitikinęs, turi tokių minčių... Visiškai neteisinga... Jūs suprantate... Taip, Prezidento atsakomybė. Kol aš nebuvau išrinktas Prezidentu, nesiemiau jokių veiksmų ir aš buvau įsitikinęs, kad neturiu teisės šito daryti. Tas laikinumas einant pareigas yra, taip sakant, popierinis įgaliojimas, tai nėra oficialus Prezidento išrinkimas. Todėl aš jokių ryžtingų priemonių nesiemiau. Nei dėl Bičkausko, pavyzdžiui, nors jis ir buvo išrinktas deputatu, Seimo nariu pagal mūsų įstatymus ir lyg ir reikėjo spręsti Lietuvos atstovavimą Rusijoje anksčiau, bet aš nenorėjau šito daryti. Dabar, kada jau viskas pasibaigė, baigiama formuoti Vyriausybę, jai reikia pabaigti šituos savo kančių kelius, mes ją šiaip ar taip suformuosime ir ji pradės veikti, naujos delegacijos formavimo klausimas irgi paraleliai iškyla. Galbūt, galėjome tai daryti ir anksčiau, bet nesinorėjo šito daryti, kada mes visi buvome laikini – ir aš laikinas ir pono Lubio vyriausybė suprantama, buvo laikina, kadangi valdžios formavimas taip klostosi pagal mūsų įstatymus... Aišku, kad atsakomybė. Aš norėčiau patikinti, kad ir ta delegacija, kurios narių pavardes aš perskaičiau, – dešimt žmonių yra surašyta, – nemanau, kad ji negali būti papildyta. Jokiu būdu ne. Čia vakar dienos dokumentas... Aš susitiksiu su nauja delegacija ir pasitarsime, galbūt, iš tikrųjų mes galime... Čia niekas mūsų nevaržo... Senoje delegacijoje buvo keturiolika asmenų, čia yra tikrai dešimt... Galime pažiūrėti, pasitarti... Aš matau, kad ta naujoji delegacija, tas perimamumas, apie kurį šnekėjote, yra visiškai neginčytinas reikalas. Absoliučiai neginčytinas klausimas. Jis turi būti iki detalių, iki smulkmenų geranoriškai išspręstas. Čia gi mūsų bendras reikalas. Čia neateina kokie nors... buvo tenai valstybė Lietuva Landsbergio, o dabar atėjo... Lietuva yra Brazausko prezidentavimo ir t. t. Ne, nesąmonė! Lietuva yra Lietuva. Tie interesai ir tie principai bus išlaikyti ir čia negali būti jokių abejonių, kad kažkas pradės nusileisti, pradės ieškoti visiškai nepriimtinių kompromisų. Vis tiek derybos yra tam tikras kompromisas, bet tie kompromisai neturi išeiti iš kažkokių ribų, kažkokių principų. Visas pasaulis taip elgiasi. Tos atskiros sritys, ypatingai jūs sakėte dėl teisinės... ponas Stačiokas pasakė dėl teisinės argumentacijos... Žinoma, patrankos ir raketos mums nepadės, turi būti tarptautinės teisės normos, reikalavimas jų laikytis, tada, žinoma, ir rezonansas Vakarų pasaulyje – kada mes laikomės ir kada kita šalis nesilaiko. Čia jau koziriai mūsų rankose... Ir aš visada palaikysiu

ir manau, kad šita teisinė delegacijos dalis aiškiai turi būti daugiau sustiprinta, reikia, kad būtų visa grupė tų teisininkų, kurie aktyviai dalyvavo šitame darbe. Čia, sakyčiau, delegacijos organizacinė pusė – kad būtų suformuota tvirta kvalifikuota teisinė ekonominė dalis, kad būtų laikomasi teisinių normų ir reikalaujama kitos pusės jų laikytis.

Dabar dėl sutarčių. Kokių čia dar gali būti abejonių!? Tas visas darbas, įdirbis, kaip jį pavadinsime, yra reikalingas ir aš manau, kad jūs jį perduosite ir tas bus geranoriškai padaryta. Aš labai norėčiau, kad jūs su tais žmonėmis, kurie nauji... kad jie turėtų galimybę – ir aš juos paraginsiu – bendradarbiauti... Kartoju – tai mūsų bendras reikalas. Supraskite ir kitą dalyką. Pasižiūrėkime į tai iš kitos pusės. Dabar, kai sėdime prie šio stalo ir liūdnokai kalbame, susirūpinę ir susijaudinę... Aš gerai suprantu ir tą indėlį, ir tą didelį darbą, įdėtą į šį mūsų bendrą reikalą ir, kai tenka pereiti kitur ir ateina kiti žmonės... Gyvenime taip yra. Ką gi padarysi, įvyko valdžių pasikeitimas. Jis įvyko, mes gi jo negalime ignoruoti. Mes jo negalime atmesti. Jeigu visuomenė ir Seimas ir visi reikalaus iš manęs, kaip ir jūs sakote, kad stebėsite, seksite ir kritikuosite Prezidentą ir Seimą ir, galbūt, Vyriausybę ir Užsienio reikalų ministeriją – na, ką gi – jūsų teisė... Bet jeigu jūs kritikuosite, tai Prezidentas ir kiti turime turėti galimybę turėti savo politiką. Visame pasaulyje šitaip vyksta ir pas mus tas pats įvyko. Mes neturėtume užsigauti vienas ant kito, likti kažko labai nepatenkinti. Aš irgi turėjau trisdešimt metų praktikos kalbant su rusais, dar daugiau negu bet kas, bet aš nedalyvavau niekur, net pro plyšį nebuvau įleistas. Ne tik aš, bet ir daugelis kitų, kurie galėjo nemažesnę naudą duoti. Nemažesnę, aš jus užtikrinu. Na, jūs mūsų bijojote, nepasitikėjote manim, kitais, ką darysi – buvo šitaip... Tai jeigu iš kitos pusės taip įvyksta, tai irgi nereiškia... Aš, pavyzdžiui, nepykstu. Aš irgi bandžiau dalyvauti nors ekspertu, bet buvau irgi nušalintas, nustumtas, mano nuomonė visiškai nebuvo išklaudyta ir t. t., nors ivanovų, petrovų aš pažinojau gal daug daugiau ir kai kada gal būtų buvę ir lengviau susikalbėti negu tiems žmonėms, kurie atėjo nauji. Na, bet tai čia, taip sakant, mūsų gyvenimo realybė ir mes su ja turime susitaikyti ir ją suprasti. Ir vienas kitą turime suprasti, nepykti vienas ant kito. Bendraujame, dirbame, sėdime prie vieno stalo, ir, matyt, iškils tokių klausimų, kada visiems teks susėsti pasitarti didesniai rate negu delegacija, jūsų patirties pasisemti ir patarimų išklaudyti. Aš labai norėčiau, kad šitaip būtų visoje mūsų veikloje, ypatingai toje, kuri dabar laukia priekyje derinant ir pasirašant kitus dokumentus ir sutartis su Rusija ir su kitomis... su ta pačia Baltarusija, Ukraina, su kitais, kur mes irgi dar turime daug ką nuveikti... su šitomis Rytų valstybėmis. Aš dabar kalbu apie Rytų valstybes.

Na, aš ne visai sutikčiau, kad atsisakome perimamumo. Yra keletas žmonių, kurie pereina į naują delegaciją. Galbūt, trupučiuką mes „nesuveikėm“, kaip ponas Nazelskis sako, kad per laikraščius... Na, žinot, laikraščiams aš negaliu uždrausti. Nei aš, nei niekas kitas – mes dabar jau negalime uždrausti, ką jie nori, kas ant seilės, kaip sakoma, užėina, tą jie rašo. Taip ir vyksta šitas veiksmas. Ir ant jūsų, ir ant manęs, ir ant visų... Šitą reikėtų suprasti. Aš tariausi su ministru, kas iš ministerijos turėtų būti šitoje delegacijoje. Jis pasakė jūsų pavardę, sako, perimamumas, žino žmogus reikalą. Štai jūs ir buvote pasiūlytas ir vakar komitete svarstyta jūsų kandidatūra. Aš labai prašyčiau, kad ekspertai, ekspertų grupės visą tą didžiulę medžiagą perduotų... Žinoma, mes ilgai galvojome, ką čia mums dar pasižiūrėti, kaip jūs sakote, ponas Sinkevičius sakė, kad politinę dalį perduoti. Na, reikės dar pagyvoti dėl tos politinės... Sakote, kad ekonominė... Ne, čia kažkas labai supaprastina, sako, kad Brazauskas tik tų *snabžencų* – tiekėjų – lygyje formuoja diplomatinį korpusą. Jokiu būdu ne. Žinoma, kad ekonominis aspektas yra labai svarbus ir liks labai svarbus, bet politiniais ir visais kitais požiūriais mes, aišku, turime savo liniją išlaikyti. Mes jos privalome laikytis. Aš neturiu jokių abejonių, kad šitai mes darysime.

Nežinau, ko aš čia dar nepakomentavau. Romualdo Ozolo... Žinoma, kad visi šitie projektai – aš dar kartą kartoju – nėra jokios abejonės, kad viskas turi būti detalčiau per-

duota, perimta ir suprasta ir kad kiek galima platesnis ratas žmonių dalyvautų. Aišku, kad čia nėra maloni operacija, prisipažinsiu, ir mūsų šios dienos trupučiuką liūdnas pokalbis nesukelia didelio entuziazmo. Na, bet ką padarysi... Gyvenimas yra gyvenimas. Toks jau jis yra, taip jis ir klostosi. Naujos politinės jėgos turi savo nuostatą. Ta baimė, kuri, sakyčiau, yra ir visuomenėje, tarp gyventojų, toks imidžas. Brazausko imidžas, kurį formuoja informacijos priemonės, kad jis čia toks parsidavėlis ir panašiai, na, gal per aštrų žodį aš pasakiau, gal jis per minkštas pokalbiams su Rusija – čia yra grynai subjektyvus reikalas. Jeigu su manimi kas būtų penkiolika metų pavažinėjęs į Rusiją, kiek aš važinėčiau ir „pramušinėčiau“ visą Lietuvai, tai būtų žinojęs koks aš minkštas ar koks aš kietas buvau tais laikais, kai aš vienuolika metų plano komitete dirbau ir „pramušinėčiau“ visas investicijas, viską, ko tik reikėjo Lietuvai. Ir šis pastatas (Seimo rūmai – *šifr. pastaba*) taip atsirado, jis nestovėtų šitoje vietoje. Būtų šiukšlynas, koks čia buvo ant šito kampo ir viskas. Ir daugelis daugelis kitų žmonių... sakykim, toks Kozyrovičius, irgi senos gvardijos... Na, kaip senos? Vyresnės, taip sakant, kartos žmogus, įvairias pareigas ėjo tuometinėse institucijose, nors jokių labai aukštų nėjo, jokių politinių pareigų jis niekad neturėjo... Mes ilgai svarstėm, nagrinėjom, koks jis žmogus taktiškas, išlaikytas, tvirtų nuostatų ir... Žinote, aš niekad nelinkęs skirstyti į patriotus ir ne patriotus – man visi patriotai... Visi ne patriotai sėdi Minske, kaip Burokevičius, o visi, kurie sėdi čia, šiuose rūmuose, kurie atėję visur aktyviai dalyvauja – politinė, ūkinė, visuomeninė veikloje – visi yra patriotai. Aš manau, kad po trupučiuką mes vienas kitą šitaip ir suprasime. Aišku, buvo laikotarpis, kada mes kitaip turėjome vertinti žmones ir jie įvairiai buvo vertinami, buvę ir nebuvę ir tie nauji, jie irgi susilaukė tam tikros kritikos. Bet visa tai gyvenime praeina, viskas atsistoja... Ir tos tiesos, kurios yra objektyvios, jos atsiranda, jų laikomasi ir žmonės mąsto šitomis kategorijomis, šitomis tokiomis, žinot, nusistovėjusiom. Daug ką parodė ir mūsų politiniai įvykiai Lietuvoje pastaruoju metu, visi rinkimai, referendumai. Kiekvienas išlaikėme, sakyčiau, didelį demokratijos egzaminą, kuris tiesiog tampa pavyzdžiu, kaip reikėtų... Burlackio straipsnį man šiandien atnešė, dar neperskaičiau, įdomu, kaip jis rašo: *modelį Litvy – būduščeje Rosiji*. Rimtas žmogus! (*Juokiasi*) *Modelį Litvy – būduščeje Rosiji*.

VLADIMIRAS JERMOLENKA. Pirma Latvijoje.

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. A, pirma Latvijoje, sakote... na, galbūt, aš nespėjau įsigilinti... perskaičiau atskirus gabaliukus, dabar tik... Toks juokas suėmė, kad dabar, kai pas juos ten viskas sprogsta ir negali susikalbėti vienas su kitu beveik jokia tema, kada neaišku, kuo čia viskas baigsis rytoj, tai čia... *samoje nastrojaščeje*...

Na, ką gi, gal baigtume tą pokalbį... Aš dar kartą norėčiau iš visos širdies padėkoti, palinkėti visiems sėkmingai darbuotis tose srityse, kuriose jūs dirbate. Kai kurių jūsų pasikeitė statusas, pareigos, pareigybės. Aš pasistengsiu, kad ir tie, kurie buvo... kurie dabar, galbūt, su pareigomis yra... su darbu... Visą mes turime išspręsti, sureguliuoti šiuos klausimus, kad neliktų žmonės už borto išmesti... Aš visiškai nenoriu šito ir net negalvoju apie tai... Daugeliui žmonių, kurie netapo deputatais, mums pasisekė sureguliuoti pareigas ir buitines sąlygas daugmaž... Mes ir toliau tai darysime, kiek tik sugebėsime, ir nelinkę kaip nors agresyviai spręsti tokius reikalus. Nežmoniška, sakyčiau... Tai ką gi, ačiū, mieli...

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Po šio pokalbio aš išsinešu vieną klausimą iš šio kabineto.

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Na, na, kokį?

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Mes vykdėme Lietuvos politiką. Atėjo kita politinė jėga. Mes esame netinkami vykdyti Lietuvos politiką. Ar tai nereiškia, kad šitos politinės jėgos politika yra kitokia negu Lietuvos politika? Ar Lietuvos politika dabar keičiasi?

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Lietuvos politika nesikeičia, kolega. Lietuvoje susiformavo kita valdžia. Jūs užduokite tą patį klausimą Klintonui. Jis atleido trisdešimt

keturis tūkstančius tarnautojų, trisdešimt keturis su puse! Ką tai reiškia „federalinė“? Pasirodo, pas juos vadinasi politiniai veikėjai (Kazickas man aiškino), o mes vadindavom nomenklatūra. Ką, keičiasi Jungtinių Valstijų politika? Šiek tiek keisis, tai natūralu. Prancūzijoje socialistai pralaimėjo, matyt, šiek tiek keisis... Tai yra, taip sakant, gyvenimo dėsniai, bet nereiškia, kad kažkas parduos Lietuvą, atiduos Rusijai Lietuvą, atsisakys suvereniteto. Čia yra mūsų konstituciniai principiniai klausimai ir mes jų laikysimės. Kiek aš būsiu prezidentas, aš jų laikysiuos. Ateis kitas – jis laikysis. Jis gal turės trupučiuką kitokį požiūrį į santykius su Baltarusija. Aš jums irgi galiu užduoti klausimą: kodėl būdami delegacijoje jūs net nenustatėte diplomatinio santykių su Baltarusija? Čia pat, 730 kilometrų ilgio siena... Aš, pavyzdžiui, laikau, kad mums reikia turėti gerus santykius su Baltarusija. Ar tai blogai?

GEDIMINAS ŠERKŠNYS. Buvo stengiamasi tai daryti. Vyko, turbūt, trys derybų raundai dėl Druskininkų sanatorijos ir ponas Kravčenko aiškiai pasakė, kad kol nebus išspręstas Druskininkų sanatorijos klausimas, diplomatinio santykių nebus.

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Kolega, pone Stankevičiaus, aš jau neoficialiai sakau: nesivarginkit, nebijokit, nepergyvenkit – ar Landsbergis, ar Brazauskas, ar Stankevičius, ar Ozolas, ar Šerkšnys, ar kas kitas – visi mes esame lietuviai ir mes laikysimės Lietuvos interesus. Ir nemanykite, kad Brazauskas humorą „skėlė“ 1989 metais, kada man reikėdavo... Aš nežinau, ar kas tą malūną tiek perėjo, kiek aš perėjau šitam gelžbetoniniam politbiure su visais jazovais, kriučkovais ir panašiais tipais. Dėl ko visa tai buvo daroma? Dėl humoro? Surežisuotas buvo reikalas? Aš dabar neoficialiai kalbu. Tai buvo įsitikinimas. Kiek aš galėjau tada paveikti tą partiją, tiek aš ją ir veikiau. Ir atsirado labai daug šalininkų. Tai kam, galvojat, visa tai buvo daroma?.. Tai buvo įsitikinimas, kuris tęsėsi, kuo toliau, tuo tvirtėjo... man kaip asmeniui, kaip žmogui. Žinot, gal aš čia dabar jau visiškai pasileidau į emocijas, bet tai yra gyvenimas, yra tiesa, yra mano įsitikinimai. Aš nesu koks nors piemuo – man jau šešiasdešimt metų. Per tą amžių jau visko teko matyti. Teko ir būti, ir išklaudyti, ir ko tik neteko... Stačiokas irgi žino – mes važinėjome irgi pas Anatolijų Ivanovičių [Lukjanovą], a?! Dabar jis mitinguoja...

STASYS STAČIOKAS. Tik labai paprastas dalykas – per daug atnaujinote delegaciją, per daug...

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS. Ar bus tai naudinga Lietuvai?

STASYS STAČIOKAS. Rusų diplomatija yra labai klatinga. Čia gi gyvos diplomatijos dalykas – kol tie nauji žmonės sueis, kol susiorientuos, tai galima padaryti du žingsnius atgal... Todėl, jei dar galima, tai dar ...

ALGIRDAS MYKOLAS BRAZAUSKAS. Gerai, jūs pasakėte savo pastabas. Pasitarsime... Viskas, taip sakant, mūsų rankose...

(Pabaiga)

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO**POLITIKOS ETIKA, ARBA AR LIETUVA GALI TURĖTI SAVO POLITIKĄ?**

Gera! atsimenu, su koku pasitikėjimu 1988 metais rašiau programinį straipsnį pirmajam „Atgimimo“ numeriui apie svarbiausius Sąjūdžio žodžius – dorą, protą, darbą.

Dabar gi kaskart prarasdavau nuotaiką, kai tik pagalvodavau apie šiam pranešimui pasiūlytą temą. Apie ką kalbėti? Apie dorą šiandien nebeužsimenama – tai pasidarė beveik nepadoru. Protą gal ir pernelyg idealizavau, bet dabar jį visiškai pakeitė gudrumas, dažnai – klasta. Darbas? Darbas kaip vertybė išliko, bet ne visiems ir ne savo kuriamąja prasme. Ir apskritai – ar galima pasakyti, kad Lietuva po savo dainuojančios revoliucijos jau pradėjo dirbti? Nebent švęsti taip, tarsi tai ir būtų svarbiausias darbas.

Mūsų politinio elgesio tikrumo pamatas prieš dešimtmetį buvo elementarus: moralu tai, kas etiška Sąjūdžio požiūriu. Kas Sąjūdžio požiūriu moralu, aptarinėta nebuvo. Ir negalėjo: Sąjūdis buvo laikinas subjektas, be to, subjektas neigiantis – valstybinė nepriklausomybė, kaip kuriamasis tikslas liko beveik neapmąstytas, jis aiškus buvo tik kaip negacija, kaip atsiskyrimas, atsiplėšimas nuo Maskvos, išsivadavimas iš okupacijos. Doro elgesio kriterijų nebuvimas Sąjūdžio elgesį leido labai nesunkiai personalizuoti primetant bet kurio lyderiauti norinčio asmens nuostatas. Kad to neįvyktų, buvo bandoma saugotis: sutarta, kad Sąjūdis neturės renkamo pirmininko, kad Inicijatyvinėje grupėje visi bus lygūs, o Sąjūdžio tarybai pirmininkaus kas pusmetį vis kitas asmuo. Be to, sutarta, jog Sąjūdžio politika yra morali iš principo, skirtingai nuo amoralios komunistinio režimo politikos.

Aiškių kriterijų neformulavimas leido įvairiuose išsivadavimo etapuose pakankamai lanksčiai elgtis. Tačiau tai buvo prielaida ir tam subjektyvizmui, kuris ėmė plėtotis ir įsigalėti, kai Sąjūdžio vadovybė ėmė personalizotis, prielaida tam gudravimui, kai jau reikėjo ne griauti, o kurti, prielaida tam idėjiniam eklektizmui, kuris Lietuvoje viešpatauja šiandien, kai moralios politikos terminas nebenaudojamas ne tik valstybės politikos gairėms žymėti, bet ir Sąjūdžio (net jo praeities) veiklai apibūdinti.

Kodėl įvyko tokie pokyčiai?

Niekada nesutikau ir nesutiksiu, kad moralu buvo kviesti beginklius žmones televizijos bokštą, spaudos rūmus ar telekomą ginti nuo tankais ginkluotų užkariautojų. Mūsų atkurtoji valstybė tada jau turėjo tegul ir nedideles gynybos jėgas, ir jos privalėjo ginti savo tikrai moralius piliečius, kad ir be ginklo einančius pastoti kelio priešui. Pabrėžiu: Lietuva tąsyk turėjo ne kariauti su Rusija, o ginti savo piliečius nuo ginkluotų okupacinės valdžios liekanų. Deja, ginti piliečių neįsakyta. Gynėjai spietėsi parlamente. Piliečiai buvo moralūs, vadovai – ne. Parlamentas rusų kariuomenės puolimo atveju buvo numatytas susprogdinti padegus benzino bakus, tuo pat metu pro barikadas ir spygliuotas vielas kai kam žinant pabėgimo landas. Nežinia ir kas bei kur būtų bėgęs ženkle skristi laukiančiu lėktuvu, bet būtų. Deja, tą sausio 13-osios naktį buvo jau ir emigravusių – į Lenkiją, Švediją.

Jau žinant, kad bus laikomasi restitucijos principo, ir bet kas, jei tik turėjo žemės iki 1940 metų okupacijos, galės ją atgauti, buvo padarytas sprendimas skirti 2–3 ha žemės tiems, kurie jos anksčiau neturėjo arba naudojo kaip kolūkio skirtą priesodybinį sklypą. Taip buvo dar labiau suveltas jau iki tol įvairių statybų supainiotas restitucinių žemių grąžinimo klausimas. Ar etiškas, ar moralus buvo šis AT sprendimas restitucininkų atžvilgiu?

Analogiškas buvo Antrosios vyriausybės kreipimasis į piliečius savo santaupas laikyti bankuose. Bankų sistema ir jų veikimo tvarka buvo sukonstruota tokia, kad jų griūčių

bangos būtinai turėjo nuvilnyti. Tačiau bankų bankrotai buvo puiki kapitalo koncentravimo spekuliantų rankose priemonė, ir ja buvo be didesnių ceremonijų pasinaudota. Kaip didžiausias moralumo pavyzdys dabar nurodinėjamas nuvertintų rublinių indėlių kompensavimas, visiškai neužsimeriant, kad tai tik anos pačios voliuntaristinės ir spekuliatyvinės finansinės veiklos tęsinio epizodas, kurio tikslas – anaip tol ne piliečių gerovė, o indėlininkų papirkimas kitų valstybės žmonių sąskaita. Nekalbu apie kompensacijoms skirtų lėšų tikslingesnį – ilgalaikiškesnį – panaudojimą, kuris visos visuomenės atžvilgiu būtų tikrai moralesnis.

Tačiau pačiu amoraliausiu mūsų naujosios – išsivadavusios Lietuvos – politikos faktų reikia laikyti tai, kad žmonės po kelių dešimtmečių totalitarinės tvarkos buvo iš karto palikti kas sau – kaip kas išmano, te save gano. Nors ir argumentuojant naujos santvarkos tvarka, tas piliečių socialinis atstūmimas nebuvo būtinas nei laisvos rinkos principo įgyvendinimui, nei gyvenimo liberalizavimo spartinimui. Senųjų socialinių ryšių negailestingas naikinimas buvo aiški protekcija visų pirma tiems, kurie tebebuvo prie valstybės vardu valdomo turto, prie jo pervedinėjimo į privačią nuosavybę kanalų, kurie galėjo tuos kanalus formuoti, kurie galėjo juos tvarkyti ir panaudoti. Tai buvo didžiulės ir itin sparčios vieno praturtinimo ir kitų nuskurdinimo veiksena legalizavimas ir įtvirtinimas, veiksenos, kuri ir šiandien egzistuoja Lietuvoje kaip brutalaus kapitalizmo metas su visa jo neteisėtumo ir beteisiškumo, žudynių ir savižudybių, degradacijos ir depresijos tikrove pačiomis neįtikimiausiomis jos formomis.

Žinoma, Lietuva nėra išimtis – panašūs procesai vyko ir vyksta visame pokomunistiniame pasaulyje, rekonstruojančiame kapitalizmo veikimą.

Ar tai gali pateisinti mūsų tikrovę ir paguosti mus bent kaip žmones? Tokių tendencijų ir bandymų esama. Bandymų ir pateisinti, ir pasiguosti. Sakoma, kad socialinė atstumtis ir supriešinimas buvo kovos su komunistine sistema ir komunistine sąmone būtinumo sąlygoti. Sakoma, kad kolūkių išardymo reikalavo spartesnis ūkininkų sistemos įvedimas. Sakoma, kad valstybės turto totalinis privatizavimas reikalingas spartesniam ūkio efektyvinimui – mat, tik privačiose rankose esantis turtas duoda didžiausius pelnus.

Kiekvienas šitas pateisinimas gali būti atmestas tiek spekuliatyviai, tiek praktiškai. Antikomunistinės ir komunistinės priešpriešos ideologija – ar tai nėra ta pati iš komunizmo ateinanti žmogaus itin spartaus, staigaus perdirbimo metodologija, su tuo skirtumu, kad tada, anais laikais, ideologijon netelpančius žudė valstybė, o dabar tai palikta padaryti kiekvienam individualiai – nužudyti arba nusižudyti pačiam? Pats laikas būtų suvesti šitokią statistiką. Taip pat ir emigracijos statistiką. Vokietija neišdraskė savo rytinių žemių fermų, ir šiandien jos veikia kaip stambūs ūkiai, garantuodami juose likusiems ir dirbti ten norėjusiems žmonėms ir atlyginimus, ir būtiniausią socialinę saugą. Daugybės šalių pavyzdžiai rodo, kad valstybės turtas yra nepakeičiama visuomenės stabilaus gyvenimo forma ir norma, nes ne tik pelnas, bet ir kiti turto parametrai turi vertę šiame pasaulyje, ir pelno kriterijaus absoliutinimas galimas traktuoti kaip to paties komunistinio mąstymo vienmatiško arba, iš kitos pusės, laukinio kapitalizmo agresyvumo pavyzdys.

Iš to, kas pasakyta, jau galima gal kokia išvada?

Manau, taip. Ir ji galėtų būti tokia: dviejų didžiųjų naujausių laikų idėjų – kapitalizmo ir komunizmo – laikas yra pasibaigęs ar baigiasi. Komunizmo pabaigą žymi Rusijos komunistinės sistemos suirimas ir TSRS žlugimas. Kapitalizmo pabaigą žymi Europos Sąjungos sukūrimas ir jos tolesnis plėtojimas.

ES kūrimas labai panašus į Sąjūdžio veikimą: iš pradžių tik tarsi pasipriešinti Maskvos komunizmo poveikiui sukurta, ES pamažu tampa su bendra valiuta, bendra gynyba, be vizų ir sienų veikiančiu milžinišku Europos valstybiniu dariniu, valstybe, vienijančia sunkiai suvienijamus tiek vertybinius, idėjinius, intelektualius, tiek ūkinius, gamybinius, gynybinius resursus, poreikius, siekius. Europos Sąjunga šiandieninio politinio elito ir Lietuvoje yra

pateikiama kaip alternatyvos neturinti politinė koncepcija ir praktinio veikimo projektas. Dėl buvimo toje Europos Sąjungoje prasmės net nekalbama – tai laikoma nekorektišku. Dėl ES paprasčiausiai apsisprendžiama, ir ES kaip koncepcija arba priimama, ir tada reikia stengtis į Vakarų Europos valstybių bendriją įstoti, patekti ten, arba ji atmetama pasmerkiant save patį pasmerkimui, atmetimui.

Vardan ko gi taip besąlygiškai priimtina ta Europos Sąjungos idėja ir tikrovė? Sakoma – tai pokomunistinio pasaulio modelis, pasaulio „trečiasis kelias“, kurį vėl mesianistiškai siūlo Europa.

Reikia pripažinti: Europa daro didelį bandymą. Kai komunizmas šiandien mutuoja tik nedideliais raudonrudžiais fašizmais, kai pasaulio finansininkai ir ekonomistai išdrįsta prabilti apie būtinumą kurti naujus apsaugos nuo finansų ir ūkio krizių netgi stipriausiose pasaulio kapitalistinėse valstybėse instrumentus ir mechanizmus, Europos užsimojimas kurti viršnacionalinę socialiai saugią visuomenę yra iš tiesų kažkas daugiau, negu bandymas sukurti socialdemokratinę Europą – europeizuotą TSRS transkripciją. Tas naujoviškumas – tai apsisprendimo Vakarų ūkio modelio naudai laisvavališkumas, bandomas garantuoti ir politinių elitų, ir nacijų lygmenimis.

Tačiau negalima nekreipti dėmesio ir į tuos, kurie sako, kad šiandien ES tėra Europa, kurią tvarko niekam neatskaitingi Europos Centrinio banko, Liuksemburgo Teisingumo rūmų ir Briuselio Komisijos valdininkai technokratai. Verta atkreipti dėmesį taip pat į mintis, ar toje susivienijusioje Europoje bus iš tiesų kas nors nauja ar naujesnio, negu šiandieninėse Europos valstybėse jau egzistuojanti ir socialinė atstumtis, ir nesaugumas bei nepatikimumas, ir gerovės plėtros stagnavimas, nors kai kuriose valstybėse ji tikrai storu klotu dengia visuomenes.

Itin problemiška Europos Sąjungos ateitis iškilo po to, kai nacijų Europos koncepcija buvo pakeista Europos nacijos koncepcija. Apie tai, kad ES bus griežta federacija, pastaruoju metu prabilta labai aiškiai. Ar ne dėl federaciškai centralizuotos tvarkos ir sudegę rusų komunizmo idėja? Jeigu Briuselio koridoriuose tikrai įsitvirtins federalizmo idėja, Europos Sąjungos projektą kada nors – aš drąsiai drįstu taip teigti – turėsime įvertinti kaip labiausiai nevykusį pokomunistinio pasaulio politikos paieškos projektą.

Kodėl ES inovacijas iš anksto galima vertinti labiau skeptiškai ir kritiškai negu optimistiškai?

Todėl, kad ES idėja naikina tą ideologiją, kurion sunkiai, bet kantriai Europos ir kitų pasaulio tautų artėta visą XX amžiaus antrąją pusę, tolydžio vis aiškiau suvokiant, kad posttotalitarinis humanizmas turi remtis ne tik žmogaus, bet ir gyvasties apskritai vertybėmis. Tai labai svarbus globalinis supratimas. Ši kryptis siūlė įdomius Vakarų ir Rytų pasaulių integravimosi paieškų kelius, nuo kurių Europos technokratinio vienmatiško dabar vienodai ryžtingai atkertamos Europos Sąjungos tautos. Taip pat ir mes Lietuvoje. Jau pats stojimas į Europos Sąjungą mums yra politika be politikos (netgi nediskutuojant atsisakoma svarbiausios mums 1988–1990 metais Nepriklausomybės idėjos), o buvimas Europos Sąjungoje bus nacijos buvimas be savo politikos supervalstybėje be politikos. Iš tiesų – ar tolydus gerovės produkavimas, paskirstymas ir vartojimas gali būti laikomas politika? Kuo tada ji skiriasi nuo tos, kuri mums buvo skirta anoje – komunistinėje – Sąjungoje? Juk rusiškasis komunizmas būtent ir buvo gerovės spartaus ir tolygaus paskirstymo gelmėn ir platumon modelis, modelis, kuris jau nebegali būti politikos objektu.

Šie mano samprotavimai dar nėra politiniai teiginiai. Šiandien aš neteigiu, kad Lietuvai nereikia stoti į Europos Sąjungą. O jeigu taip, jeigu stoti reikėtų, tai stoti galima būtų jau vien dėl to, kad jeigu Europos Sąjungai ir bus lemta bankrutuoti, tai kad ir mes bankrutuotume su tuo patyrimu, kurį gaus bankrutuojančios ES tautos, kad – pagaliau – bankrutuotume

kaip Vakarų civilizacijos dalis, o ne koks nors Eurazijos gabaliūkštis, kurį dabar nė viena pusė nežino kur dėti. Sala gi negalėsime tapti, jei ir labai norėtume.

Antra vertus, aš neteigiu ir to, kad Vakarų Europa yra tiek išsekusi, jog nebepajėgia surasti jokios kitos bent kiek gyvybiškesnės idėjos, negu socialistinė visuotinės gerovės idėja, Briuselio modifikuota į tolydžios gerovės idėją. Ne tik Europai – visam pasauliui yra atėjęs idėjų krizės metas. Pakankamai dramatiškas naujų, iš tiesų fundamentalių buvimo idėjų paieškos metas.

Ir tai nenuostabu. Visiškai nenuostabu: užsibaigė du tūkstančius metų Vakarų žmogaus dvasią maitinusios anapusinės Absoliutaus Gėrio (Dievo) idėjos transformavimosi į šiaurinės Absoliučios Gerovės (arba komunizmo) pasaulį. Pasibaigė tas veikimas, pagimdydamas ir visam likusiam pasauliui primesdamas vakarietišką technologinę kultūrą, tolydžio virstančią prieš gyvastį nukreipta kultūra, arba susinaikinimo kultūra. Žinoma, tokioje situacijoje rasti ką nors išties reikšminga, kuo galima būtų pasiremti ieškant pasaulio išlikimo ir tolesnio gyvavimo prielaidų, nėra labai lengva.

Tačiau visiškai pesimizman kristi neleidžia tai šen, tai ten sužibantys naujo mąstymo proveržiai. Ypač ryškiai įstrigo neseniai mano aptikto Amartijos Seno, 1998 m. ekonomikos Nobelio premijos laureato, mintys. Indas pagal kilnę, jis dabar vadovauja vienam iš Kembridžo koledžų. Jo sukurtas „ekonomikos su žmogaus veidu“ modelis atmeta BVP kaip vienintelį šalių gyvenimo lygio rodiklį, siūlydamas sintetinį žmonišką išsivystymo rodiklį, kuris nustatomas pagal vaikų mirtingumo procentą, gyvenimo trukmę, galimybę įsigyti išsilavinimą, raštingumo lygį ir netgi gydytojų skaičių tam tikram gyventojų skaičiui. Dabar šita metodika naudojama ir Jungtinių Tautų tyrimuose. A. Seno ir BTV metodai duoda dažnai netapačius rezultatus, ir žemo BVP lygmuo nebūtinai reiškia tautos katastrofišką būklę. Pas mus BVP kol kas yra vienintelis atskaitos taškas, naudojamas dažnai visiškai ignoruojant visuomenės humaniškos plėtotės išmatavimus. A. Senas savo metodą sukūrė, sukrėstas baisaus Bengalijos bado vaizdų ir išsiaiškinęs, kad badą sukėlė ne maisto produktų trūkumas, o dėl britų kareivių atvykimo šoktelėjusios kainos. Po Indijos išsivadavimo tokių baidų badmečių Senas nebekonstatuoja. Jis sako: kad nebūtų bado, turi būti demokratija (valstybės tvarka), kad būtų demokratija, turi būti laisvė. Viskas tarsi ir žinoma, bet ne visai. Kaip ir BVP bei sintetinio visuomenės išsivystymo modelio atvejais.

Vakarų kultūra daugiau kaip du tūkstančius metų artėjo prie žmogaus, tolydžio aktualizuodama šią amžinąją krikščionybės idėją. Bet tikrai dabar Vakariai prie žmogaus priartėjo pakankamai esmingai: žmogų galima suprasti kaip šiaurinę reiškinį, kurio kontekstas yra visas gyvasties fenomenas, gyvybė kaip visatis. Žmogus matomas ne kaip nuleistas žemėn iš dangaus, o kaip iškilęs iš žemės, visos jos trapios gyvasties ir šiandien palaikomas bei keliamas. Ar tai nėra naujų fundamentalių idėjų ir jomis paremtų politikų galimybė? Tai gal ir mes čia turime ką pasakyti? Ir ką veikti, ko gero, turime – kurdami adekvataus sau patiems elgesio etiką – mūsų politiką? Mūsų pačių politiką.

Per naują žmogaus prigimties supratimą Vakariai šiandien pakankamai esmingai priartėjo prie žmogaus kaip gyvasties prado žmogėjimo vietos ir erdvės – prie tautos supratimo. Žmogus kaip atskirybė ir visuomenė kaip tų atskiribių suma ima užleisti vietą žmogui kaip tapsmo momentui ir tautai kaip realiam subjektui. Tačiau technokratinis ekspansionizmas, stipriai pakėlęs galvą Europos Sąjungoje ir tebeviešpataujantis Jungtinėse Valstijose, dar labai nenoriai gilina į žmonių kaip tautų atstovų poreikius bei reikalus, klumpdamas į tokias problemas, kaip Kosovo, kaip Šiaurės Airijos, kaip baskų, kurdų, tibetiečių, čečėnų ir daugybę kitų šiandienos problemų, tikrai neišsprendžiamų pagal šiandieninę sąmonę ir teisę. Ar Lietuva šiais klausimais neturi savo nuomonės?

Neabejotina, kad Jungtinės Tautos netolimoj ateity tautų teisėmis galės ir privalės rūpintis taip pat, kaip dabar rūpinasi žmogaus teisėmis.

Kas kas, o buvusios tarybinės tautos kaip niekas kitas gerai žino, ką reiškia ilgametė okupacija ir priklausomybė be galimybės turėti savo politiką. Žino, ką reiškia būti negirdimoms. Tai ar ne jų, taigi ir Lietuvos, priedermė būtų ne tikrai klebenti ES duris, bet ir kalbėti apie ten besirenkančių netapatumus jau šiandien, apie gal net visiems laikams turėsimą netapatų kitoms tautoms gyvenimo būdą? Ar ne laikas mums užuot vien daužius ES duris pagalvoti ir pakalbėti taip pat ir apie sutarties dėl narystės ES kitokią pobūdį?

Esu įsitikinęs – tik tokia politika šiandien galėtų būti vadinama moralia, tik toks susiorientavimas galėtų būti mūsų politinės etikos ištakos ir kryptys. Mūsų apsisprendimas dalyvauti pasaulio politikoje neatsisakant savo politikos – štai kas turėtų būti mūsų politikos esmė ir prasmė, tos politikos moralumo ir etiškumo rodiklis. Tikras, kaip tikras yra moralinis imperatyvas.

Lietuva turi resursų tokiai pozicijai ir tokiam elgesiui realizuoti: turi stiprų intelektualinį potencialą, turi pakankamai aktyvią visuomenę, turi gėdos nedarančių politinių ir visuomeninių organizacijų, turi nelengvai, bet ilgam kuriamus valstybės institutus.

Bet turi ji ir vieną didelę bėdą – ilgalaikio skurdo išugdytą žmonių begalinį godumą. Tą godumą, kuris žemesniuose visuomenės sluoksniuose reiškiasi niekuo neribota turtėjimui pajungta veikla imtinai iki žmogžudysčių, aukštesniuose – korupcija, vagystėmis ir – baisiausia – konformizmu. Gerovės pasaulis nesunkiai įtraukia vergovėn bet ką, jeigu tik jis nors sekundei pamiršta, jog yra, kas nenuperkama už jokių pinigų, o prarandama gali būti netgi už labai mažus ir akimirksniu: tai dvasios rimtis, dvasios skaidrumas. Kad taip neatsitiktų, kiekvienas politikas privalės ir ateity atsiminti, ką sakė Kantas: kitas niekada negali būti priemonė, o gali būti tik tikslas. Kiekviena politika yra subjekto – atskiros politikos, grupės, tautos, Sąjungos – elgesio visuma ir sistema, bet morali ji gali būti tikrai tada, kada jos tikslas bus už to subjekto – už asmens, už tautos. Tad Europos Sąjunga kaip paieškos kryptis turi prasmę. Tik su sąlyga: jeigu ji nelaiko priemone to, kuris joje tikslo ieško.

Iš tiesų, nėra lengvas mūsų buvimas. Bet ar tai nėra jo tikrumo paliudijimas? Neseniai aptikau vieną tekstą, be autoriaus vardo rastą 1692 metais Baltimorės bažnyčioje. Vadinasi jis „Troškimai“. Leiskite perskaityti jį pabaigai.

TROŠKIMAI

Būkite ramūs kasdienio triukšmo ir lėkimo sūkuryje ir prisiminkite, kad tik tyloje galite rasti ramybę.

Kiek tai įmanoma be priešiško sutarkite su visais žmonėmis.

Savo tiesą sakykite ramiai ir aiškiai, išklausykite kitus, net dvasiškai silpną ar nemokšą – jie irgi turi savo gyvenimo istorijas.

Venkite triukšmingų ir agresyvių žmonių – jie užgauna sielą.

Nelyginkite savęs su niekuo: antraip rizikuosite būti tuščiu ir garbėtroška. Visada yra žmonių, kurie yra ir bus aukščiau už jus arba žemiau.

Džiaukitės savo sumanymais taip pat, kaip džiaugiatės jų išsipildymu.

Visada domėkitės savo karjera, kokia kukli ji bebūtų – tai tikras bėgančio laiko sėkmingumo paliudijimas.

Būkite atsargus, dirbdamas savo darbus, nes pasaulis pilnas klastos.

Nebūkite aklas, ypač dorybės atžvilgiu – daugybė individų ieško didelių idealų, ir aplink mus, gyvenime, yra daug didvyriškumo.

Būkite pačiu savimi. Ypač neapsimetinėkite draugystėje. Nebūkite ciniškas meilėje, nes meilė yra prieš bet kokią menkumą ir bet kokią nusivylimą, ji amžina, kaip žolė. Geranoriškai priimkite amžių, maloniai atsisveikindami su jaunyste.

Stiprinkite savo dvasią, kad galėtumėte apsisaugoti staigios nelaimės atveju.

Nesikrimskite dėl neįvykdomų svajonių.

Daug baimių kyla iš nuovargio ir vienatvės. Būkite švelnus sau, būkite aukščiau įprastos disciplinos.

Jūs esate visatos vaikas, kaip medžiai, žvaigždės, jūs turite teisę būti čia.

Ir tegul tai bus aišku ar ne, bet pasaulis eina į priekį be abejonės taip, kaip privalėtų.

Būkite santarvėje su Dievu, kokia bebūtų jūsų pažiūra į jį ir kokie bebūtų jūsų darbai ir jūsų svajonės, išsaugokite šiame triukšmingame gyvenimo sūkuryje savo dvasios ramybę.

Su visomis apgaulėmis, nuobodžiais rūpesčiais ir sudužusiomis svajonėmis – pasaulis vis dėlto yra gražus.

Mylėkite save, rūpinkitės, stenkitės būti LAIMINGAS.

Tai tikrai vakarietiškas tekstas. Nors už jo daug Amerikos ryto garsų (taip ir girdim, kaip jie skverbiasi į tekstą), čia mintijamos gyvenimo mačiusio europiečio mintys. To europiečio, kurio vaikams lemta sutverti Ameriką, kokią ją matom šiandien. Ko gero, būtent todėl tas tekstas ir traukia. Ir kaskart, kai aš jį skaitau, viltis, kad ir mes rasim savo kelią, tvirtėją.

KLAUSIMAS: *Europos Sąjunga yra dar vieną kartą į imperiją susijungti bandančios Europos valstybės. Visos imperijos anksčiau ar vėliau sugriūva. Ar nemanot, kad Europos Sąjungos tas laukia gana greit, nes ji neturi gyvybinės idėjos?*

ATSAKYMAS: Aš nenorėjau pasakyti taip kategoriškai. Tačiau tikrai manau, kad ilgą gyvenimą garantuoti galinčios gyvybingos idėjos ji neturi. Europos Sąjunga gali būti laikinas pereinamojo etapo, Vakarų Europos bandymo išsigelbėti ir pereiti į ateitį įrankis, tiltas. Kaip bus su jos tautomis – nežinau. Matyt, kiekvienas ateitį turėsime pirkti ir savo asmeninių likimų, ir tautų likimų kaina. Žavi nebent tai, kad europiečiai vis dėlto ieško išeities. Ir ieško, bandydami nekartoti visų iki šiol buvusių imperijų svarbiausios klaidos – nevertoti jėgos, prievartos. Jungiantis represijos esama, bet ta represija yra daugiau intelektualinė, negu fizinė. Gal šiek tiek ir moralinė represija.

KLAUSIMAS: *Ar moralinė represija nėra baisesnė už fizinę? Tai kodėl mes pasidomame jai ir skubame? Ar Lietuva, suprasdama pavojų, negalėtų atsisakyti ten stoti ir parodyti kelią kitiems?*

ATSAKYMAS: Mesijo vaidmens Lietuva tikrai neatliks – per maža jėgų būtų atsigauti po tokio bandymo. Ir didesnės šalys po bandymo vesti pasaulį ar rodyti kelią ilgai gaivelėjasi. Lietuvai šiandien tik vienas klausimas: įėjus išlikti taip, kad sugebėtų išeiti tada, kai jinai to panorės, kai jau bus įmanoma. Jeigu kuo nors gali Lietuva praturtinti pasaulį šiandien, tai gali visų pirma proto šviesa. Kaip ji tai galėtų daryti – atskiras klausimas, bet kaip tik tas, kaip ji turėtų gyventi Europos Sąjungoje.

Ar reikia skubėti ten eiti? Manau, kad nereikia skubėti. Nes kol nesam patys išsprendę savo reikalų taip, kad mus panūstų pakviesti, mes turėsime ten daug bėdų ir būsim pas-tumdėliai, o ne gerbtini partneriai. Kaip tik dėl to, kad labai skubinamės, mums galima kelti itin didelius, netgi nepagrįstus reikalavimus – uždaryti Ignalinos elektrinę, sparčiai privatizuotis ir pan. Nors privatizavimą, tiesą pasakius, skubina mūsų pačių valdžia – ir pinigų visuomenės reikmėms taip lengvai prasimano, ir komisinius iki dešimčių milijonų gauna.

Dabar dėl moralinės represijos. Moralinis spaudimas jau ir šiandien yra, o dar stipresnis jis bus ryt. Okupacijos atveju žinotai, kad ateiviai ir jų bendrininkai yra priešai. Dabar kaip gi pasakysi, kad priešas yra štai šitas žavus jaunas subjektas iš Briuselio ar Berlyno, nors jis tyliai, o tai ir garsiai juokiasi iš tavo tautos gyvenimo būdo, kultūros vadindamas tai atsilikimu. Tačiau priešintis ir gintis išmokti teks. Aš nekalbu apie Vakarų kultūrinę ekspansiją, kuri jau yra tikra represija. Ir kuriai taip pat teks išmokti pasipriešinti.

KLAUSIMAS: *Susidaro įspūdis, kad jūs Europą laikote itin technokratizuota ir neturinčia savų filosofinių ir vertybinių pagrindų. Suvienytos Europos idėja per porą tūkstančių metų buvo iškilus daugelį kartų. Ir Karolis Didysis, ir Šventoji Romos imperija, ir Trečiasis Reichas, net iš dalies ir Rusija bandė Europą suvienyti, kad ji iškiltų kaip tam tikras svorio centras. Kodėl jūs sakot, mes labai morališkai spaudžiami? Negi Europos vertybės jau taip nuvertėjusios?*

ATSAKYMAS: Europa pagimdė daug didžiųjų idėjų, ir jos liks vertybėmis visiems laikams. Tačiau idėjų, kurios galėtų būti šiandieninės Europos atspirties taškai, teikiantys jai pakankamą buvimo tikrumo jausmą, iš tiesų nėra. Po to, kai baigėsi egzistencialistų ir pozityvistų epocha, įvairios fenomenologijos ir sociologijos dirbo tik smulkius darbelius, užsiiminėjo mokslu, o ne filosofija. Deja, kol kas nėra naujos per mūsų laiką tiltą į ateitį kaip nors tiesiančios idėjos. Europa bando renovuoti socializmo ir krikščionybės vertybes kaip naujo humanizmo idėją. Gal jos ką nors ir duos. Aš nežinau. Tačiau tai, kas XIX–XX amžiais kilo kaip didžiausias porenesansinių laikų kalnagūbris, – griuvo, perėjo į keistą plynaukštę. Mes nebegalime galvoti nei apie socializmą, arba komunizmą, kaip buvo bandoma galvoti anksčiau, nei apie kapitalizmą, kaip labai ryžtingas kuriamąsias jėgas. Europa puikiai suvokia, kad tam tikras gerovės išplėtojimas būtinau suponuoja ir tam tikrą stagnaciją – tik taip pasiekiamas visuomenės stabilumas. Kūrybiškumo tokiu atveju nebereikia. Štai čia iškyla technokratijos, taip pat ir valstybinės valdžios biurokratijos vaidmuo. Jie niekada nebus suinteresuoti, kad socialinė situacija pasikeistų. Belgas sako: gerai, su viskuo sutinkam, jeigu tik tai mums nereikės mokėti nė vieno franko. O mes ten norim nueiti, kad gautume lėšų savo plėtotei. Štai jie ir gali daryti ką nori. Todėl aš ir sakau, kad mus spaudžia. Mus iš tiesų spaudžia.

KLAUSIMAS: *Aš supratau. Bet atrodo, kad mes per daug prašom.*

ATSAKYMAS: Su tuo visiškai sutinku – ir per daug lendam, ir per daug prašom.

KLAUSIMAS: *Prašot, kad Vakarai ir gintų, ir plėtotų. Jeigu atsistojot ant savo kojų, tai turit vaikščioti. Jeigu negalit vaikščioti, tai kuriems galams atsistojot?*

ATSAKYMAS: Tai aš ir dėsčiau savo pranešime. Ir galiu pakartoti dar kartą. Mes privalėjome atsistoti, bet atsistoję pamiršome prasikrapštyti akis ir apsidairyti aplinkui, kur esame ir ką privalome su savimi padaryti. O tada gal ir sakyti: bičiuliai, gal norėtumėt draugauti ir su mumis? Jeigu nenori – tegul ir būna jie sau. Negi mes nemokam gyventi? Mokam gyventi, kai aplinkybės priverčia. Bet atsakomybę už tautos likimą imtis savo noru – labai sunku. Kur kas geriau padaryti ES įstatymų transkripciją, adaptuoti juos sau. Užsienio reikalų ministras taip ir sako: kokia problema, jokios problemos dėl Lietuvos ateities vizijos, nes Lietuvos vizija – tai Europos Sąjunga. Man atrodo, kad tai ne problemos sprendimas, o atsisakymas spręsti problemas, nes joks Briuselis neišspręs Lietuvos problemų. Arba jeigu jisai bandys jas spręsti, tai darys šitai lygiai taip pat, kaip darė maskvėnai, ateidavę čia mums nurodinėti. Tuo nenoriu nieko įžeidinėti, noriu tikrai priminti apie savigarbą ir bandymą gyventi savarankiškai, kam mes ir pakilom 1988–1990 metais. O kartu noriu pasakyti ir tai, kad tik šitaip gyvendami žmonės dažniausiai, žiūrėk, ima ir sugyvena kokių nors vertingų idėjų. Vertingų gal ne tik sau. Ir kaip bet kuri Europos tauta gali rasti tą visų dėmesio vertą gyvenimo branduolį, lygiai taip pat ji gali rasti ir lietuviai. Ir tai gal galėtų būti kažkas, kas galėtų būti pavadinta mesianistine idėja, bet jos radimas nepriklauso nuo noro būti mesijais, jis priklauso nuo to, ar sugebama gyventi tikrai būtent šitame, tau teskirtame pasaulyje nelakstant po kokius nors pasaulio pakampus, tikintis, kad būtent ten gyvenimas yra tikras. Tikrai šitokia politika man atrodo yra priimtina ir garantuojanti mums tam tikrą buvimą. Tai – kartu ir individui morali politinė pozicija.

KLAUSIMAS: *Gal į Europą veržiamės iš baimės? Juk esama baimės, kad visa šita nepriklausomybė ir visas šitas laisvumas gali vėl staigiai pasibaigti dėl Rytų kaltės, jei neišbėgsim į Vakarų Europą? Štai ateina lietūs ir reikia bėgti į užuovėją.*

ATSAKYMAS: Tam tikro nerimo dėl Rytų esama. Bet didesnė veržimosi į Europos Sąjungą paskata yra jos dotacijos. Štai kur, man rodos, tikrasis atsakymas į klausimą, ko gi mes ten taip laužiamės. O dar labiau ten braunamės, kad ir biudžetas vėl smarkiai deficitinis, kad skolinti mums niekas tuoj nebeskolins, kad pusmetis, metai – ir mes tikrai pajusime, ką iš tiesų reiškia gyventi savarankiškai, kada savarankiškai negyveni. Tai yra rimta problema. O Rytų baimės, kaip ją jaučia Vakarai, mes tikrai nejaučiam – mes iš Rusijos išsivadavom visiems laikams.

KLAUSIMAS: *Ar ES nėra Vakarų Europos ekspansijos įrankis?*

ATSAKYMAS: Kai kas ir sako, kad dabartinė ES yra naujoji Šventoji Romos imperija, bandoma atkurti šiek tiek išplėtojant teritoriją, bet nenoriai. Aš manau, kad jeigu nebūtų buvę Maskvos ekspansijos, ES išvis nebūtų buvę. Esu beveik tikras. Bet dabar europiečiai nuėjo taip toli organizuodamiesi savo bendrą gyvenimą atsilaikymui prieš Maskvą, kad Kolis, tas „didysis europietis“, puikiai suprato, jog ko šiuolaikiniame pasauly negali tankai, tą gali autofurgonai. Aš labai patenkintas į Briuselį važiuavęs automobiliu. Naktį labai gerai matosi visa ta naujoji tikrovė – ištisa šviečiančių furgonų srovė. Su kuo? Su prekėmis, kurios užgula Lenkiją, ir visa vakarinė Lenkija jau smagėja, jau gyvena. Gyvena keistai lenkiškai vokiškai, nes gyvena iš vokiško kapitalo, ir yra pakilusi nepalyginamai aukščiau ir tvirtčiau negu bet kurie rytiniai rajonai. O vokiečiai džiaugiasi. Jie jau važinėja į buvusius namus, duoda ten gyvenantiems lenkams pinigų – remontuokit. Aš nenoriu pasakyti, kad būtinai ten greitai bus perdalintos sienos. Noriu pasakyti, kad ten vyksta procesai, apie kuriuos niekas oficialiai Briuselio koridoriuose nekalba. Gal tai ir yra tos naujosios idėjos – gyvenimo be sienų idėjos įkūnijimas ir prasmė. Gal būt iš ten gims dar kokios nors naujos idėjos. Aš nežinau. Europa su Kolio radikalojo jungimosi planu iš tiesų įgijo naujas galimybes, bet visų pirma naujas galimybes įgijo būtent Vokietija. Vokietija praktiškai ir yra visos ES kūrėja. Ne kas nors kitas. Kodėl Prancūzija laikosi taip švelniai, bet tvirtai savarankiškai? Kodėl Britanija laikosi atokiai ir atlašiai? Aš nežinau, kiek ilgai tvers šios tendencijos, bet manau, kad jos vertos dėmesio. Tautos Europos Sąjungoje neišvengiamai bus niveliuojamos. Lietuvai kaip minimum gresia trys – amerikanizacijos, polonizacijos ir germanizacijos – kultūriniai poveikiai. Po kurios iš jų politinė įtaka pakliūsime pagaliau – neaišku. Bet aišku, kad, būdami ES, pasipriešinimo priemonių mes neturėsime jokių, – nei administracinių, nei politinių, o kultūrinių vargu bau taipogi surasime, nes neturime kultūrinio imuniteto. Jis šių ir kitų Vakarų valstybių kultūrų ekspansijos atžvilgiu, kaip ir nuo AIDS, nėra išugdytas. Rusijos atžvilgiu mes turime imunitetą, anų – neturime. Visa, kas ateina iš Vakarų, yra mūsų – tokia dabar mūsų nuostata. Todėl problemų tikrai bus. Taigi dėl problemų aš jus tikrai galiu nudžiuginti. Dėl kitko vilčių nedaug galėčiau teduoti.

Ačiū už kantrybę. Ir už labai vertingus klausimus.

*Pranešimas skaitytas Mokslų akademijos Mažonoje salėje 1999 m. vasario 10 d.
Sutrumpintas variantas spausdintas žurnale „Naujasis židinys–Aidai“, 1999,
Nr. 9/10.*

MĄSTYMAI

VLADIMIRAS BUKOVSKIS: AR EUROPOS SĄJUNGA TAMPA KITA SOVIETŲ SĄJUNGA?

2006 metais „Brussel's Journal“ korespondentas Polis Beljenas (Paul Belien) paskelbė garsaus rusų rašytojo, vieno iš disidentinio judėjimo Sovietų Sąjungoje pradininkų Vladimiro Bukovskio (Vladimir Bukovskij) interviu ir kalbą Briuselyje su atitinkamais komentarais.

Nuo Polio Beljeno rašomojo stalo; pirmadienis, 2006 m. vasario 27 d.

Vladimiras Bukovskis, 63 metų amžiaus buvęs sovietų disidentas, baiminasi, kad Europos Sąjunga pamažu tampa kita Sovietų Sąjunga. Praėjusią savaitę Briuselyje sakydamas kalbą, p. Bukovskis pavadino ES „siaubūnu“, kurį privalu sunaikinti – ir kuo greičiau, tuo geriau, kol šis neišaugo į brandžią totalitarinę valstybę.

Ponas Bukovskis ketvirtadienį lankėsi Europos Parlamente Pilietinio vengrų forumo „Fideš“ (Fidesz) kvietimu. „Fideš“, kaip Europos krikščionių demokratų grupės narys, pakvietė buvusį sovietų disidentą atvykti iš Anglijos, kur šis gyvena, 1956 metų Vengrijos revoliucijos penkiasdešimtmečio sukakties proga. Po rytą įvykusio susitikimo su vengrais p. Bukovskis popiet pasakė kalbą lenkų restorane, esančiame *Trier straat*, priešais Europos Parlamentą, kur buvo pakviestas jo remiamos Jungtinės Karalystės Nepriklausomybės partijos.

Savo kalboje p. Bukovskis užsiminė apie konfidencialius dokumentus iš slaptųjų sovietinių archyvų, kuriuos jam buvo leista perskaityti 1992 m. Šie dokumentai patvirtina „sąmokslą“ paversti Europos Sąjungą į socialistinę santvarką. V. Bukovskio kalba pateikiama toliau. Iš p. Bukovskio taip pat paėmiau trumpą interviu (4 minutės), kurį taip pat galite rasti toliau. Interviu apie Europos Sąjungą teko skubiai nutraukti, nes p. Bukovskis turėjo kitų reikalų, tačiau tai man priminė laikus prieš dvidešimt metų, kai 1986 m. taip pat ėmiau interviu iš p. Bukovskio, o Sovietų Sąjunga – pirmasis „siaubūnas“, su kuriuo jis narsiai kovėsi, – vis dar buvo gajį ir klestinti.

Ponas Bukovskis yra vienas XX a. didvyrių. Būdamas jaunas, jis patyrė psichiatrinių įkalinimų kaip priemonę susitvarkyti su politiniais buvusios SSRS (1917–1991) priešininkais, dvylika metų (1964–1976), nuo 22 iki 34 metų amžiaus, išbuvo sovietų kalėjimuose, darbo stovyklose ir psichiatrinėse įstaigose.

1976 m. sovietų valdžia ištrėmė jį į Vakarų. 1992 m. Rusijos vyriausybė jį pakvietė kaip liudytoją teismo procese, kuriame buvo siekiama nustatyti, ar sovietų Komunistų partija buvo nusikalstama institucija. Rengdamasis duoti parodymus, p. Bukovskis gavo priėjimą prie daugybės dokumentų iš slaptųjų sovietų archyvų. Jis yra vienas iš vos kelių žmonių, kada nors turėjusių progą susipažinti su šiomis bylomis, kadangi jos vis dar yra įslaptintos. Naudodamasis mažu, rankoje telpančiu skenavimo prietaisu ir

Vladimiras Bukovskis.

nešiojamu kompiuteriu, jis pasidarė daugelio minėtųjų dokumentų, įskaitant aukštos saugumo prieigos reikalaujančių bylų, tokių kaip KGB ataskaitos sovietų valdžios organams, kopijas.

Interviu su Vladimiru Bukovskiu

Polis Beljenas. *Buvote gerai žinomas sovietų disidentas, o dabar brėžiate paralelę tarp Europos Sąjungos ir Sovietų Sąjungos. Ar galėtumėte tai paaiškinti?*

Vladimiras Bukovskis. Kalbu apie struktūras, tam tikras šiuo metu diegiamas ideologijas, planus, kryptį, neišvengiamą plėtimąsi, apie tautų naikinimą, kuris buvo ir Sovietų Sąjungos tikslas. Dauguma žmonių to nesupranta. Jie to nežino, bet žinome mes, nes užaugome Sovietų Sąjungoje ir turėjome mokytis jos ideologijos mokyklose ir universitete. Galutinis Sovietų Sąjungos tikslas buvo visame pasaulyje sukurti naują istorinę bendriją – sovietinę liaudį. Tą patį šiandien galima pasakyti ir apie Europos Sąjungą. Jie stengiasi sukurti naują žmonių tipą, kurį vadina „europiečiais“, kad ir ką tai reikštų.

Pasak komunistų doktrinos ir daugelio socialistinio mąstymo formų, valstybė – aš kalbu apie nacionalinę valstybę – turėtų nunykti. Vis dėlto Rusijoje nutiko priešingai – sovietinė valstybė ne nunyko, o tapo labai galinga, tačiau tautybės joje buvo sunaikintos, o atėjus Sovietų Sąjungos žlugimo metui, ėmė ryškėti užgniaužti nacionalinio tapatumo jausmai, kurie vos nesunaikino pačios šalies. Buvo labai baisu.

Ar manote, kad tas pats gali nutikti ir žlugus Europos Sąjungai?

Be menkiausios abejonės! Žinote, kaip spyruoklė turi suspaudimo ribas, taip ir žmogaus psichika pasižymi didele ištverme. Galite ją spausti ir spausti, tačiau nepamirškite, kad ji ir toliau telks galią atsitiesti. Spyruoklės analogija čia labai tinka ir dažniausiai tai veda prie nenumatyto stipraus atsitiesimo.

Tačiau visos šios šalys, įstojusios į Europos Sąjungą, padarė tai savo laisva valia.

Ne, tikrai ne. Pažiūrėkite į Daniją, kuri du kartus balsavo prieš Maastrichto sutartį. Pažiūrėkite į Airiją [balsavusią prieš Nicos sutartį]. Pažiūrėkite į daugelį kitų šalių – visos jos patiria milžinišką spaudimą. Tai primena šantažą. Šveicarija buvo priversta penkis kartus balsuoti referendume. Visus penkis kartus šveicarai balsavo prieš, tačiau kas žino, kas nutiks šeštą, septintą kartą? Visur tas pats. Tai triukas idiotams. Žmonės verčiami balsuoti referendumuose tol, kol galiausiai balsuoja taip, kaip iš jų norima, o tada turi nustoti balsuoti. Kam sustoti? Balsuokime ir toliau! Europos Sąjunga yra tai, ką amerikiečiai pavadintų „vestuvėmis per prievartą“.

Kaip tuomet, Jūsų manymu, Europos Sąjungos atžvilgiu turėtų elgtis jaunimas? Ko jie turėtų reikalauti – institucijos demokratizavimo, o gal laukti paprasčiausio jos iširimo?

Manau, kad Europos Sąjunga, visai kaip Sovietų Sąjunga, negali būti demokratizuota. Gorbačiovas tai pabandė, ir jo projektas katastrofiškai žlugo. Tokio pobūdžio struktūros negali būti demokratizuotos.

Kita vertus, mes turime Europos Parlamentą, kurio narius renka žmonės.

Europos Parlamentas yra renkamas proporcinio atstovavimo principu, o tai nėra tikras atstovavimas, net jei ir būtų – dėl ko balsuojama? Dėl riebalų kiekio jogurte ir panašių niekų, štai kas. Tai visiškas absurdas. Jo vaidmuo yra toks pat kaip Aukščiausiosios Tarybos. Vidutinis EP narys rūmuose kalba šešias minutes per metus. Tai nėra tikras parlamentas.

P. Bukovskio Briuselyje sakyta kalba

1992 m. man buvo suteiktas beprecedentis priėjimas prie Politbiuro ir Centro Komiteto slaptųjų dokumentų, kurie buvo ir tebėra įslaptinti net praėjus 30 metų. Šie dokumentai labai aiškiai byloja, kad siekis transformuoti Europos bendrąją rinką į federalinę valstybę buvo iš anksto apgalvotas jungtinis kairiųjų Europos partijų ir Maskvos projektas, kurį

[sovietų lyderis Michailas Gorbačiovas] 1988–1989 m. pavadino „bendraisiais Europos namais“.

Idėja buvo labai paprasta. Pirmą kartą apie ją prabilta 1985–1986 m., kai Italijos komunistai aplankė Gorbačiovą, o netrukus po to vizito į Maskvą atvyko ir Vokietijos socialdemokratai. Kartu jie pasidalijo nuogastavimais apie pokyčius pasaulyje; ypatingo jų dėmesio sulaukė [britų ministrės pirmininkės Margaretos] Tečer pradėta vykdyti privatizavimo ir ekonominės liberalizacijos politika, galėjusi nušluoti ne vienos socialistų ir socialdemokratų kartos pasiekimus (kaip tai pavadino jie patys) ar net visiškai juos apgręžti. Vienintelis būdas išvengti tokio sužvėrėjusio kapitalizmo padarinių (kaip tai pavadino jie patys) buvo socialistinių tikslų puoselėjimas visose šalyse vienu metu. Iki tol kairiosios partijos ir Sovietų Sąjunga priešinosi Europos integracijai daugiausiai dėl to, kad suvokė ją kaip priemonę blokuoti socialistinių siekių realizavimą. Nuo 1985 m. jų požiūris visiškai pasikeitė. Sovietai padarė bendrą išvadą ir kartu su kairiosiomis partijomis nusprendė, kad veikdamos bendromis pastangomis, jos galėtų į savo rankas perimti visą Europos projektą ir apversti jį aukštyn kojomis – atsisakyti laisvos rinkos modelio ir įsteigti federacinę valstybę.

Pagal [slaptuosius Sovietų Sąjungos] dokumentus 1985–1986 m. įvyko lemiamas istorijos posūkis. Didžiąją dalį šių dokumentų aš paskelbiau, juos galite rasti net internete. Juose aprašyti pokalbiai ištis atveria akis; susipažinę su jų turiniu, jūs iškart suvokiate, jog egzistuoja tikrų tikriausias sąmokslas – toks jų sprendimas, žinoma, lengvai suprantamas, nes jie bandė išsaugoti savo politinį kailį. Rytuose sovietams žūtibūt reikėjo pakeisti santykius su Europa, kadangi jų valstybė pradėjo išgyventi ilgą ir labai gilią struktūrinę krizę; Vakaruose kairiųjų partijos ėmė baimintis, kad bus išguitos į politines paraštes ir praras savo politinę įtaką bei prestižą. Taigi tai buvo bendru sutarimu jų sukurtas ir imtas plėtoti sąmokslas.

Pavyzdžiui, 1989 m. sausį Gorbačiovas susitiko su delegacija iš Trišalės Komisijos. Delegaciją sudarė [buvęs Japonijos ministras pirmininkas Jasuhiro] Nakasonė (Yasuhiro Nakasone), [buvęs Prancūzijos prezidentas Valery] Žiskar d'Estenas (Valery Giscard d'Estaing), [amerikietis bankininkas Deividas] Rokfeleris (David Rockefeller) ir [buvęs JAV valstybės sekretorius Henris] Kisindžeris (Henry Kissinger). Draugiško pokalbio metu jie bandė paaiškinti Gorbačiovui, kad sovietinė Rusija privalo integruotis į pasaulio finansines institucijas, tokias kaip Bendroji sutartis dėl tarifų ir prekybos (GATT), Tarptautinis Valiutos fondas (TVF) ir Pasaulio Bankas.

Pokalbiui įpusėjus, Žiskar d'Estenas staiga atkreipė visų dėmesį ir pasakė: „Pone prezidentė, negaliu jums tiksliai pasakyti, kada tai nutiks – galbūt per kitus 15 metų – tačiau Europa taps federaline valstybe, ir jūs turite būti tam pasirengęs. Jums teks dirbti su mumis, su Europos lyderiais, ir turite nuspręsti, kaip į tai reaguosite, kokius santykius leisite su ja užmegzti kitoms Rytų Europos šalims ir kaip patys tapsite jos dalimi; turite būti pasirengęs.“

Tai vyko 1989 m. sausį, kai dar neegzistavo net [1992 m.] Maastrichto sutarties juodraštis. Kaip, po galais, Žiskar d'Estenas žinojo, kas nutiks per ateinančius 15 metų? Keisčiausia, kaip būtent jis tapo Europos Konstitucijos autoriumi [2002–2003 m.]. Labai geras klausimas. Ištis kvepia sąmokslu, nemanote?

Mūsų laimei, sovietai taip ir nespėjo iki galo suvaidinti jiems skirtą vaidmenį šiame sąmokse, ir Maskva netapo pakankamai įtakinga, kad galėtų reikšmingai kreipti įvykių eigą. Vis dėlto pirminė idėja buvo sukelti vadinamąją konvergenciją, kurios metu Sovietų Sąjunga būtų truputį suminkštėjusi ir tapusi labiau socialdemokratiška, Vakarų Europai tuo pat metu tampant labiau socialdemokratiškos ir socialistinės. Tai ir būtų konvergencija. Struktūros privalo atitikti vieną kitą. Dėl šios priežasties pirmosios Europos Sąjungos

struktūros buvo kuriamos pagal sovietinių struktūrų modelį. Būtent todėl abi jos yra tokios panašios savo funkcijomis ir struktūra.

Visai ne atsitiktinumas, kad Europos Parlamentas, pavyzdžiui, man primena Aukščiausiąją Tarybą. Jis ją primena, nes buvo sukurtas pagal ją. Atitinkamai žvelgdami į Europos Komisiją, galite pamatyti, kokia ji panaši į Politbiurą – mano galva, jie yra identiški, išskyrus faktą, kad Komisija turi 25 narius, o Politbiuras jų paprastai turėjo tarp 13 ir 15. Visa kita sutampa – jie abu yra niekam neatskaitingi ir tiesiogiai nerenkami. Žvelgiant į visą šią keistą Europos Sąjungos veiklą, reglamentuotą 80 000 puslapių apimties dokumentuose, neišvengiamai pastebimi panašumai su Gosplanu. Seniau turėjome organizaciją, kuri planavo visą mūsų ekonomiką penkeriems metams į priekį iki paskutinio sriegio ir varžtelio. Būtent tai šiandien daro ir ES. Na, o įvertinę ES korupcijos pobūdį, pastebėsite, kad visai kaip Sovietų Sąjungoje ES korupcija eina iš viršaus į apačią, o ne iš apačios į viršų.

Peržiūrėję visas šio besivystančio Europos monstro struktūras ir savybes, pastebėsite, kad jis vis labiau ir labiau primena Sovietų Sąjungą. Nesupraskite manęs klaidingai – nesaikau, kad ji turi Gulagą. Neturi ir KGB – bent jau kol kas, – tačiau su dideliu įtarumu stebiu tokias struktūras kaip, pavyzdžiui, Europolas. Mane jis labai neramina, nes ši organizacija greičiausiai turi didesnes galias, nei turėjo KGB. Įskaitant diplomatinę neliečiamybę. Ar galite įsivaizduoti KGB su diplomatine neliečiamybe? Jie mus prižiūrės, kad nevykdytume 32 rūšių nusikaltimų – iš kurių du ypač kelia nerimą: rasizmas ir ksenofobija. Joks baudžiamasis teismas pasaulyje netraktuoja jų kaip nusikaltimų (tai ne visai tiesa, nes tai jau daro Belgija – *P. B.*). Taigi tai yra nauji nusikaltimai, ir mes jau buvome įspėti. kažkas iš britų vyriausybės mums pasakė, kad tie, kurie priešinsis nekontroliuojamai imigracijai iš trečiojo pasaulio šalių, bus laikomi rasistais, o nepritariantys tolesnei Europos integracijai – ksenofobais. Jei neapsirinku, tai viešai išsakė Patricija Hevit (Hewitt).

Taigi mes buvome įspėti. Šiuo metu jie mums skiepija vis daugiau ir daugiau savo ideologijos. Šiandien Europos Sąjungos ideologija yra socialdemokratiška, statistinė ir stipriai grindžiama politikorektiškumu. Aš labai atidžiai seku, kaip politikorektiškumas plinta ir tampa priespaudos ideologija, jau neminint fakto, kad šiandien jau beveik visur uždrausta rūkyti. Pažiūrėkite, kaip persekiojami tokie žmonės kaip, pavyzdžiui, Švedijos pastorius. Jis buvo persekiojamas kelis mėnesius, nes pasakė, kad Biblija nepritaria homoseksualumui. Prancūzijoje priimtas įstatymas dėl neapykantos gėjų atžvilgiu. Britai priėmė analogišką įstatymą dėl rasinių santykių, o neseniai – ir dėl religinių santykių, ir taip toliau, ir panašiai. Tai, ką matote pažvelgę tokiu kampu, yra sisteminis ideologijos diegimas, kuris anksčiau ar vėliau neišvengiamai bus palaikomas priespaudos priemonėmis. Kol kas atrodo, kad būtent tai yra vienintelė Europolio funkcija. Kam dar mums jo gali reikėti? Mano manymu, Europolas atrodo labai įtartinas. Labai dėmesingai stebiu, kas yra persekiojami ir už ką, nes jei yra viena sritis, kurios ekspertu galiu save laikyti, tai būtent ši. Puikiai žinau, kaip atsirado Gulagas.

Atrodo, kad gyvename greito, sisteminio ir labai pastovaus demokratijos ardymo laikais. Pažiūrėkite į Teisinės ir reguliacinės reformos bilį. Jis paverčia ministrus įstatymų leidėjais, ne tik galinčiais kurti naujus įstatymus, bet ir neįpareigotais apie tai pranešti Parlamentui ar kam nors kitam. Išgirdęs apie tai, visų pirma klausu savęs: kam mums tai? Didžioji Britanija išgyveno du pasaulinius karus, karą su Napoleonu ir Ispanijos armada, ir net Šaltąjį karą. Nors Šaltojo karo metais mums buvo nuolat kartojama, jog bet kurią dieną gali kilti branduolinis karas, pergalė jame nepareikalavo tokių drastiškų teisinių reformų, pilietinių teisių ribojimo ir išskirtinių galių suteikimo. Kodėl mums to reikia dabar? Tokie veiksmai jūsų valstybę gali labai greitai paversti diktatoriniu režimu.

Šiandienos situacija yra labai niūri. Didžiosios politinės partijos buvo visiškai įtrauktos į naująjį ES projektą. Nė viena jų iš esmės tam nesipriešino. Jos tapo labai korumpuotos.

Kas dabar gins mūsų laisves? Atrodo, jog artėjama prie kažkokio žlugimo, kažin kokios krizės. Labiausiai tikėtina to baigtis yra ta, kad Europa patirs ekonominį krachą, kuris yra neišvengiama vis didėjančių išlaidų ir kylančių mokesčių pasekmė. ES negebėjimas sukurti konkurencingą terpę, per didelis ekonomikos reguliavimas, jos biurokratizacija... visa tai neabejotinai veda prie ekonominio žlugimo. Euro įvedimas buvo absoliučiai kvaila idėja. Valiuta neturėtų būti politizuota.

Dėl to neturiu jokių abejonių. Europos Sąjunga grius daugiau ar mažiau taip pat, kaip griuvo ir Sovietų Sąjunga. Tačiau nepamirškite, kad tokiems projektams žlugus, toliau visada eina didžiulis nepriteklius, po kurio atsigaunama tik pasikeitus kartoms. Pagalvokite, kas nutiks, jei leisime sau priėti iki ekonominės krizės. Valstybės įsivels į nesibaigiančius tarpusavio kaltinimus, kurie ilgainiui gali virsti smūgiais. Pažiūrėkite į didžiulį skaičių imigrantų iš trečiojo pasaulio šalių, jau apsigyvenusių Europoje. Europos Sąjunga tai skatina. Kas nutiks, kai ES žlugs ekonomiškai? Tikėtina, kad visai kaip paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos metais, susidursime su protu nesuvokiamo masto etnine nesantaika. Jokioje kitoje šalyje niekada nebuvo kilę tokių etninių konfliktų, galbūt išskyrus Jugoslaviją. Tas pats nutiks ir čia. Turime būti tam pasirengę. Šis didingas biurokratinis fasadas sugrius tiesiai virš mūsų galvų.

Būtent todėl – ir sakau tai labai nuoširdžiai – kuo greičiau baigsime terliotis su ES, tuo geriau bus mums visiems. Kuo greičiau ji žlugs, tuo mažiau žalos patirsime mes ir kitos šalys. Tačiau turime veikti greitai, nes eurokratai taip pat nedelsia, o juos įveikti vėliau bus tikrai nelengva. Šiandien tai padaryti dar galima. Jei milijonai žmonių šiandien nužygiuotų į Briuselį, tie vyrukai neštų kudašių į Bahamas. Jei rytoj pusė Didžiosios Britanijos populiacijos atsisakytų mokėti mokesčius, nieko nenuitektų ir niekas nepatektų į kalėjimą. Šiandien jūs vis dar galite tai padaryti. Tačiau aš negaliu pasakyti, kas mūsų laukia rytoj, kai veiklą visu pajėgumu pradės Europolas, vedamas buvusių *Stasi* ar *Securitate* pareigūnų. Gali nutikti bet kas.

Mes prarandame vis daugiau laiko. Privalome juos įveikti. Privalome susėsti ir įtemptai pagalvoti, sukurti strategiją, kuri leistų per trumpiausią laiką pasiekti maksimalų poveikį. Kitaip bus per vėlu. Taigi ką galiu pasakyti? Mano išvada visai ne optimistiška. Nors šiuo metu mes turime Europos Sąjungai priešišką jėgų beveik kiekvienoje šalyje, to negana. Mes pralaimime, ir laikas ne mūsų pusėje.

Iš anglų kalbos vertė Valentinas Žemgulyš

VYTAUTAS SINICA

RADŽVILAI, TRAUKIS!

Liepą žiniasklaidoje nuvilnijo radžviliada – studentų prašymo/skundo dėl Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto (VU TSPMI) profesoriaus Vytauto Radžvilo „euroskeptiškų“ pažiūrų istorija. Devyni magistrantai instituto administracijos paprašė Radžvilo kursą iš privalomojo padaryti pasirenkamuoju. Motyvuota tuo, kad kursas nesusijęs su Europos studijomis, per platus, „dėstytojo euroskeptiškos pažiūros iškreipia supratimą apie Europos Sąjungą“, o „išsakomas subjektyvus požiūris į ES neleidžia susipažinti su platesniu akademinio diskursu“. Pirmus du teiginius būtų galima mėginti argumentuoti, nors tai nebuvo padaryta. Paskutinieji du, kaip bežiūrėsi, yra tiesiog skundas dėl dėstytojo pažiūrų.

Žinia, skundai dėl dėstytojų pažiūrų yra negalimi. Konstitucijos 25 straipsnis laiduoja asmens teisę turėti įsitikinimus ir juos laisvai reikšti. Universitetuose tai ypač svarbu, nes nuolatinis vyraujančių idėjų kvestionavimas ir naujų kėlimas yra vienas mokslo ir studijų variklių. Įstatymai ir universitetų dokumentai šią teisę pripažįsta ir bent teoriškai gina. Maža ku sugalvoja skūstis studentai. Tačiau VU TSPMI administracija susipainiojo ir, gavusi atvirai politizuotą skundą, jo neatmetė, nepaaiškino studentams jų klaidos, priešingai, priėmė, svarstė ir patenkino. Tuo, beje, itin negarbingai pakišdama po kritikos strėlėmis studentus. Jei studentų veiksmas gali būti vertinamas kaip nesusipratimas, padiktuotas neišmanymo ar karšto būdo, administracija tikriausiai yra kompetentinga tokius dalykus įvertinti.

Kurso statusas pakeistas į pasirenkamąjį, nes (pagal skundą) dėstytojo euroskeptiškos pažiūros iškreipia ES suvokimą. Pretekstas priimant sprendimą – kursas studentams per sudėtingas. Administracija viešai pakomentavo, esą norėjusi, kad Radžvilo kursą galėtų rinktis visų programų studentai. Įsidėmėtinas cinizmas. Skundą iniciavusi studentė pasidžiaugė, kad kursą dabar galės lankyti tie, kurie prijaucia Radžvilo idėjoms. Sunku labiau apsimetinėti, nei apsimetė administracija. Kita vertus, sunku atviriau akcentuoti, kad reikalo esmė buvo ne studijų kokybė, o nepatikusios Radžvilo pažiūros.

Visiškai nekeista, kad po to, kai tokio turinio skundas buvo patenkintas instituto administracijos, prof. Radžvilas jį paviešino ir pareiškė, kad su juo bandoma susidoroti dėl politinių priežasčių. Šiam vertinimui, žinoma, nepritarė pats institutas, tačiau jį parėmė, pavyzdžiui, Lietuvos mokslininkų sąjunga ir Lietuvos aukštųjų mokyklų profesinių sąjungų susivienijimas. Akademinės etikos kontrolierius kol kas patogiai tyli. Dvidešimt du skundo objektu tapusį kursą lanke VU TSPMI alumni pateikė administracijai alternatyvų prašymą grąžinti kursui privalomą statusą ir paneigė studentų metamus kaltinimus. Studentų žiniomis, prašymas iki šiol neapsvarstytas.

VU TSPMI administracija į situacijos paviešinimą sureagavo smerkdama studentų pavardžių atskleidimą ir tariamą studijų proceso politizavimą. „Įprastinio akademinio proceso politizacija yra nepriimtina iš akademinės etikos perspektyvos, ji prieštarauja VU TSPMI vertybėms ir rodo nepagarbą kitiems.“ Reikia suprasti, kad studijas politizuoja ne profesoriaus *pažiūromis* besiskundžiantys studentai, o klausimą paviešinęs V. Radžvilas. Lyg dėl pažeidimų kaltas tas, kas juos pamato ir paviešina, o ne tas, kas juos padaro.

Visiems nemalonus klausimas teoriškai galėjo taip ir nurimti po apsižodžiavimų. Skandalingai pasielgusiai, t. y. politizuotą skundą patenkinusiai VU TSPMI administracijai tyla būtų buvusi praktiška ir patogi, galbūt net sudarytų sąlygas pratęsti pradėtą darbą per kitais metais laukiančią prof. Radžvilo atestaciją. Deja, patys TSPMI dėstytojai su

tyliu administracijos pritarimu ėmėsi prof. Radžvilo „inkvizicijos“ iš pradžių viešojoje erdvėje, o vėliau ir skųsdami jį instituto Akademinių etikos komisijai. Nesunku atspėti, ką galima nuveikti, gavus norimas komisijos išvadas.

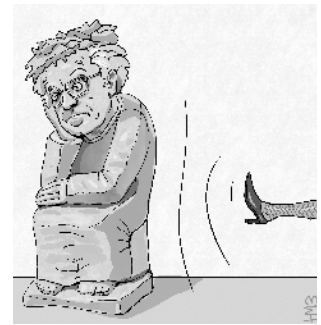
Politinis susidorojimas?

Profesorius Radžvilas apie kolegas ir institutą pasakė tikrai nemalonių dalykų. Viešai suabejota vienu kompetencija, kitų lyderyste, trečių sąžiningumu. Tačiau naujo skundo objektu tapę Radžvilo pasisakymai gali būti adekvačiai vertinami tik platesniame kontekste. Visų pirma – kontekste kaltinimo, jog TSPMI patenkintas studentų prašymas/skundas yra politinio susidorojimo dalis. Veiksmų prieš Radžvilą ir jo dėstymą niekas nenorėjo vadinti politiniu susidorojimu. Vertinant atskirai, toks kaltinimas iš tiesų neatrodo adekvatus. Tačiau koks tas kontekstas?

Kaip ilgametis studentų atstovas instituto Bakalauro studijų programos komitete ir kurį laiką instituto Taryboje, šio teksto autorius matė kiek daugiau konteksto nei absoliuti dauguma studentų. O jis toks, kad beveik kasmet būtinai reikėdavo sumažinti Radžvilo filosofinius kursus. Sunku pasakyti, ar tai buvo nusistatymas prieš filosofiją kaip discipliną, ar prieš prof. Radžvilą kaip asmenį. TSPMI bakalauro programoje apskritai tėra keturi privalomi filosofiniai kursai (iš maždaug 30), du iš jų dėstomi prof. Radžvilo – filosofijos įvadas ir klasikinės politinės teorijos. Nežinia, kuris iš jų yra nebūtinai ir perteklinis visavertėms universitetinėms politikos mokslų studijoms. Tačiau nuo to laiko, kai prof. Ramūnas Vilpišauskas pradėjo eiti VU TSPMI direktoriaus pareigas 2009 m., tokia abejonė vis sugrįžta. Dar 2010 m. administracijos iniciatyva bandyta jungti politines teorijas ir filosofijos įvadą arba naikinti pirmojo dalyko seminarus. Tada argumentuota lėšų trūkumu. Paradoksalu, tačiau kai kitas filosofijos profesorius Alvydas Jokubaitis pasiūlė rasti šiam būtinam kursui finansavimą iš šalies, administracija atsisakė. Ieškodamas sprendimo, prof. Radžvilas pasiūlė dėstyti kursus nemokamai. Tačiau administracija ir vėl nesutiko. Disonansas tarp motyvo ir sprendimo glumino ir išliko vėlesniais metais.

Neaplenktas ir V. Radžvilas kaip asmuo. 2012 metais VU TSPMI dėstantis Klaudijus Maniokas neargumentuotai išvadino V. Radžvilą paranojiku ir pseudomokslininku. Šiandien dėl V. Radžvilo pasisakymų kolegų atžvilgiu besipiktinanti instituto administracija tada nepasmerkė patyčių, priešingai, įsidėjo šį tekstą į savo tinklaraštį. Tyla iškalbingesnė už žodžius. Po 160-ties studentų viešos kritikos administracijos laikysena, ši paviešino ir Radžvilo tekstą, toliau niekaip nevertindama K. Manioko elgesio. Po metų Europos studijų katedros pirmininku vietoj „euroskeptiko“ V. Radžvilo išrinktas eurofederalistas Gediminas Vitkus, vėliau tapęs ir instituto Tarybos pirmininku. Tai nauja instituto Europos studijų kryptis, puikiai rezonuojanti su visu tuo, kas buvo parašyta K. Manioko tekste ir nekritiškai paskelbta ir TSPMI tinklaraštyje. Radžvilui šioje kryptyje nėra vietos. Žinoma, kiekviena administracija turi savo viziją ir stengiasi ją įgyvendinti. Tačiau kaip elgiamasi su dėstytoju, kurio pažiūros neatitinka ideologinės vizijos?

Vėlesniais metais vėl siūlyta jungti kursus. Radžvilo magistrantams dėstoma „Europos idėja“ kuriant galiausiai nepasiteisinusią ir panaikintą modulinę Europos studijų programą iš privalomos visiems tapo vieno modulio (programos „šakos“) dalimi. Dabar komentuodamas Radžvilo kurso statuso pakeitimą, institutas patogiajai tai vadina „kursas buvo pasirenkamas“, nutylėdamas, kaip buvo prieš tai. Galiausiai Radžvilo vėl pareikalaujama sujungti į vieną dalyką politinę filosofiją ir įvadą. Kai kurie kolegos, garsiausiai iš jų prof. Tomas Janeliūnas, piktnosia, kad priešindamasis Radžvilas siekė išimtinio statuso. Kursų jungimai esą natūralus dalykas. Tenka grįžti prie turinio: ne Radžvilui norėta išimčių, o kursai, kuriuos jis dėsto yra pamatiniai ir institutą netoleruotinai nuskurdintų jų apimties mažinimas. Pats Radžvilas laiškuose administracijai dvejus metus iš eilės

Hertos Matulionytės-Burbienės piešinys.

rašė griežtai ir aiškiai: be tvirtų filosofijos pagrindų TSPMI studijos būtų iš esmės ne universitetinio, o profesinio lygio. Šiuo metu akademinei etikai įskųstame interviu LRT jis tą patį pakartojo, tik vietoj žodžių „be filosofijos“ įvardijo save kaip jos dėstytoją. Kokia arogancija ir panieka kolegoms!

Tąkart situacija buvo švelninama, gal supratęs, kad sujungti du kursus, kuriuose ir taip tenka išdėstyti dviejų tūkstančių metų politinės minties istoriją, yra absurdiška. Radžvilui suteikta „privilegija“ dėstyti tiek pat valandų kaip anksčiau, bet už minimumą kreditų (studentų krūvio matavimo vienetų). Toks sprendimas labai patogiai užprogramuoja konfliktą, nes studentai nesupranta, kodėl turėtų tiek daug dirbti už tokį menką atlygį. Tuo tarpu tą patį semestrą yra dėstoma ekonomika su triskart mažiau studijų valandų ir dukart daugiau kreditų. Kokios objektyvios priežastys trukdė tuos kreditus sukeisti vietomis, kad adekvačiai atitiktų kursų apimtį? Ar ne tos pačios, kurios trukdė sutikti su A. Jokubaičio siūlomu finansavimu arba nemokamu Radžvilo dėstymu? Atsakymo niekas nežino.

Istorija nesibaigia, nes 2016 m. pradžioje į administraciją kreipiasi žinoma fotografė ir socialinė aktyvistė Neringa Rekašiūtė, teigianti, jog pirmakursiai (kas jie ir kiek nenurodoma) skundžiasi Radžvilo skleidžiama homofobija. Administracija priima Rekašiūtės delegaciją ir ramina, esą, reikia laiko ką nors pakeisti. Po gana ilgo laiko atsitiktinai sužinojęs apie šį apsilankymą, V. Radžvilas kreipėsi į TSPMI direktorių R. Vilpišauską prašydamas paaiškinti, kodėl nebuvo apie tai informuotas ir negavo galimybės paneigti jo atžvilgiu išsakymo šmeižto. Prof. Vilpišauskas atsakė kaip automatiškai sugeneruota žinutė: nebuvo kreiptasi raštu, tad informuoti nebuvo juridinio pagrindo. Visgi, atsitiktinis sutapimas ar ne, bet vos po keleto mėnesių buvo pagaliau įvykdytas užmojis sujungti abu filosofijos kursus. Tai padaryta vienašališku TSPMI Studijų komiteto sprendimu, formaliai nepasivarginus išklausti V. Radžvilo argumentų.

Laikas eina. Šių metų pradžioje, jei tikėti vėliau skundą inicijavusios kurso seniūnės laišku, administracija pati pasiūlė studentams būdus apeiti privalomą Radžvilo kursą, o vėliau priėmė ir patenkino akivaizdžiai politizuotą ir niekaip konkrečiai neargumentuotą raštą. Raštą, kuriame skundžiamasi, kad „dėstytojo euroskeptiškos pažiūros iškreipia ES suvokimą“. Visa tai tikriausiai maža dalis – tik tai, kas tapo žinoma studentų atstovui. Suprantama, jeigu vieną klaidingai patenkintą studentų prašymą vadinti politiniu susidorojimu skaitytojui atrodo kaip spalvų tirštinimas. Tačiau kaip vadinti septynerius metus nuolatos prieš filosofiją arba Radžvilą nukreipto kursų jungimo ir mažinimo vąjų?

Radžvilas vs Arlauskaitė

Radžviliada mažiausiai dviem gijom susipynusi su kita VU TSPMI darbuotoja – institute profesore tapusia Natalija Arlauskaite. Viena vertus, garsiajame interviu LRT Radžvilas viešai suabejojo jos dalykine kompetencija. Kita vertus, radžviliadoje VU TSPMI administraciją palaikantys studentai taikliai atkreipė dėmesį, jog šiandien Radžvilą remiantys alumni (tarp jų ir šio teksto autorius) prieš keletą metų patys skundėsi dėl dėstytojos N. Arlauskaitės privalomojo kurso. Paralelė iš tiesų labai įdomi ir verta skaitytojo dėmesio.

N. Arlauskaitė į VU TSPMI atėjo 2010 m. dėstyti privalomojo kritinių teorijų kurso. Administracijos teigimu, pirmieji metai dėstytojai buvo bandomieji. Jie baigėsi tuo, kad daugiau nei pusė (60) kurso studentų dėl jos dėstymo pateikė kolektyvinę apeliaciją. Kitais metais kursą pakeisti prašė apie 20 studentų. Kurso klausimas iškilo ir trečiais metais. Kurso turinys atskleidė radikaliai kairiųjų dėstytojos pažiūras. Buvo vienašališkai dėstoma tik moderni revoliucinės K. Markso komunizmo teorijos atmaina – vadinamosios Frankfurto mokyklos plėtota neomarksistinė kritinė teorija. Tad pagrįstai galėjo kilti

klausimas, ar šie skundai nebuvo konservatyvių pažiūrų studentų mėginimas susidoroti su dėstytoja dėl jos pažiūrų? Šio teksto autorius būtų neabejotinas dviveidis, jei identiškose situacijose skųstųsi viena dėstytoja, bet gintų kitą.

Tačiau situacijos skyrėsi kaip diena ir naktis. 60-ties studentų apeliacija buvo iš dalies patenkinta, o joje išvardyta daugybė dėstytojos pažeidimų ir nebuvo nė vieno žodžio apie jos pažiūras. Pagrindinė problema buvo organizacinė nekompetencija: Natalija Arlauskaitė nesugebėjo vykdyti studijų proceso ir laikytis jį reglamentuojančių dokumentų reikalavimų – vertinimo tvarkos, informavimo apie atsiskaitymus, grįžamojo ryšio, skaidraus pažymių pagrindimo, *post factum* teikiamos informacijos. Tarkime, apie tai, kad galima praleisti vieną seminarą vietoj standartinių trijų, studentus informavo per paskutinį užsiėmimą. Iš viso 10 000 ženklų apimties apeliacijos tekste buvo vardijami vien tokio pobūdžio pažeidimai. Prof. Radžvilas tokių vertinimų niekada nėra sulaukęs.

Antroji, iš tiesų fundamentalesnė, problema buvo N. Arlauskaitės dalykinė kompetencija. VU TSPMI ji dėstė ir dėsto sociologinės krypties kursus, nors pati visose studijų pakopose yra baigusi rusų filologiją, taip pat iš tos srities paskelbusi visas mokslines publikacijas (bent kitokių nebuvo, kai studentai kėlė jos privalomojo kurso klausimą). Nepaisant to, 2007 m. ji pralaimėjo konkursą į docento pareigas Vilniaus universiteto Filologijos fakultete ir po kelių metų apsisusto su filologija nesusijusiame TSPMI. Praktika parodė, kad trūko ne tik diplomo ar publikacijų, bet ir kompetencijos. Programa neatsitiktinai buvo pilna semiotinių, estetinių, meno teorijos temų. Taip pat buvo itin vienpusiško turinio: sudaryta vien iš kritinės teorijos (naujojo marksizmo) autorių.

Skirtumas, palyginti su tariamai vienpusišku Radžvilo dėstymu, akivaizdus. Radžvilas dėsto įvairius, taip pat ir jam nepatinkančius autorius, bet juos vertina, o N. Arlauskaitė sukūrė visą kursą apie vienos stovyklos autorius ir nerado jame vietos tų autorių kritikai. Jausdami nekompetenciją ir norėdami tuo įsitikinti, studentai užduodavo dėstytojai „kontrolinius“ klausimus, į kurios sulaukdavo klaidingų, dalyko neišmanymą patvirtinančių atsakymų. Neatsitiktinai N. Arlauskaitė buvo kone vienintelė dėstytoja, kategoriškai uždraudusi studentams įsirašinėti jos paskaitas. Problema nebuvo išgalvota: Studijų komitetas ją pripažino pagrįsta ir instituto Taryba nurodė prof. A. Jokubaičiui, kaip katedros vedėjui, surasti kitą kurso dėstytoją. Prof. Jokubaitis surado a. a. prof. Algimantą Valantiejų, pakvietė jį dėstyti viso kurso, tačiau kitą rugsėjį netikėtai paaiškėjo, kad N. Arlauskaitei pusė kurso lieka. A. Valantiejus nelabai sėkmingai mėgino sutalpinti kursą į du mėnesius. Gi N. Arlauskaitė už savąją dalį ir atsiskaitymų vertinimą antrais metais vėl gavo studentų skundą ir apeliacijas.

Tiesiog tragikomiška, kad V. Radžvilas nesename interviu LRT įžeidė N. Arlauskaitei teigdamas, kad jos disertacijos tema buvo rusų poetas Sergejus Jeseninas. Šiurkščiai suklydo! Iš tiesų disertacija buvo apie kitą rusų poetą Velimirą Chlebnikovą (nors kitose N. Arlauskaitės mokslinėse publikacijose analizuojama ir S. Jesenino kūryba). Pripažįstant klaidą neįmanoma apeiti klausimo, kokį ryšį su socialinėmis teorijomis turi toks išsilavinimas. To paties klausimo, kurį neatsitiktinai ir kėlė V. Radžvilas. Pagrįstą nuostabą jam kelia tai, kad kelis metus studentų skundų sulaukusi ir objektyviai dėstomo dalyko neišmananti dėstytoja buvo metai iš metų paliekama dėstyti, dar daugiau, kartu su artima kolege Dovile Jakniūnaite sukūrė magistro studijų programą, taip pat naują pasirenkamąjį kursą „Feminizmas: tekstai ir praktika“. Studentams skundžiantis šia dėstytoja, direktoriaus pavaduotoja Inga Vinogradnaitė itin jausmingai, kone asmeniškai įsižeidusi dėl draugės, įtarinėjo studentus susidorojimu su dėstytoja dėl jos pažiūrų, nors skundai nebuvo apie pažiūras. Tik vieną kartą dėl Radžvilo pasiskundę devyni studentai administracijoje klausimo dėl galimo susidorojimo išvis neišgirdo, priešingai, buvo ginami, nors rašte jie tiesiai rašė, kad netinkamos dėstytojo euroskeptiškos pažiūros.

Ar ne pažiūros ir nulemia skirtingą instituto administracijos reakciją? Ar ne apsivalymo prireikė „neiškreiptą ES suvokimą“ atradusiam institutui?

Politikos mokslų būklė

Nors šis tekstas atrodo kaip apie Vytautą Radžvilą, iš tiesų tai tekstas apie mūsų politikos mokslus. Asmeniškai skaudu, atgrasi ir daug ką supriešinusi V. Radžvilo pažiūrų skundimo istorija, kurios kontekstas čia pateiktas, yra pirmas viešai iškeltas klausimas apie akademinę ir apskritai minties bei žodžio laisvę Lietuvoje. Laikui bėgant ir atlėgus pirmai gynybinei reakcijai, bus labai sunku nepripažinti, kad susidūrėme su politiškai motyvuotu sprendimu. Tuo ši istorija savaime naudinga. V. Radžvilo atvejis jokių būdu nėra vienintelis. Vien autoriui žinomi dar bent penki dėl pažiūrų (nebūtinai konservatyvių) vienaip ar kitaip represuoti dėstytojai. JAV universitetų, virtusių „saugiomis erdvėmis“ be nepatogių pranešėjų, be laisvos diskusijos ir su viena „atviros visuomenės“ ir įvairios tiesa, pavyzdys aiškiai rodo, kur gali nuvesti neatsargūs žingsniai kad ir nuosaikiai slopinant nepatogią, vyraujančios krypties neatitinkančią nuomonę.

Kita vertus, radžviliada verčia kelti ir konkrečiai politikos mokslų būklės Lietuvoje klausimą. Kaip pakomentavo Vidas Rachlevičius, „TSPMI iš esmės tapo leftistinių pažiūrų dėstytojų prieglauda – pasižiūrėkite į daugelio jų *Facebook* profiliuose skelbiamus tekstus ir komentarus. Visa savo esme TSPMI tampa konjunktūrine organizacija, kuri yra išsikėlusį labai jautrias vėtrunges, rodančias, iš kurios pusės vėjas pučia. Taigi tai yra politinių chameleonų perykla. Nemažai instituto auklėtinių vėliau tampa diplomatais, žurnalistais, viešųjų ryšių specialistais, todėl galime teigti, kad auginama karta, kuri vėl vadovaujasi viena vienintele „teisinga“ ideologija.“

Jei tokia apibendrinta išvada yra dar ankstyva, neabejotinai judama šia linkme. Tai, kad patys TSPMI studentai visiškai negeba iš šalies pažvelgti į šį reiškinį, signalizuoja, jog problema tikra. Tiek leftistinės pažiūros, tiek prisitaikymas prie „nuosaikios“ naujakalbės tapo vyraujančia Lietuvos politikos mokslų norma. VU TSPMI tyrėjai atlieka ikirinkimines politikų apklausas *manobalsas.lt*. Galėtų jas užpildyti patys. Nėra abejonų, kad apie 80–90 procentų TSPMI dėstytojų atsakymų į pačių svarbiausiais laikomus klausimus „visuomenės ir kultūros“ srityje sutaptų su liberaliausių, iš esmės N. Arlauskaitės dėstyta naująjį marksizmą atitinkančių, o šiandien vis dažniau tiesiog leftistais vadinamų šalies politikų atsakymais. Visos kitos nuomonės įgyja marginalo statusą ir tinka tik atlaidžiai pažangiujų politologų šypsenai sukelti. Viešojo erdvė nesuteikia jokio pagrindo manyti, kad kitose politologų kalvėse padėtis iš esmės skiriasi. Universitetai tarnauja kaip vienos tiesos įtvirtinimo mechanizmas.

Nesunku suprasti, kad ta vienintelė tiesa yra ne bet kokia, o būtent esamą tvarką legitimuojanti ir ją aptarnaujanti tiesa. Neatsitiktinai V. Rachlevičiaus tiesmukiškai, tačiau atvirai įvardyta tendencija sutampa su nuolatinio „poreikiu“ mažinti filosofijos kursų apimtį. Visais laikais filosofijos paskirtis buvo ir yra nustatyti tikrovės parametrus. Politikoje tai atsakymas į klausimą, kas yra tikra, o kas tik ideologinis blefas. Kuo mažesnis filosofinis išsilavinimas ir kuo seklesnė filosofinė perspektyva, tuo lengviau patikėti, kad dabartinė santvarka ir viena tiesa – kokia ji bebūtų – iš tiesų yra norma ir teisingas kelias, o kitoks mąstymas negalimas arba yra „radikalus“. Kuo mažiau filosofijos, tuo mažiau klausimų. Kartu ir tuo mažesnis pasirengimas svarstyti visiškai *status quo* atmetančius scenarijus: karą, okupaciją, politinių sistemų griūtį, regioninius blokus, tautos demografinį išnykimą. Saugaus, politinę vėtrungę išsikėlusio ir filosofija savęs nevarginančio jaunojo politologo natūralus poreikis yra vyti šalin tokius scenarijus kaip nerealius. Ypač kai tuos klausimus kelia nacionalistinio Sąjūdžio, kovojusio už atgyvenusią suverenią tautinę valstybę, vienas kūrėjų. Norėjęsi tikėti, kad tai nueinančio pasaulio, XX a. atstovas. Šalin jį, tą Radžvilą!

Sėdėdami kur nors Šveicarijoje ir stabilumo laikais, pačiu blogiausiu atveju galėtume sau leisti tokią prabangą – išbandyti vienos tiesos visuomenės kūrimo eksperimentą. Tačiau negalime, nes čia ir dabar toks *status quo* rėmuose mąstančių politologų rengimas yra tiesus kelias į 1940-ųjų vasaros pakartojimą. Šia prasme oficialią nacionalinės ir Briuselio valdžios klišes ir interpretacijas kartojantys politologai yra silpna vieta net ir nacionalinio saugumo požiūriu. Kaip tik tai yra tikroji problema, į kurią rodo Radžvilo istorija ir apie kurią turėtume kalbėti. Nors ir užtruks laiko, kol prisiversime.

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, įkurtas 1992 m. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) iniciatyva.

PAMINĖJIMAI

AISTĖ PETRAUSKIENĖ, VYKINTAS VAITKEVIČIUS

ATRANDANT PARTIZANINIO KARO
PAVELDĄ

1944–1953 m. Lietuvos partizaninio karo tyrimus šiandien keičia ne tik darbas su partizanų archyvais, raštais, laiškais, nuotraukomis ir spauda. Tai svarbi ir būtina naujosios partizanų istorijos mokyklos dalis. Pabrėžtina, kad ji yra neatskiriama nuo visapusiškų lauko tyrimų: liudytojų ir amžininkų, partizaninio karo vietų paieškų, archeologinių žvalgymų ir detaliųjų tyrimų.

Susitikimai, pokalbiai su laisvės kovų dalyviais ir jų palikuonimis leidžia patikslinti daugelį žinių apie partizanų, ryšininkų ir rėmėjų kilmės vietą, šeimas, asmenines savybes, gyvenimo ir kovos kelią. Partizaninio karo vietos ir radiniai tam tikras nuorodas pakeičia konkrečiais faktais arba verčia tyrėjus jas atmesti kaip nepatikimas. Matyt, šios vietos dar niekada iki šiol nebuvo taip aiškiai ir tvirtai suvokiamos kaip reikšmingas mokslinių tyrimų objektas ir net savarankiškas partizaninio karo istorijos šaltinis.

1988–1989 m. ir pirmaisiais nepriklausomybės metais daugelyje Lietuvos vietovių vyko partizaninį karą menančių vietų kasinėjimai, apie kuriuos išliko pasakojimų, vienas kitas radinys, nuotrauka, rečiau – kino kadras. Ilgainiui į partizanų palaikų užkasimo, slėptuvių, kautynių vietų paieškas įsitraukė archeologai, tačiau užsienio mokslininkų plėtojama naujausiųjų laikų konfliktų archeologijos šaka Lietuvoje yra jauna. Šiuo metu surinkta duomenų apie daugiau kaip trisdešimtyje vietų atliktus tyrimus¹, šis skaičius didėja ir toliau. Kasmet daugėja ir žvalgytų vietų, kaupiama vertinga patirtis², taip pat siekiama pokyčių paveldosaugos srityje, nes nesaugomos partizanų karo vietos įvairiomis aplinkybėmis ardamos ir net naikinamos.

Nuo 1990 m. iki 2015 m. pabaigos teisinė apsauga buvo suteikta 407 partizaninio karo vietoms ir statiniams: septyni objektai paskelbti kultūros paminklais, 218 – valstybės saugomais, 182 – įrašyti į Nekilnojamojo kultūros paveldo registrą. Šio laikotarpio pabaigoje tai sudarė vos 2,4 proc. visų Lietuvos kultūros vertybių. Atkreiptinas dėmesys, kad 407 partizaninio karo vietos ir statiniai užėmė 54 ha plotą (didžioji vertybių dalis – net 183 objektai – užima iki 10 kv. m plotą, 10–29 kv. m – 101; teritoriją nuo 1 iki 8 ha apima 11 objektų). Panašaus ploto yra Kauno tvirtovės IX fortas ir Memorialas nacizmo aukų atminimui (51 ha).

Šiame straipsnyje glaustai ir nuosekliai apžvelgiama partizaninio karo vietų įvairovė, pabrėžiama istorinė šių vietų vertė ir siekiama parodyti, kokie svarbūs yra tolesni kompleksiniai tyrimai.

Priesaikos vieta – tai partizanų, ryšininkų arba rėmėjų namai, dažnai nesukonkretinta miško vieta, papuošta tautiniais ir kovos simboliais. Antai, Kęstučio apygardos Birutės rinktinės vadovybės ryšininkė Antanina Jasiulytė-Valeikienė (g. 1930 m.) apie priesaiką Jūkainių miške (Raseinių r.) prisimena: „Ten turbūt ne vienas yra priėmęs priesaiką, nes ten tokie kelmiai gražūs, nupjauti ten likę, tokia stovykla buvo. Nupjautas medis ir kelmas, ant kelmo šalia pistoletas ir žvakė, mažytė tokia trispalvytė, kryželis dar buvo, mažas mažas kryželiukas. Vadas skaito ir [tu] turi kartoti. Kartoji, kartoji, kartoji. Nu ir paskui kažkaip ir susijaudini, ir ašarą nubrauki.“³

¹ Išsamiau žr.: Petrauskienė A., Petrauskas G. *Naujausiųjų laikų konfliktų archeologija: Lietuvos partizaninio karo tyrimų atvejis // Lietuvos archeologija*, 2014, t. 40, p. 221–253.

² Pg.: Petrauskas G., Vaitkevičius V., Petrauskienė A., Kuckailis E. *II pasaulinio karo ir Lietuvos partizaninio karo vietų žvalgymai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*. Vilnius, 2016, p. 498–509.

³ 2013 m. gegužės 23 d. Panevėžyje kalbėjosi R. Kaunietis, M. Lapeika, A. Čepulytė ir V. Vaitkevičius.

Straipsnio nuotraukų autorius Vyktintas Vaitkevičius.

Dėmesį prikausto vaizdingas Adolfo Ramanausko-Vanago pasakojimas apie dzūkų partizanų priesaiką¹ prie Nemunaičio (Alytaus r.), prie pranciškonų vasarnamio. 1945 m. birželio 2-osios naktį partizanų išpažinties čia klausė, priesaikos reikalais rūpinosi kun. Vaitiekus-Želnia, kuriam talkino kun. Juozas Stasiūnas, o mišias pastato antrajame aukšte buvusioje koplyčioje laikė kun. Juozas Kudirka². Įsimintina 1945 m. Vasario 16-ąją duota partizanų priesaika prie sausio 1 d. Antanų miške (Švenčionių r.) žuvusių partizanų kapo. Praėjus keliems mėnesiams po kautynių, beveik tris dešimtis neatpažintų laisvės kovotojų kūnų bendražygiai palaidojo netoli nuo kautynių vietos. Čia buvo pastatytas kryžius, tvorelė, kuriuos sribai nuolat išdraskydavo³.

Žinoma atvejų, kai partizano priesaikai būdavo pasirenkama senkapių erdvė – Kražių ryšininkai ir partizanai prisiekdavo senosiose Daukintiškės kaimo kapinėse, prie metalinio kryžiaus⁴. Antai partizanų dainoje sakoma: „Prie tėvelio kapo, ten prie koplytėlės / Prisiekiau aš būti sūnum Lietuvos.“⁵

Slėptuvė – dažniausiai gyvenamajame name, kartais daržinėje, tvarte ar prie pirties įrengta nedidelė slapta patalpa, skirta vienam arba keliems asmenims, paprastai namiškiams ir giminaičiams, taip pat ginklams arba maistui paslėpti. Dauguma tokios rūšies slėptuvių buvo įrengtos dar Antrojo pasaulinio karo metais – vieni siekė apsisaugoti nuo oro atakų, fronto pavojų, kiti priklausė slaptoms antinacinėms ir antisovietinėms organizacijoms, kurios ragino rengti slėptuves ir kaupti ginklų atsargas. Slėptuvės buvo naudojamos per visą partizaninį karą, tačiau laisvės kovotojams susitelkus į miškus, jų vaidmuo sumažėjo.

Geriausiai žinomas partizaninio karo dalyvių slėptuvių tipas – patalpa tarpusienyje, palėpėje, po grindimis arba daržinėje sukrautame šiene. Pastarąsias žmonės ir patys partizanai dažnai vadindavo *urvais*, – matyt, buvo slepiamasi tam tikruose plyšiuose, šieno tarpuose. Pastaraisiais metais partizanų rėmėjų ir ryšininkų Savičių gyvenamojo namo rūsyje Geručių kaime (Radviliškio r.) surasta 0,7 × 3,5 m dydžio, 1,4 m aukščio slėptuvė, į kurią buvo patenkama per 0,4 × 0,6 m langelį primenančią angą.

Remiantis rašytiniais šaltiniais ir prisiminimais, nustatyta Gegužinės Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčioje (Kaišiadorių r.) kun. Stepono Rudžionio (1880–1949) įrengta slėptuvė, kuria iki 1946 m. sausio 25 d. naudojosi Didžiosios kovos rinktinės – vėliau apygardos – partizanai, ryšininkai ir rėmėjai. Ši bažnyčios palėpėje, altoriaus dešinėje pusėje įrengta slėptuvė yra netaisyklingo penkiakampio plano, 2,15–2,25 × 6 m dydžio, 1,55 m aukščio⁶.

Tačiau geriausiai visuomenei žinomos ir daugiausiai dėmesio literatūroje sulaukė partizanų žeminės, bunkeriai ir stovyklos. Pasirinkimas kur ir kaip gyventi priklausė nuo daugelio aplinkybių: nuošalumo, dirvožemio, vandens lygio ir kitų veiksnių.

Stovykla – partizanų atokvėpio, nakvynės arba įtvirtinta ilgalaikė buvimo vieta, kurioje yra gyvenimui pritaikytų slėptuvių, gynybai skirtų apkasų, ugnies lizdų, požeminių sandėlių maisto ir šaudmenų atsargoms. Jos dažniausiai būdavo įrengiamos miške, neretai – tarp pelkių. Iš esmės stovyklų būta dviejų tipų – atvirų ir įtvirtintų. Atvirų stovyklų ypač sunku ieškoti, jeigu neišliko tikslų nuorodų arba ženklų. Antai, Genovaitė Kazakauskaitė-Dukauskienė (g. 1937 m.), kilusi iš Sandrausiškės kaimo (Raseinių r.), nurodė stovyklavietę miške netoli nuo savo gimtų namų, kur 1952 m. gegužės 18 d. prie laužo buvo užpulti ir žuvo trys Povilo Lukšio rinktinės partizanai⁷, tačiau šios vietos žvalgymai metalo iešikliais žymesnių rezultatų nedavė.

1949 m. rugpjūčio 2 d. ryšininkas Kazimieras Siliūnas-Diedukas Rugėnų miške (Kėdainių r.) MGB* pareigūnams parodė tris vieną nuo kitos netoli buvusias atviras Felikso Jakučio-Sniegučio dalinio stovyklas: pirmoji buvo po dviem beržais, su ugniavieta ir šuliniu (be to, šalia rasta vokiečių gamybos automato juosta be šovinių); antroji, už 100 metrų, buvo

¹ Ramanauskas A. *Daugel krito sūnų... Vilnius, Mintis, 1991, p. 28.*

² Jegelevičius S. *Nemunaitis ir jo parapija. T. 2. Vilnius, Katalikų akademija, 2002, p. 1278–1280.*

³ Striūžas V. *Laisvės kova ir represijos Adučiškio krašte (1863, 1939–1954 m.) // Adučiškio kraštas. Vilnius, Diemedis, 2003, p. 146–147.*

⁴ Edvardo Dirmeikio (g. 1932 m.), gimusio ir gyvenančio Kražiuose (Kelmės r.), pasakojimas. 2015 m. gegužės 15 d. įrašė Ž. Montvydas, A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius.

⁵ *Lietuvių liaudies dainynas. T. 19. Karinės istorinės dainos. Kn. 5. Sud. K. Aleksynas. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 212.*

⁶ Žvalgymai 2014 m. gruodžio 11 d.

⁷ 2017 m. liepos 26 d. Raseiniuose kalbėjosi V. Vaitkevičius.

* Straipsnyje vartojamų trumpinių reikšmės žr.: <http://www.kgbveikla.lt/lt/zodynalis>. – Red.

po ąžuolu, turėjo ugniavietę, šulinį (rasti čia papjautos karvės viduriai ir skudurėliai nuo ginklų valymo); trečioji – už 50 metrų nuo Liedo upelio, po dviem didelėmis eglėmis, turėjo ugniavietę (rasta ir šiaudų)¹.

Daugiau duomenų sukaupia apie įtvirtintas stovyklas. Paprastai joms buvo parenkama vieta kalvų viršūnėse arba miško laukymėse. Įsimintinas daugelio įtvirtintų stovyklų masas: bunkerių ir (arba) žeminių kompleksai, šuliniai, išvietės, sargybos postai, ginklų, maisto sandėliai, apkasai su kulkosvaidininkų lizdais. Tačiau žvalgymų metu sukaupiti duomenys patvirtina mintį, kad kiekviena įtvirtinta stovykla savita, jų kūrėjai taikėsi prie aplinkos, rėmėsi asmenine kariuomenėje, Antrojo pasaulinio karo verpetuose sukaupia patirtimi.

Ltn. Vlodo Pabarčiaus vadovaujamų partizanų Šilainių (Pušynės) miško stovykloje (Kėdainių r.) kartu su kitomis žeminėmis, bunkeriais ir apkasais išliko net 11,5 × 30,6 m dydžio žeminės vieta, kurią kraštotyrininkas Vytautas Smitrius vadino Arklių bunkeriu². Juozas Paliūnas-Rytas prisiminimuose apie šią stovyklą rašo: „Nuvykus iki sargybos posto, sargybinis davė ženklą, kad atvyktų kas pasitikti. Tuoj pat atvyksta [Vladas Kuročka-]Dūdelė ir [Bronius Domašauskas-]Dulius, kurie mane nusiveda į bunkerius. Pirmu žvilgsniu pamatau apie 60 partizanų ir modernius požemio įrengimus, kuriuose griežia radio, kepami blynai...“³

Žvalgant penkių Pušynės miško žeminių, kurios buvo naudojamos iki 1944 m. gruodžio 16 d. kautynių, aplinką, aptikta diržo sagtis, didelio metalinio katilo šukių, kai kurių kitų buities daiktų ir, žinoma, šaudmenų⁴.

Įtvirtintoms stovykloms būdingos žeminės, kurios yra pirmųjų partizaninio karo metų ženklas: 1944 m. pabaigoje Mažuolių miške (Radviliškio r.) jaun. ltn. Antano Balčiūno vadovaujamų partizanų įrengtos žeminės vietoje žiojėja 5,25 × 5,5 m dydžio, apie 0,8 m gylio duobė, keturiuose jos kampuose, lyg bastioninėje pilyje, išliko 2–3 m pločio ir 1,5–3 m ilgio pylimai. Prie žeminės duobės rasta 11 karabino *Mosin* ir 4 pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ

¹[Partizanų stovyklaviečių apžiūros aktas.] Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LVA), f. K-1, ap. 58, byla 43414, l. 74.

²2010 m. gegužės 16 d. Daugėliškių miške (Raseinių r.) kalbėjosi A. Čepulytė, G. Petrauskas ir V. Vaitkevičius.

³Partizano keliu. Partizano Juozo Paliūno-Ryto prisiminimai. Sud. A. Malinauskaitė ir D. Juodis. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2012, p. 40.

⁴Žvalgyta 2016 m. gruodžio 3 d.

Partizanų stovykla Pašilių miške – apkasų linija ir atstatyta žeminė. 2010 m.

šovinių tūtelės, karabino *Mosin* kulka, šautas, tačiau nesuveikęs rusiškas 7,62 × 54 mm kalibro šoviny ir savadarbis, iš tokio pat 7,62 × 54 mm kalibro šovinio padarytas šepetėlis¹.

Žeminė – tai įgilintas arba žemės paviršiuje pastatytas erdvus medinis būstas su durimis ir langeliais, kuriame paprastai buvo krosnelė ir (arba) viryklė. Didžiąją laiko dalį partizanai, matyt, leisdavo žeminės aplinkoje; taip buvo sukuriama atvira stovykla su šulinėliu, maisto ir ginklų slėptuvėmis, mankštai ir rikiuotei skirta aikštele.

Remiantis prisiminimais ir sprendžiant iš matmenų, žeminėse gyvendavo nuo dešimties iki keleto dešimčių partizanų. Antai, kiekvienas Lietuvos policijos kapitono Stasio Eitmanavičiaus-Rupūženo partizanų būrio skyrius Pašilių miške (Panevėžio r.) turėjo vidutiniškai 3,5 × 5,5 m dydžio, apie 1 m gylio žeminę; stovyklos viduryje būta 2 × 2,3 m dydžio virtuvės su sandėliu, o už apkaso su aštuoniomis dengtomis kulkosvaidininkų pozicijomis – dar vieno 2,5 × 2,6 m dydžio ginklų sandėlio². 1945 m. atsargos jaun. leit. artileristas Martynas Kliausius-Tautvydas Mūšos Tyrelėje esančioje Akmens saloje (Jonišio r.) įkūrė šešių nuo 3,8 × 5 m iki 5,5 × 6 m dydžio, apie 0,3–0,5 m gylio žeminių su 2–4,2 m ilgio ir 0,8–1,2 m pločio įėjimais stovyklą; čia pat būta 2,7 m skersmens šulinio³. Kapitono Jurgio Valčio-Tundros vadovaujamos Valkų miško (Šakių r.) partizanų stovyklos kompleksui, kuris buvo naudojamas iki 1945 m. gegužės 12 d., priklauso dviejų 7 × 9 m ir 7 × 13 m dydžio, vidutiniškai 1,5 m gylio žeminių duobės⁴.

Išoriškai daugelis partizanų žeminių galėjo priminti daržovių rūsius arba iš lentų sukalta pašiūres, todėl šnekamojoje kalboje dažnai buvo vadinamos trobelėmis. Ilgainiui jas pakeitė požeminiai partizanų bunkeriai, o žeminės buvo statomos tik šlapiose vietose, pavyzdžiui, Šilų miške (Rietavo sav.) arba Blinstrubiškių miške (Raseinių r.).

Bunkeris – tai sodyboje, lauke arba miške įrengtas slaptas požeminis būstas, paprastai pritaikytas gyventi ilgesnį laiką, kartais ir gintis puolimo atveju. Bunkerio vietos parinkimui buvo skiriamas ypatingas dėmesys, nors partizanų dokumentuose ir prisiminimuose apie tai plačiau nekalbama. Žvalgymai leidžia teigti, kad partizanų vadovybė sąmoningai dairėsi į dviejų trijų valsčių ir (arba) apskričių paribius, kur buvo mažesnis priešo pavojus. Buvo apgalvojamos priėjimo prie bunkerio sąlygos, atsitraukimo galimybės, sprendžiami aprūpinimo maistu ir vandeniu klausimai. Ir miško, ir sodybų bunkeriams dažnai buvo parenkamos vietos raguvų šlaituose ar per kaimą tekančio upelio krantuose. Čia iškastas žemes buvo lengva išberti į vandenį, o einant upeliu nesunku mėtyti pėdsakus.

Pirmieji bunkeriai atsirado partizanų namuose ir artimiausioje jų aplinkoje. Antai, 1945 m. sausio 20 d. kautynių metu žuvusių brolių Alberto, Jeronimo ir Simono Seliutų tėvai gyveno vos už kilometro nuo bunkerio Pagrendos miške (Elektrėnų sav.), todėl per žiemą buvo dažnai partizanų lankomi. Archeologinių tyrimų metu nustatyta, kad šio bunkerio būta 2,6 × 3,4 m dydžio, apie 1,5 m aukščio; aptiktas lenktas bunkerio įėjimas ir medinių konstrukcijų liekanos. Rasta daugiau kaip 700 radinių ir nustatyta, kad partizanai buvo ginkluoti vokišku kulkosvaidžiu MG–42, pusiau automatiniu šautuvu G–41 arba G–43, pistoletu-kulkosvaidžiu MP–38/40. Ant bunkerio grindų rastas užtaisytas vokiškas šturmo pistoletas *Kampfpistole*, trijų granatų skeveldros. Aptikta ir rusiškos ginkluotės – šautuvo SVT–38/40 ir pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ šaudmenys, rankinė granata RG–33, taip pat vokiškos uniformos saga, nedidelė rožinio dalis, stiklo šukių, vinių, 8–10 mėn. amžiaus kiaulės, veršiuko, galvijo kaulų ir kai kurių kitų radinių. Beje, Pagrendos miško archeologinė ekspedicija tapo pirmąja, kuri ne tik ištyrė bunkerio vietą, bet ir, remdamasi tyrimų rezultatais, ją sutvarkė – atkūrė iki tyrimų buvusį bunkerio duobės vaizdą, suformavo tikslus bunkerio ir jo įėjimo kontūrus⁵.

Mažai kam žinoma, kad apie bunkerius kalbama partizanų dokumentuose. Štai jau 1945 m. pradžioje Lietuvos partizanų veiklos ir tvarkos taisyklių projekte yra pažymėta, kad „saugiausia buvimo vieta yra slaptas bunkeris, kurių privalu pasigaminti didesnis

¹ Žvalgyta 2015 m. rugpjūčio 19 d.

² Žvalgyta 2015 m. kovo 30 d.

³ Žvalgyta 2015 m. vasario 1 d.

⁴ Žvalgyta 2015 m. kovo 23 d.

⁵ Ivanovaitė L., Petrauskas G. Ignoto Nasutavičiaus Bondaro būrio bunkerio Pagrendos miške tyrimai, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais. Vilnius, 2014, p. 471–476.

Archeologiniai Pagrendos miško bunkerio tyrinėjimai. 2013 m.

¹ Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.). Dokumentų rinkinys. Vilnius, Lietuvos archyvų departamentas, 2003, p. 61; plg.: Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.). Dokumentų rinkinys. Vilnius, Lietuvos archyvų departamentas, 2003, p. 124.

² [1948 m. spalio 25 d. Platinos dalinio vado Alekso Meškauskio-Beržo raportas.] LYA, f. K-5, ap. 1, byla 83, l. 19.

³ Vėlius G. Karaliaus Mindaugo (Kalnų) partizanų srities štabo bunkeris. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014 metais. Vilnius, 2015, p. 594–595.

⁴ Žvalgyta 2015 m. spalio 11 d.

⁵ 2014 m. vasario 1 d. Tyruliuose (Radviliškio r.) kalbino A. Kazimieraitytė, Ž. Montvydas, A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius.

⁶ Parnarauskas J. Partizanų kovos 1944–1953 metais Kelmės krašte // Aitvarai, 1998, Nr. 6, p. 182.

⁷ Žvalgyta 2014 m. rugpjūčio 19 d.

kiekis platesnėje apylinkėje⁴. Bunkeriai ypač paplito ruošiantis 1945–1946 m. žiemai. Vėliau jie, vadovaujantis kol kas nežinomais kriterijais, partizanų buvo skirstomi į pirmos, antros ir trečios rūšies, matuojami kubiniais metrais⁵. Lauko tyrimų patirtis rodo, kad vienam kovotojui tekdavo vidutiniškai 0,9–1,1 kv. m naudingo bunkerio ploto.

Planas, konstrukcija iš esmės priklausė nuo bunkerio gyventojų pareigų ir – tam tikrais atvejais – partizanų veiklos pobūdžio. Vadovybės bunkeriai dažniausiai buvo erdvesni, patogesni, kadangi juose vykdavo organizacinis darbas, būdavo atliekami įvairūs spaudos darbai. Antai, Algimanto apygardos, vėliau Rytų Lietuvos partizanų srities vado Antano Slučkos-Šarūno bunkeris Butkiškių kaime (Anykščių r.) buvo kasamas kaip šachta – virš dviejų koridorių sujungtų patalpų buvo net apie 3 m storio smėlio sluoksnis⁶. Techniniu požiūriu stebina bunkeriai su ilgais 40–50 m siekiančiais atsarginiais išėjimais – jų žymės akivaizdžios Šimonių girioje (Anykščių r.)⁴.

Beje, remiantis Onos Jokūbaitytės-Sirusienės (g. 1930 m.) pasakojimu, Prisikėlimo apygardos vadovybės bunkeryje po Dambrauskų namo negyvenamuoju galu (Dvarninkų k., Radviliškio r.) slapta buvo įvesta elektra, švietė lempa⁵. Bunkerių garso izoliacijai paprastai buvo skiriamas ypatingas dėmesys – garsą padėdavo sulaikyti linų šiaudeliai, samanės, pakulos⁶. Kad sulaikytų spausdinimo mašinėlės garsus, 1949–1950 m. Maironio rinktinės, o gal ir visos Prisikėlimo apygardos vadovybė įsikūrė bunkeryje po Siudikų daržine (Geručių k., Radviliškio r.), kurioje kolchozas laikė iš žmonių atimtus arklius⁷.

2010 m. pavasarį Daugėliškių miške (Raseinių r.) Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio įamžintojų pastangomis buvo surengti Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės Birutės tėvūnijos štabo ir Eimučio dalinio, kurio kovotojai buvo atsakingi už Vyriausiosios partizanų vadovybės apsaugą ir aprūpinimą, bunkerio tyrimai. Per kautynes Daugėliškių miške žuvo LLKS Tarybos prezidiumo sekretorius Leonardas Grigonis, Birutės tėvūnijos vadas Aleksas Meškauskas-Alytė, tos pačios tėvūnijos štabo viršininkas Vytautas Kuzmickas-Sakalas, Eimučio dalinio vadas Juozas Tomkus-Gabrys ir partizanas Romualdas Misevičius-Banga (Juozas Zinius-Nemunėlis paimtas gyvas).

Tyrinėjimai Daugėliškių miške paženklino Lietuvos partizaninio karo istorijos tyrimų lūžį – archeologinės metodikos dėka buvo tiksliai užfiksuota ir bunkerio konstrukcijos liekanos, ir daugiau kaip tūkstantis radinių: vinių, daugelio buitinių daiktų ir reikmenų, kaulų, ginklų, šaudmenų, įskaitant *paskutiniąją* kulka, kuri vienam iš partizanų atėmė

gyvybę¹. Plati šių duomenų sklaida – visoje Lietuvoje ir už jos ribų perskaityta daugiau kaip 20 viešų paskaitų ir pranešimų – iš esmės pakeitė visuomenės požiūrį į partizaninio karo vietų tyrimus ir apsaugą. Šiuo metu, bendradarbiaujant su Raseinių krašto istorijos muziejumi, kuriame eksponuojami radiniai, spaudai rengiamas išsamus Daugėliškių miško bunkerio tyrimams skirtas leidinys.

Kautynių vietos dažnai susijusios su gyvenamąja partizanų aplinka: stovyklomis, žemėmis, bunkeriais ir rėmėjų sodybomis. Neretai kautynių ir susidūrimų erdvė nusitęsia per kelis miško kvartalus, partizanų persekiojimo kelias šią erdvę išplečia iki kelių kilometrų. Kovas mena ir daugelis miestelių: Grinkiškis, Merkinė, Rozalimas, Šaukotas ir kiti, kuriuos 1944 m. pabaigoje – 1945 m. puolė dideli partizanų junginiai.

Partizanai kautynes skirstė į puolamąsias ir ginamąsias, susidūrimus ir pasalas², rūpinosi nustatytos formos aprašymais. Sovietinės operatyvinio darbo ataskaitos tuos pačius įvykius nušviečia visiškai kitaip. Pavyzdžiui, 1949 m. rugpjūčio 13 d. Užpelkių miške (Radviliškio r.), anot okupantų, buvo užpultas ir žuvo Prisikėlimo apygardos štabas: štabo viršininkas Vytautas Šniuolis, žvalgybos skyriaus viršininkas Viktoras Šniuolis, propagandos skyriaus viršininkas Laurynas Mingilas, ūkio dalies viršininkas Kazys Laužikas ir penktas neatpažintas štabo narys. Iš žuvusiųjų paimta: 3 automatai, 2 šautuvai, 6 pistoletai, 1300 įvairių šovinių, žiūronai, rašomoji mašinėlė, štabo dokumentai ir korespondencija³. Remiantis partizanų duomenimis, apie 400 kareivių iš pasalų puolė partizanų būrelį, žuvo penki partizanai: LLKS Gynybos pajėgų štabo Organizacinio skyriaus viršininkas Petras Bartkus-Žadgaila, LLKS Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus viršininkas Bronius Liesis-Naktis, Prisikėlimo apygardos Visuomeninės dalies viršininkas Vytautas Šniuolis-Svajūnas, Prisikėlimo apygardos vado adjutantas Jonas Lušas-Aitvaras ir Jonas Gedminas-Girėnas; priešas neteko 18 kareivių⁴, „burliokai galėjo vieni kitus išsišaudyti, išsikarščiavę vieni puolė stati už akių, o iš užpakalio kiti šaudė“, – priduria iš kautynių pasitraukęs Vytautas Kuzmickas-Sakalas⁵.

Iš Godų kaimo kilęs Aleksandras Vaitkevičius (g. 1934 m.) šių kautynių eigą stebėjo pasislėpęs už akmeninio Medeliukų palivarko tvarto sienų, o po kelių dienų nuėjęs apžiūrėti partizanų stovyklavietės, joje išvydo sudaužytą rašomąją mašinėlę, išmėtytus dokumentus, eglėje kabantį šautuvą kulkų suvarpyta buože...⁶

2016 m. Balandiško akademinio jaunimo stovyklos dalyviai metalo iešikliais išžvalgė apie 3000 kv. m dydžio plotą Užpelkių miško pietinėje dalyje ir aptiko iš viso 175 radinius, daugiausiai šaudmenis (abi kovojančios pusės naudojo rusiškus ginklus, partizanai – taip pat ir vokiškus)⁷. Su partizanų stovyklaviete ir kautynėmis dar siejama stačiakampė dirželio sagtis, dvi vokiškos uniformos kelnų sagos, diržo kabutis-laikiklis, dvi švirkšto adatos, cigarečių kandiklis. Minėtina XX a. ketvirtąjo dešimtmečio Susisiekimo ministerijos saga su stilizuotų sparnų, sukryžiuotų žaibų ir inkaro atvaizdu ir sulankstyto žiūronų okuliario dalis – tokie patys radiniai buvo aptikti 2010 m. tyrinėjant Prisikėlimo apygardos štabo bunkerį Minaičių kaime (Radviliškio r.)⁸.

Ypatingo dėmesio nusipelno sidabro lydinio žiedas su Vytimi. Jo šonai papuošti augaliniu ornamentu, dėžutės pakraščiai – įkartėlėmis. Nugarinėje pusėje yra šešiakampės žvaigždės spaudas, prabos skaičius 800 ir auksakalio žymuo L (šis nenustatytas meistras 1922–1940 m. dirbo Kaune)⁹. Žiedo dėžutėje, išėmus čia buvusią akį, dviem vinutėmis buvo pritvirtinta sidabro lydinio plokštelė su Vytimi. Spėjama, kad žiedas priklausė vienam iš partizanų vadų ir ne tik puošė jo ranką, bet taip pat buvo naudojamas ryšiui nustatyti ir palaikyti.

Ryšių punktai – partizanų ir ryšininkų susitikimo, laiškų, siuntinių perdavimo vietos. Jomis tapdavo rėmėjų sodybos, kartais – malūnai, geležinkelio stotys ar kuri kita sutarta vieta (kryžkelėse, po akmenimis, seno medžio paūksmėje kartais būdavo ir pašto dėžutės).

¹ Čepulytė A., Petrauskas G. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio štabo bunkerio archeologiniai tyrimai Daugėliškių miške // *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 2, p. 165–172.

² Plg.: [Operatyvinės, mobilizacinės veiklos žinios. 1948–1949 m.] LYA, f. K–5, ap. 1, b. 164.

³ [LSSR MGB apskrities skyriaus ataskaitos...] LYA, f. K–41, ap. 1, b. 1434, l. 105–106.

⁴ Sekimo, žvalgybos ir kontro žvalgybos [1949 m.] rugpjūčio mėn. žinios. LYA, f. K–5, ap. 1, b. 160, l. 7.

⁵ Kautynių ir susidūrimų aprašymas. [1949 m. gruodžio 25 d.] LYA, f. K–5, ap. 1, b. 17, l. 25.

⁶ 2016 m. rugsėjo 5 ir 13 d. Vilniuje kalbino E. Jasiulevičiūtė, A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius.

⁷ Žvalgyta 2016 m. rugpjūčio 25–26 d.

⁸ Vėlius G. Lietuvos partizanų ryšininkų Miknių sodybos (33097) teritorijos Mėnaičių k., Grinkiškio sen., Radviliškio r., detaliųjų archeologinių tyrimų 2010 m. ataskaita. Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštynas, f. 1, b. 6677, pav. 29, 34.

⁹ Žr.: Zigfrido Jankausko lituanistinių sidabro dirbinių rinkinys. Sud. T. Šėma. Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014, p. 150 (pav. 118.1).

Kęstučio apygardos ryšininkė Ona Bitvinskaitė-Šebelskienė mena: „Tos ryšių linijos buvo tarsi miesto gatvės – nuo ryšių punkto išsišakodavo įvairiomis kryptimis.“¹

Ryšių grandinės dažnai sutrūkdavo dėl areštų ir išdavysčių, tekdavo kurti naujus punktus, tad bendras jų tankis buvo didelis. Ryšiais rūpinosi partizanų vadai, punktai buvo lankomi sutartu laiku, nustatytomis mėnesio dienomis, dažnai turėdavo slaptą pavadinimą, pavyzdžiui, Ratelis, Smuklė ir būtinai – dvinarį parolį, kurio pirmąją dalį tardavo atėjęs partizanas arba ryšininkas, o antrąją – ryšių punkto šeimininkas. Pavyzdžiui, tardomas Povilo Lukšio rinktinės vadas Viktoras Šniuolis-Vytvytis 1953 m. kovo 16 d. pasakė, kad Piliamanto kaime (Kėdainių r.) ryšių punkte pas Praną Tamutį tardavo: „Ar neturite parduoti traukinio bilieta?“, o punkto laikytojas atsakydavo: „Vakar pardaviau“².

Rėmėjų sodybos – ūkiai, namai, kuriuose laisvės kovotojai rasdavo prieglobstį, nakvojo ir dienavojo. Čia dažnai buvo apgyvendinami partizanų artimieji, iš legalaus gyvenimo priverstos pasitraukti merginos, moterys, vaikai svetimomis pavardėmis, taip pat sužeisti partizanai.

Žinodami gyventojų nuotaikas ir politines pažiūras (apie tai partizanai taip pat kaupė žinias), kovotojai rinkosi sodybas, kuriose galėjo jaustis saugūs. Dažnai saugumo pojūtį kūrė ir sodybos padėtis – buvo pasirenkami viensėdžiai, pamiškės, eiguvos. Neretai dėmesys kryo į pradžios mokyklas ir jų mokytojus.

Būdinga, kad pirmaisiais karo metais partizanų rėmėjų gretas sudarė šeimynykščiai, giminaičiai, neretai ir giminių giminės. Štai Leonardas Grigonis-Užpalis partizaninio karo pradžią pasitiko slapstydamasis savo sesers mošos (jos vyro sesers) namuose Mumšilyje (Radviliškio r.). Pradžioje kiekvienas partizanas turėjo pasirūpinti maistu, grįždavo į namus jo paimti³ arba buvo išlaikomas artimųjų. Ilgainiui rėmėjų sudėtis keitėsi, išaugo Organizacinio sektoriaus – legaliai gyvenančių organizuotų, prisiekusių partizanų rėmėjų – vaidmuo, paramą teikė daugelis skirtingiems visuomenės sluoksniams

Tyrinėjant Sąjū gyvenamąjį namą Balandiškyje. 2012 m.

¹ Pocius A. Viduklės kraštas karų ir okupacijų audroje // Viduklė. Sud. A. Pocius. Kaunas, Naujasis lankas, 2002, p. 297.

² LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28600/3, t. 1, l. 43.

³ Plg.: Abarius L. Partizaninio karo kronika. Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Lokio rinktinė. 1944–1951. Utena, 2010, p. 33.

atstovaujančių žmonių. Tačiau ir šį tinklą ardė masiniai trėmimai, tveriami kolchozai. Pabrėžtina, kad konkrečių partizanų dalinių veikimo rajonai (valsčiai, apylinkės ir seniūnijos) buvo griežtai nustatyti, vienas dalinys negalėjo rinkti maisto, drabužių ir lėšų kito dalinio teritorijoje.

2012–2013 m. pirmą kartą kompleksiskai buvo tiriamas partizanų rėmėjų Stanislovo ir Elžbietos Sąjū gyvenamasis namas ir sodybos erdvė Balandiškyje (Radviliškio r.). Partizanai, kurie čia lankydavosi, o paskui apsigyveno (daržinėje buvo įrengtas ir iki 1952 m. liepos naudojamas bunkeris), tapo valstiečių žemdirbių šeimos nariais, su kuriais dalintasi buities daiktais, reikmenimis, drabužiais. Iš šimtų ir tūkstančių radinių aiškiai išsiskyrė gyvenamajame name po grindimis aptiktos vaistų ampulių šukės, tarp palėpės spalių rastas sunykęs nešiojamos žibalinės viryklės korpusas, spalvoto metalo lydinio detalės, duonkepės krosnies griuvenose išlikęs medinis $1 \times 6,1$ cm dydžio, 1,2 cm storio savadarbis spaudas su šešiais spaudos ženklais (antraštės dalis?). Prie Sąjū namo išorinės sienos rasta pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ būgninės šovinių dėtuovės apatinė dalis, o daržinės vietoje – dvi pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ šovinių tūtelės, 7,92 (?) mm kalibro karabino kulka, du anodiniai radijo aparato *Rodina* elementai¹. Deja, sode stiklainyje paslėptų partizanų dokumentų ekspedicijai aptikti nepavyko.

Kiekvieno partizanų organizacinio vieneto – būrio, rajono (vėliau – tėvūnijos), rinktinės, apygardos ir srities – vadovybė turėjo savo *slaptavietes* ir *archyvus*. Susidaro įspūdis, kad dokumentai iš partizanų bunkerių pirmiausiai patekdavo į slaptavietes, nes juos nešiotis su savimi buvo griežtai draudžiama, o vėliau buvo parengiamas į archyvinamų dokumentų sąrašas ir sudaromas archyvas, parenkama jo saugojimo vieta.

Apie pirmuosius partizanų archyvus pradėta kalbėti 1944 m. pabaigoje – 1945 m. pirmojoje pusėje. Antai, Vytauto apygardos Tigro rinktinės kronikoje Vincas Žaliaduonis rašo, kad 1945 m. kovą po mūšio Labanoro girioje ir ten buvusių bunkerių netekties archyvas buvo saugiai paslėptas. Į priešą rankas jis pateko tik dėl prisiregistravusio partizano kaltės².

Slaptavietei nebuvo keliama ypatingi reikalavimai, tai turėjo būti saugi sausa vieta. Sandarios archyvų talpos buvo užkasamos į žemę arba perduodamos saugoti patikimam asmeniui, paprastai civiliam gyventojui, kuris archyvą paslėpdavo savo sodyboje. Aukštaitijos partizanų parengtoje instrukcijoje skelbiama, kad apie archyvą turi žinoti 2–5 partizanai ir 2–3 patikimiausi ir ištvermingiausi legaliai gyvenantys asmenys. Papildomai nurodyta, kad *vienam apie archyvą žinančiųjų patekus priešui tardymams – archyvas perkliamas į kitą vietą*³. Paminėtina, kad paskutinis Prisikėlimo apygardos partizanas Pranciškus Prūsaitis-Lapė (1928–1963), kuris slapstėsi iki 1962 m., į bidonus sudėtus dokumentus kartas nuo karto iškasdavo ir paslėpdavo kitoje vietoje⁴.

A. Ramanausko-Vanago teigimu, 9 iš 10 partizanų paslėptų archyvų įvairiomis aplinkybėmis dar kovai nepasibaigus pateko į okupantų rankas⁵. Atgimimo metais ir atkūrus nepriklausomybę, visoje Lietuvoje buvo atrasti arba juos išsaugojusių asmenų muziejams perduoti mažiausiai 23 įvairaus dydžio ir turinio partizanų archyvai⁶. Straipsnio autorių skaičiavimais, per partizaninį karą Lietuvoje galėjo būti paslėpta apie 600–800 archyvų, tad nemažiau kaip pusšimtis dar laukia atradimų.

Arešto ir tardymo vietos – tai gyvenamieji namai, rūšiai, sandėliai, kuriuose buvo kalinami, tardomi ir kankinami gyvi ir nelaisvę patekę partizanai, ryšininkai ir rėmėjai. NKVD–NKGB, MVD, MGB pastatais tapo tarpukariu arba vokiečių okupacijos metais įrengtos areštinės ir kalėjimai, policijos nuovados, paprastai mūriniai visuomeniniai pastatai.

Laisvės kovotojai ant areštinių sienų įrėždavo pavardes, metus. „Kameroje ant sienų buvo įrėžti vardai, pavardės, kiek metų nuteisti, kada išvežami iš kalėjimo į lagerius. Buvo parašytos ir išdavikų pavardės. Daugiausia prirašinėta vyriškų pavardžių. Prieš išvažiuodamos ir mes įrėžėm savo vardus ir pavardes“, – pasakoja ryšininkė Ona Butrimaitė-Laurinienė⁷.

¹ Petrauskas G., Vaitkevičius V. *Lietuvos partizanų ryšininčių Sąjū sodybos Balandiškyje tyrimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*. Vilnius, 2013, p. 642–651.

² Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.). *Dokumentų rinkinys*. Vilnius, Lietuvos archyvų departamentas, 2003, p. 396.

³ LYA, f. K–1, ap. 58, b. P–15792, t. 6, l. 193v.

⁴ Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* Kaunas, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 278.

⁵ Ramanauskas A. *Daugel krito sūnų...*, p. 3.

⁶ Petrauskienė A. *Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje. Daktaro disertacija. Hum. m., istorija (05H)*. Vilniaus universitetas, 2017, p. 122.

⁷ Aukštaitijos partizanų prisiminimai. VI dalis. Sud. R. Kaunietis. Vilnius, 2008, Margi raštai, p. 417.

1997–1998 m. buvusiame NKGB–MGB–KGB vidaus kalėjime Vilniuje (dabar čia veikia Genocido aukų muziejus) tyrinėjant myriop nuteistų laisvės kovotojų šaudymo kamerą, aptikta raudonais dažais dažytų kameros betoninių grindų gabalų, vamzdis nužudytųjų kraujui patalpoje nuplauti, taip pat daugelis nužudytų kalinių asmeninių daiktų: kryželis, akiniai, kareiviška diržo sagtis, pinceto dalis, buteliukų ir kitų radinių¹.

Partizanų *palaikų niekinimo vieta* dažniausiai būdavo vieša – valsčiaus arba rajono turgaus aikštė, taip pat kryžkelė, bažnyčios šventorius, kai kurios kitos vietos, gerai matomos iš sribų būstinių. Oficialus partizanų, taip pat žuvusių ryšininkų ir rėmėjų palaikų niekinimo paaikškinimas – siekis nustatyti žuvusiųjų tapatybę. Tačiau akivaizdu, kad okupantams ir kolaborantams svarbiau buvo įbauginti žmones, atrasti žuvusių kovotojų artimuosius.

Laisvės kovotojų palaikų *užkasimo vietos* – tai seni apkasai, bulviarūšiai, kapinių patvoriai, žvyruobės, pelkės, šuliniai, lauko tualetai ir panašios žuvusiojo asmenybę niekinančios vietos. Atimtą teisę gedėti, religinių apeigų draudimą psichologai vadina areštuotu gedulu ir priduria, kad žuvusių kovotojų niekinimas, vėliau masinėse kapavietėse užkasti palaikai, artimo žmogaus kapo nebuvimas traumavo daugelį šio laikotarpio žmonių².

Žymiausia deramai ištirta užkasimo vieta – masinė kapavietė Vilniuje. 1944–1947 m. Vilniaus NKGB–MGB vidaus kalėjime mirties bausme nužudyti ar tardymų metu nukankinti asmenys (nemažiau kaip 766, dalis jų apkaltinti karo nusikaltimais) buvo užkasami Tuskulėnų dvaro sodybos teritorijoje³. Archeologai čia ištyrė daugiau nei 7000 kv. m plotą, aptiko 45 duobes, kuriose buvo suversti 724 asmenų palaikai. Ekshumuoti palaikai ištirti laboratorijoje, ekspertizės metu nustatyta jų mirties priežastis. Remiantis saugumo būdžiamųjų bylų duomenimis, giminaičių laiškuose nurodytais mirusiųjų požymiais, buvo atliktas nuotraukų ir iškastų kaukolių sugretinimas⁴.

Nors palaikų užkasimo vietos buvo slepiamos, neretai akylesni gyventojai arba partizanų žvalgai jas nustatydavo, slapta surengdavo laidotuves, supildavo *kapus*. Štai apie Kęstučio apygardos partizano Juozo Kentros laidotuves jo brolis Albinas pasakoja: „Dėdė Pranas atvežė po šiaudais paslėptą baltų lentų karstą. Pusbrolis Juozas, Rūtenis, Snaigė ir dar keletas kitų pamiškėje, dirvaitės viduryje iškastoje duobėje, palaidojo partizaną Taurą. Rūtenis atžingsniavo kapo vietą ir visų paprašė įsidėmėti žingsnių skaičių.“⁵ 1952 m. gegužės 12 d. Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės vadas Jonas Jankauskas partizanus supažindino su Adolfo Ramanausko-Vanago raštu, kuriame nurodoma „suregistruoti žuvusių partizanų kapus (ne kapinėse)“⁶.

Išskirtinis reiškinys – simboliniai partizanų kapai jų žūties vietose, taip pat partizanų kapai giminaičių arba rėmėjų sodybų gėlių darželiuose. Laidojami buvo ne tik palaikai, bet senoviniu papročiu ir krauju sulaistytą žemę, šiaudai. Slaptomis partizanų kapinėmis kartais tapdavo nuošalūs primiršti senkapiai, daug pavienių partizanų kapų atsirado veikiančiose kapinėse. Antai, 1948 m. rugpjūčio 7 d. penki Vyčio apygardos partizanai, žuvę Raukštonių kaime (Panevėžio r.), buvo užkasti Ramygalos kapinių pašonėje. Partizanų būrio vadas Bronius Juospaitis prisimena: „Atėję vieni iš karto kasė duobę kapinėse, o kiti (prie kapinių buvusioje žvyruobėje – *aut. past.*) atkasinėjo lavonus ir dėjo į karstus. Juos sužymėjom numeriukais, kad savieji kada nors galėtų pasiimti. Didelės duobės iškast buvo neįmanoma, todėl iškasėm pagal trijų karstų plotį, o kitus du sudėjom į tarpus ant viršaus.“⁷

Beje, už partizanų kapus kartais dar reikėdavo pakovoti – rėmėjų, ryšininkų prižiūrimi kapai buvo niekinami sribų, kolaborantų. 1949 m. lapkričio 6 d. Šiliniškių miške (Ignalinos r.) žuvusio ir bendražygiams dalyvaujant palaidoto Lokio rinktinės partizano Petro Aramino-Juodvarnio kapas po kelių dienų buvo atkastas, jo kūnas persmeigtas kuolu ir paliktas⁸.

1988–1989 m. ir pirmaisiais Nepriklausomybės metais daugelis partizanų artimųjų rūpesčiu buvo skubotai palaidoti – perlaidoti. Tačiau partizaninio karo metais juos steng-

¹ Daminaitis V. 1998 m. Vilniuje, Lietuvos genocido aukų muziejuje esančios šaudymo kameros archeologijos tyrimų ataskaita. [Vilnius] 1998, l. 2–4.

² Gailienė D. Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu. Vilnius, Tyto alba, 2008, p. 93–94.

³ Išsamiau žr.: Vaitiekus S. Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947). Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2011.

⁴ Išsamiau žr.: Jankauskas R., Garmus A., Barkus A., Urbana-vičius V. Teismo archeologijos patirtis Lietuvoje: Tuskulėnų masinės kapavietės Vilniuje tyrimai, Lietuvos archeologija, 2005, t. 28, p. 217–230.

⁵ Kentra A. Atsiminimai apie Šilalės krašto laisvės kovotojus // Aitvarai, 1998, Nr. 6, p. 253.

⁶ Lietuvos partizanų Žemaičių apygarda (1945–1953 m.) dokumentų rinkinys. Vilnius, 2010, p. 274.

⁷ Aukštaitijos partizanų prisiminimai. Sud. R. Kaunietis. Vilnius, Vaga, 1996, p. 221.

⁸ Vaclovo Žygo (g. 1924 m.), kilusio iš Šiliniškių k., dabar gyvenančio Ignalinoje, pasakojimas. 2016 m. sausio 10 d. įrašė L. Abarijus, A. Kacevičius, A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius.

Ryšininkas Vytautas Valotka-Kudirka prie Šaukoto kapinių kampe palaidoto Viktoro Jankūno-Strauso kapo. 2017 m.

tasi laidoti greta giminių, šeimos kapuose, o Atgimimo laikotarpiu iškilo daug broliškų (kolektyvinių) kapų, dažnai centrinėje kapinių dalyje.

Apibendrinant reikėtų pabrėžti, kad 1944–1953 m. Lietuvos partizaninio karo vietos yra brangus ir reikšmingas, tačiau iki šiol nepakankamai – dažnai tik iš dalies arba vienušiai – suvoktas naujausios Lietuvos istorijos paveldas. Straipsnyje pristatyta vertybių įvairovė iš pirmo žvilgsnio gali sudaryti klaidingą įspūdį, kad tai skirtingos ir viena nuo kitos atsietos vietos. Tikrovė yra priešinga, nes glaustai šalia išsidėsčiusios, dažnai net viena virš kitos esančios vietos, pavyzdžiui, rėmėjų sodyba virš požeminio bunkerio arba partizanų žūties vieta kautynių lauke, – tai nepaprastas partizaninio karo kraštovaizdis, kuris, praėjus daugeliui metų po šio karo pabaigos, dažnai tebėra tikras ir įtaigus. Tą geriausiai patvirtina laisvės kovų liudytojų ir amžininkų pasakojimai, daugelis žemės paviršiuje slūgsančių archeologinių radinių.

Atskirai pabrėžtina tarpdalykinių tyrimų svarba – istorijai būtina archeologijos pagalba ir atvirkščiai – archeologinius radinius prakalbinti pirmiausiai padeda istorinės žinios. Į partizaninio karo vietas, sakytinius liudijimus, rašytinius ir vaizdinius partizaninio karo šaltinius – apie juos jau plačiai rašyta „Nepriklausomybės sąsiuvinį“ puslapiuose – būtina žvelgti kompleksiskai ir siekti jų tyrimų dermės.

LAISVĖS ŠAUKLIAI

1987 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje, prie Adomo Mickevičiaus paminklo, įvyko Lietuvos laisvės lygos ir katalikiškojo pagrindžio dalyvių organizuotas mitingas, kuriame pasmerktas 1939 metų Molotovo–Ribentropo paktas tarp nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Tai buvo pirmas nesankcionuotas mitingas sovietų okupuotoje Lietuvoje po 1972 metų Kauno įvykių.

Ši vieša demonstracija tapo lūžiniu momentu Lietuvos visuomenei. Ji žymėjo perėjimą iš posttotalitarinės visuomenės, kurioje – priešingai populiariai interpretacijai – buvo galimos ne tik kolaboranto ir disidentų laikysenos, tačiau patys įvairiausi santykio su okupaciniu režimu modeliai. Tokioje visuomenėje egzistavo 1) atvirai režimui oponavę rezistentai ir disidentai; 2) kolaboruoti vengę ir „į stalčių rašę“ tautos saugotojai; 3) ieškoję būdų tautos idėjų rodyti viešai; 4) plačiausia grupė prisitaikiusiųjų, kurie gyveno, lyg tauta ir valstybė jiems neegzistuoja; 5) neneigę tautos ir valstybės, tačiau skelbę, kad jiems geriau sovietinėje „tautų šeimoje“; 6) atviri tautos ir valstybės neigėjai¹. Tokioje visuomenėje stoti atvirai ginti tautos ir valstybės, taip pat ir kitas komunistinei ideologijai prieštaraujančias idėjas buvo daug reikalaujantis iššūkis, o absoliuti dauguma situaciją suvokusių žmonių gyveno melo visuomenėje.

1987-ųjų mitingas tokių santykio su politine sistema įvairovę padarė neįmanomą ir beprasme, nes visiems parodė, kad nepritarimo ir tiesos sakymo neprivalo sekti represijos. Taip skleidžiama tiesa tapo nebe didvyrišku poelgiu, o sąžinės ir pareigos reikalu. Šis pokytis nesubrendo savaime ir jam neužteko vien Michailo Gorbačiovo paskelbtos perestroikos. Būtina prielaida kurtis Sąjūdžiui ir kilti valstybingumo reikalavimams visų pirma buvo kelių konkrečių žmonių valingas veiksmas.

Nuo tos dienos praėjo 30 metų. Per tą laiką mitingas prie A. Mickevičiaus paminklo buvo plačiai dokumentuotas atsiminimais ir interviu su pagrindiniais jo dalyviais bei organizatoriais – Nijole Sadūnaite, Antanu Terlecku, Julium Sasnausku, Jonu Volungevičium, Vytautu Bogušiu, Petru Cidziku ir kitais. Jo atminties išsaugojimui pasitarnavo ir aktyvus sovietų saugumo tarnybų darbas sekant, stebint ir fiksuojant mitingo dalyvius. „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ tikisi prisidėti prie šio atminimo puoselėjimo mažiau žinomų istorinės demonstracijos aspektų ir platesnio konteksto nušvietimu.

MILDA PALUBINSKAITĖ

Kalba forumo „Tiesos sakymas griauinant blogio imperiją“

2012 m. rugpjūčio 23 d.

Laba diena, mielieji lietuviai! 1980 metų vasarą dalyvavau Vilniaus universiteto surengtuose kalbos kursuose užsieniečiams, džiaugiausi tuo metu reta proga pagaliau lankytis Lietuvoje, susitikti su giminėmis, bet Lietuvą jau pažinojau ir iš anapus geležinės uždangos. Gimiau Kalifornijoje, augau didelių patriotų šeimoje, subrendau dalyvaudama ateitininkų judėjime, tam tikra prasme jau pažinojau ir Lietuvos disidentus. Gerbiau Nijolę Sadūnaite, Antaną Terlecką, Julijų Sasnauską dėl jų ryžto liudyti tiesą sunkiomis sąlygomis. Buvau mačiusi jų nuotraukas, skaičiusi jų skaudžias istorijas. Vieną laisvą popietę nuvažiauvau pas pažįstamus į A. Terlecko namus jų aplankyti, ir tai buvo labai laimingas sutapimas. Aišku, jie manęs nepažinojo. Susipažinusi su manim ir įsitikinusi, kad manimi galima pasitikėti, kartu su Vytautu Bogušiu ir Petru Cidziku ši grupė man pasakė apie rengiamą mitingą, minėtą ir pasmerktą Molotovo–Ribentropo paktą. Jie paprašė manęs perduoti mintinai išminktą žinią „Laisvosios Europos“ ir Vatikano radijo stotims. Sutikau. Lengviausia tai buvo daryti Romoje, kurioje studijavau metus. Romoje

¹ Vytautas Radžvilas. Asmens sąžinė tarp sovietizacijos Scilės ir europėizacijos Charibdės: tarp ir anapus gėrio ir blogio. Pranešimas 2016 05 07 Lietuvos mokslų akademijoje vykusioje konferencijoje „Justino Marcinkevičiaus nuvainikavimas: kovos su „tarybine lietuvių“ istorinis kontekstas ir politinė prasmė. [http://www.patriotia.lt/2016/05/vytautas-radzvilas-asmens-sazine-tarp.html]

Publikacijos nuotraukos iš Lietuvos ypatingojo archyvo.

buvo labai maža lietuvių bendruomenė, kuri susitikdavo sekmadieniais Vatikano radijo mišiose. Pažinojau tuometinį Vatikano radijo vedėją a. a. Kazį Lozoraitį ir žurnalistą Saulių Kubilių. Jie, išgirdę apie planuotą mitingą, apsidžiaugė ir šoko jį skelbti. Po kelių dienų ir kitos radijo stotys taip pat kvietė visus geros valios žmones rinktis prie A. Mickevičiaus paminklo rugpjūčio 23 dieną.

Širdinga padėka K. Lozoraičiui ir S. Kubiliui už jų pasitikėjimą manimi ir už jų nenuilstamą meilę Lietuvai. Džiaugiuosi, kad tuo būdu ir aš galėjau prisidėti prie visų lietuvių pastangomis atkurtos nepriklausomybės. Labai dėkoju, kad mane pakvietėte šiandien, ir labai dėkoju jums už dėmesį. (*Plojimai*)

SAULIUS AUGUSTINAS KUBILIUS

Žinia apie Vilniuje prie Adomo Mickevičiaus paminko 1987 m. rugpjūčio 23 d. rengiamą mitingą Molotovo–Ribentropo pakto pasekmėms pasmerkti pasiekė Vatikano radiją prieš dvi savaites, rugpjūčio 9 dieną ir tą patį vakarą buvo perduota laidoje, Lietuvoje tuo metu girdimoje tik trumposiomis bangomis.

Slinko ramios rugpjūčio dienos popietė Romoje, kai į lietuvių skyrių Vatikano radijo būstinėje *Palazzo Pio* iš anksto pranešusi užėjo Milda Palubinskaitė, lydima Algio Sodonio, Lietuvių informacijos centro skyriaus Romoje vedėjo (skyrius buvo pavaldus Niujorke veikiančiam Lietuvių informacijos centrui). Užėjusiuosius priėmiau aš, iškart bendravome trise. Pristatęs viešnią, kurios asmeniškai nepažinojau, Algis prasitarė, kad ką tik iš Lietuvos parvykusi Milda Palubinskaitė nori perduoti svarbią žinią Vatikano radijui. Pasidalijusi viešnagės sovietų okupuotoje Lietuvoje išpūdžiais, Milda pasisakė vykdanti svarbią misiją ir norinti Lietuvos disidentų prašymu perduoti mums žinią. Tuomet pakviečiau prisidėti savo kolegą Kazį Lozoraitį, Vatikano radijo lietuvių skyriaus vedėją mons. Vytauto Kazlausko pavaduotoją, kad žinią išgirstų ir jis.

Milda gan plačiai papasakojo apie savo kelionę ir aplinkybes, kuriomis žinia buvo jai patikėta, tačiau neminėjo asmenų vardų. Ji užtikrino, kad jai patikėtą žinią žino tik disidentai ir ji viena, kad niekas kitas Vakaruose to dar nežino: „Jūs būsite pirmieji“. Tada Milda papasakojo apie iniciatyvinės grupės planus surengti mitingą Vilniuje prie Adomo Mickevičiaus paminklo Molotovo–Ribentropo paktui ir jo pasekmėms pasmerkti metinių proga – rugpjūčio 23 d. Tuoju suvokėme situacijos nepaprastumą, žinios svarbą. Ėmėm aiškintis įvairias šios žinios skelbimo implikacijas. Pasitarę nusprendėm žinią perduoti to vakaro programoje. Rodos, K. Lozoraitis dar pasitarė telefonu su mons. V. Kazlausku, kurio tą dieną redakcijoje nebuvo.

Mildą draugiškai „tardėme“ tiek K. Lozoraitis, tiek aš. Vienu metu paprašiau Mildos atkartoti tiksliai tai, ką disidentai Lietuvoje išmokė mintinai. Ji tai ir padarė. Paskui sakė galinti pakartoti. Pakartojo. Žinia buvo trumpa. Kiek pamenu, teksto neužrašėm. Tuomet atrodė, kad nėra reikalo. Beje, Vatikano radijas niekuomet neperdavė to teksto, kurį Milda buvo išmokusi mintinai. Žinią laidai redagavome „keturiomis rankomis“. Tai buvo gan neįprastas scenarijus, nes bene pirmą kartą kūrėme tokio pobūdžio žinią, t. y. apie Lietuvoje būsimą atvirą antisovietinį mitingą, kurios skelbimas galėtų sukelti problemų tiek mums, kaip Popiežiaus radijo redaktoriams, tiek pačiam Vatikanui.

Ir nors buvo kiti laikai, pasaulis buvo Šaltojo karo „sukaustytas“, iš dvidešimt penkerių metų perspektyvos pripažinsiu, kad pasiėlgėme gan drąsiai. Mes tada neturėjome jokių galimybių patikrinti, ar žinia tikra ir tiksli, o žinios šaltinis buvo neįvardytas. Tačiau daug nulėmė asmeniniai ryšiai, žinios ir pažintys, taip pat patirtis kitų panašių situacijų, kai svarbi arba konfidenciali žinia iš Lietuvos buvo perduodama per patikimus asmenis, mintinai išmokusius jiems padiktuosius tekstus. Panašiu būdu Lietuvos

rezistentų ir pagrindžio veikėjų parinkti turistai, kaip ir Vakarų šalių diplomatai, vežė Lietuvoje leidžiamą lietuvišką antisovietinę (pagrindinę) spaudą iš Sovietų Sąjungos „tautų kalėjimo“ į laisvuosius Vakarus. Prisidėjo ir tai, kad pirmą kartą apsilankęs okupuotoje Lietuvoje 1986 metų rudenį, Vilniuje susipažinau su Vytautu Bogušiu, žinojau apie jo, kaip ir kitų disidentų veiklą, jo pasirašytus ankstesnius pareiškimus ir tai, kad pas jį lankydavosi patriotiškai nusiteikę jauni užsienio lietuviai. Įtariau, kad žinia gali būti iš Bogušio aplinkos. Todėl ir pasiteiravau Mildos, ar nesutiko kelionėje V. Bogušio ir ji linktelėjo galva, jog taip, puse žodžio duodama suprasti, kad ši jos parvežta žinia būtent iš ten. Aiškiau negalėjo būti.

Pridursiu, kad Vatikano radijo lietuvių programos laidų turinys tai laikais buvo permelktas rezistencinės dvasios. Be Popiežiaus ir visuotinės Bažnyčios mokymo ir naujienų, laidose dažniausiai buvo skaitoma Lietuvos pagrindžio spauda, katalikų ir disidentų pareiškimai, užsienio lietuvių veiklos pranešimai, kartais sudarę didesnę laidos dalį. Per Vatikano radijo mišias už Tėvynę daug metų kas sekmadienį buvo skaitoma speciali malda už kalinamus arba ištremtus lietuvius, sąžinės belaisvius, minimi jų vardai.

Nebuvo kitų šaltinių, negalėjom patikrinti ir patvirtinti Mildos Palubinskaitės atvežtos žinios tikrumo, tačiau kaip tada, taip ir šiandien buvo aišku viena: mintis surengti Vilniuje viešą politinį mitingą, smerkiantį Sovietų Sąjungos ir nacių Vokietijos slaptuosius protokolus, reikalaujantį nutraukti įvykdytą ir tęsiamą sovietinę okupaciją, tikrai negalėjo užgimti KGB. Vatikano radijo 1987 m. rugpjūčio 9 d. žinia apie Vilniuje rengiamą mitingą jam turėjo sukelti košmarą.

2012 m. lapkričio 23 d., Roma

VATIKANO RADIO PRANEŠIMAI

1987 m. rugpjūčio 9 d.

Vakarus iš patikimų šaltinių yra pasiekusi žinia, kad sovietų ir nacių slaptosios sutarties metinių proga, rugpjūčio 23 dieną, Lietuvos sostinėje Vilniuje yra rengiama taikos demonstracija. Pagrindiniai taikos demonstracijos tikslai, kaip tvirtina šaltiniai, yra prisiminti Stalino bei Hitlerio aukas, taip pat viešumon iškelti slaptąją sovietų ir nacių sandėrį. Kaip žinoma, 1939 metų rugpjūčio 23 dieną sovietai ir naciai pasirašė nepuolimo sutartį. Prie jos buvo pridėtas griežtai slaptas papildomas protokolai, pagal kurį Rytų Europa buvo padalyta į vadinamas įtakos sferas. Šis sovietų–nacių sąmokslas, nukreiptas prieš taiką ir žmoniškumą, davė pradžią Antrajam pasauliniam karui, taip pat atvėrė kelią Pabaltijo kraštų okupacijai. 1979 metais 45 pabaltiečių grupė pareiškimu kreipėsi į sovietinę vyriausybę prašydama pareikšti, kad slapstasis Molotovo–Ribentropo susitarimas yra negaliojantis ir dėlto visos to pakto pasekmės turi būti panaikintos. Slaptuoju Molotovo–Ribentropo paktu, rašo pareiškimą autoriai, buvo grubiai prasižengta su visomis tarptautinės teisės normomis. Taikos demonstracija Vilniuje rugpjūčio 23 dieną yra rengiama vidudienį prie Adomo Mickevičiaus paminklo.

1987 m. rugpjūčio 10 d.

HITLERIO–STALINO SANDĖRIO METINIŲ PROGA RUGPJŪČIO 23 DIENĄ VILNIUJE YRA RENGIAMA TAIKOS DEMONSTRACIJA

Užsienio, ypač Federacinės Vokietijos ir Šveicarijos, spaudoje jau yra pasklidusi žinia apie Vilniuje, prie Adomo Mickevičiaus paminklo, Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčių esančioje aikštėje rugpjūčio 23 dieną rengiamą taikos demonstraciją. „Neue Züricher Zeitung“, „Die Welt“, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“, „Berliner Morgenpost“, „Berliner Zeitung“ ir kiti laikraščiai pažymi, kad taikos demonstracijai data yra parinkta neatsitiktinai. 1939 metų

rugpjūčio 23 dieną buvo pasirašytas Hitlerio–Stalino sandėris, kuris atvėrė kelią Antrajam pasauliniam karui ir Pabaltijo kraštų okupacijai. Su šia Stalino–Hitlerio sutartimi siejasi masinės pabaltiečių deportacijos ir daugelis kitų skriaudų bei neteisbių, kurias išgyveno taiką mylinčių Pabaltijo respublikų gyventojai. Taikos demonstracijos dalyviai rugpjūčio 23 dienos vidurdienį Vilniuje reikalaus pastatyti Stalino režimo aukoms paminklą, pasmerkti Hitlerio–Stalino sandėrį ir atstatyti trijų Pabaltijo respublikų – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – suverenumą.

Užsienio spauda primena, kad panaši taikos demonstracija jau įvyko šių metų birželio 14 dieną Latvijos sostinėje Rygoje. Tylia eisena demonstrantai prisiminė pirmųjų masinių Pabaltijo kraštų gyventojų deportacijų 1941 metų birželio viduryje aukas. Demonstracijoje dalyvavo ir ją sekė tūkstančiai latvių. Milicija prižiūrėjo tvarką, bet demonstracijos netrukde.

1987 m. rugpjūčio 12 d.

Užsienio spaudos agentūros praneša, kad rugpjūčio 23 dieną Rygoje, panašiai kaip ir Vilniuje, įvyks taikos demonstracija prisimenant Hitlerio–Stalino aukas ir slaptąjį Molotovo–Ribentropo sandėrį. Rygoje demonstraciją rengia Latvijoje neseniai įsikūrusi Žmogaus teisių gynybos organizacija „Helsinki 86“. Ši grupė parengė pareiškimą spaudai, paaiškindama Rygoje rengiamos taikos demonstracijos tikslus. Rugpjūčio 23-ioji Pabaltijo kraštams yra gedulo diena, – pažymi Helsinkio grupė. Šią dieną 1939 metais dvi totalistinės valstybės – Sovietų Sąjunga ir nacių Vokietija slaptai pasirašytais protokolais nusprendė trijų suverenių valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – likimą. Įvyko istorinė drama: dvi didžiosios valstybės savo tarpe pasidalino kraštus, kurie joms nepriklausė. Šios juodos dienos mes negalime pamiršti, – rašo Latvijos Helsinkio grupė reikalaudama, kad sovietinė vyriausybė naujoje šviesoje ištirtų Molotovo–Ribentropo sutarties pasekmes. Latvių Žmogaus teisių grupė kviečia savo tautiečius rugpjūčio 23-iąją prie Rygoje esančio Laisvės paminklo padėti gėles.

1987 m. rugpjūčio 22 d.

Apie rengiamas taikos demonstracijas ne tik Vilniuje, bet ir kaimyninių Pabaltijo kraštų sostinėse Rygoje ir Taline šiomis dienomis plačiai rašo viso pasaulio spauda. Ir pagrindiniai respublikiniai Lietuvos [laikraščiai] kaip „Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“, sostinės „Vakarinės naujienos“ ir kiti, kad ir įprastine pamfletine kalba, ruošiamai taikos demonstracijai skiria nemažai vietos savo puslapiuose. Savo pranešimuose iš Maskvos apie Hitlerio–Stalino pakto metinių proga Pabaltijyje ruošiamas taikos demonstracija pagrindinės Vakarų spaudos agentūros „Associated Press“, „Agence France Presse“, „Agenzia Giornalistica Italiana“, „Reuter“, „ANSA“ pabrėžia, kad didžioji dauguma Vakarų demokratinių valstybių, laikydamosi nusistatymų, kad Lietuva, Latvija ir Estija buvo Sovietų Sąjungos neteisėtai okupuotos, nepripažįsta sovietinės vyriausybės Pabaltijo respublikose. Pasaulinės žinių agentūros pažymi, kad Molotovo–Ribentropo pakto slaptųjų protokolų tiesioginė pasekmė buvo Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacija. Kremliaus reakcija į planuojamas taikos demonstracijas Pabaltijo kraštų sostinėse, – rašo agentūros, – Vakarų apžvalgininkų nuomone bus Gorbačiovo „Glastnost“ politikos autentiškumo egzaminas. Į Taikos demonstraciją rytoj, sekmadienio vidurdienį, Vilniuje prie Adomo Mickevičiaus paminklo yra kviečiami lietuviai, latviai, estai ir visi geros valios žmonės, – rašo tarptautinės žinių agentūros. Apie rengiamas taikos demonstracijas Vilniuje, Rygoje ir Taline šiandien, šeštadienį, primena ir Vatikano radijo biuletenis įvairiomis pasaulio kalbomis.

1987 m. rugpjūčio 22 d.

LIETUVIAI PASAULYJE

Pasaulio lietuvių bendruomenė paskelbė pareiškimą, kuriuo kviečia visus išeivijoje gyvenančius lietuvius solidarumo dvasioje su tautiečiais tėvynėje rugpjūčio 23 dieną pažymėti Hitlerio ir Stalino sandėrio metines. Tą dieną, kaip žinoma, Vilniuje, prie Adomo Mickevičiaus paminklo, yra rengiama taikos demonstracija, kuria bus prisimintos gėdingojo sandėrio aukos: su Hitlerio ir Stalino sutartimi siejasi masinės pabaltiečių deportacijos ir daugelis kitų skriaudų bei neteisybių, kurias patyrė taikūs Pabaltijo kraštų gyventojai. Pasaulio lietuvių bendruomenė primena, kad jau 1979 metais, minint Stalino ir Hitlerio sutarties 40-ąsias metines, 45 pabaltiečiai, tarp jų 36 lietuviai, buvo pasirašę pareiškimą Sovietų Sąjungos, Rytų Vokietijos, Federacinės Vokietijos ir Vakarų demokratinėms valstybėms prašant paskelbti sovietų ir nacių sutartį ir jos slaptus protokolus kaip negaliojančius ir pasmerkti pasekmes. Pasaulio lietuvių bendruomenė ragina laisvojo pasaulio lietuvius rugpjūčio 23 dieną 12 val. dvasios vienybėje su tautiečiais Vilniuje sovietų ir nacių sutarties metines pažymėti susirinkimais, demonstracijomis, pamaldomis, tuo būdu primenant pasauliui Lietuvai ir kitiems Pabaltijo kraštams padarytą skriaudą ir dar kartą iškeliant pabaltiečių prisirišimą prie taikos ir laisvės idealų.

1987 m. rugpjūčio 24 d.

Sekmadienį Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje įvyko taikos demonstracijos prisiminti Stalino–Hitlerio aukas ir Molotovo–Ribentropo sandėrio 48-ąsias metines. Vilniuje, prie Adomo Mickevičiaus paminklo, buvo susirinkę apie trys tūkstančiai lietuvių. Rygoje apie 8 tūkstančiai latvių buvo susirinkę prie Laisvės statulos. Taline apie du tūkstančiai estų susirinko prie Lyndos statulos.

Tai praneša visos pagrindinės užsienio spaudos agentūros. Sekmadienio popietę ir pavakarę apie įvykusias demonstracijas Pabaltijyje pranešė Italijos televizija ir radijas

pagrindinių žinių laidose. Visi pagrindiniai Europos laikraščiai („Corriere della Sera“, „Il Giornale“, Frankfurter Allgemeine Zeitung“, „Le Monde“ ir kiti) išsamiai rašo apie įvykusias demonstracijas. Vilniuje, kaip jau esame pranešę, taikos demonstracijoje dalyvavo apie trys tūkstančiai lietuvių, jų tarpe daug jaunimo.

Minėjimas prasidėjo 12 val. Lietuvos laiku. Susirinkusieji, kurių daugelis buvo prisisekę gedulo juostelės, kalbėjo maldas, giedojo giesmes: „Lietuva brangi“, „Marija, Marija“ ir Tautos himną bei skandavo šūkius „Laisvės Lietuvai“. Kaip praneša užsienio spaudos agentūros, buvo pasakyta ir keletas kalbų. Kalbėtojai dėkojo taikos demonstracijos dalyviams už atvykimą, Vakarų spaudai – už Molotovo–Ribentropo sandėrio metinių prisiminimą, sovietinei spaudai – už „informaciją“ vietiniam gyventojam bei paneigė, kad taikos demonstracija buvo suorganizuota Vakaruose. Kaip pažymi spaudos agentūros, nei milicija, nei saugumas demonstracijos dalyvių Vilniuje netrukdė. Rygoje gi, kur buvo susirinkę 8 tūkstančiai žmonių, 12 buvo suimti, tačiau netrukus paleisti. Latvijos respublikinė televizija rodė ištraukas iš Rygoje įvykusios taikos demonstracijos.

1987 m. rugpjūčio 24 d.

Sekmadienį solidarumo ženklan su Pabaltijo kraštuose įvykusiomis taikos demonstracijoms išeivijoje gyvenantys pabaltiečiai 40-čia pasaulio miestų minėjimais, demonstracijomis bei pamaldomis pažymėjo Hitlerio–Stalino sandėrio metines. Sekmadienio rytą būrelis Romoje gyvenančių lietuvių ir latvių susirinko Šv. Petro bazilikoje esančioje Lietuvos kankinių koplyčioje. Čia įvyko maldos valandėlė, kurios metu malda bei susikaupimu buvo prisimintos Hitlerio ir Stalino aukos: laisvę netekusios Pabaltijo respublikos ir ta nesuskaitoma gausybė lietuvių, latvių ir estų, dingusių be žinios Sibiro dykumose. Maldos valandėlėje buvo skaitomos ištraukos iš Šventraščio bei pagrindžio spaudos lietuvių, latvių ir anglų kalbomis.

1987 m. rugpjūčio 25 d.

INTERVIU SU ESTŲ ŽURNALISTU ANDREAS KUNGU (iš R. G.)

Vilniuje, Rygoje ir Taline sekmadienį įvykusios taikos demonstracijos Hitlerio–Stalino sandėrio metinių proga visame Vakarų pasaulyje susilaukė plataus atgarsio. Ir šiandien, antradienį, visi pagrindiniai laikraščiai rašo apie Pabaltijyje įvykusias demonstracijas bei apie prieš 48 metus Molotovo–Ribentropo pasirašytą paktą – Sovietinės Rusijos ir Hitlerinės Vokietijos sandėrį, atvėrusį kelią Pabaltijo kraštų okupacijai. Vatikano radijo biuletenis, minėdamas Hitlerio–Stalino sutarties metines, šiandien pateikė interviu su Švedijoje gyvenančiu estų žurnalistu, visuomenininku Andreas Kungu. Pasiklausykite esto žurnalisto Andreas Kungo samprotavimų.

KLAUSIMAS: Kaip vertinate Pabaltijo sostinėse įvykusias demonstracijas?

ATSAKYMAS: Įdomiausia yra tai, kad iš viso buvo įmanoma demonstruoti. Demonstracijas Vilniuje, Rygoje ir Taline stebėjo daug milicininkų, kurie rusiškai bandė nutildyti minias, skanduojančius šūkius: „Laisvės Estijai, Latvijai, Lietuvai!“, tuo kai kur iššaukdama provokacijas. Nepaisant to, demonstracijos pasisėkė.

KLAUSIMAS: Kokia bus Maskvos reakcija?

ATSAKYMAS: Kai vasario mėnesį Gorbačiovas apsilankė Latvijoje ir Estijoje, jis neparodė jokio jautrumo Pabaltijo tautiniam ar kalbiniam reikalavimam. Kiek žinome, Gorbačiovo nusiteikimas rusifikacijos atžvilgiu nesiskiria nuo jo pirmtakų. Lig šiol dabartinė sovietinė vyriausybė nerodo jokio palankumo Pabaltijo tautų nacionalinėms aspiracijom.

KLAUSIMAS: Ko siekia Pabaltijo tautos?

ATSAKYMAS: Visų pirma jos nori sužinoti, netgi išbandyti Gorbačiovo sąžiningumą, kai jis kalba apie vaidinamąją *glasnostj* – viešumą. Kokios yra to viešumo ribos? Kiek

galima tikėtis, kad sovietiniai pareigūnai įgyvendins prisiimtus humanitarinius įsipareigojimus ir t. t. Atrodo, kad ir Pabaltijo kraštuose nelabai kas žino, kiek Gorbačiovas žada leisti. Manau, kad ir pats Gorbačiovas nėra visai tikras, kur jis veda šalį.

KLAUSIMAS: Ar tautiniai sąjūdžiai Pabaltijo kraštuose yra populiarūs?

ATSAKYMAS: Jei jie reikalauja, kad su estais, latviais ir lietuviais būtų elgiamasi vienodom teisėm kaip ir su rusais, tada, žinoma, beveik visi estai, latviai ir lietuviai juos remia kovoje prieš kultūrinę priespaudą ir Pabaltijo valstybių rusifikaciją. Bet kai šie sąjūdžiai žengia dar vieną žingsnį toliau reikalaudami Pabaltijo valstybių nepriklausomybės, tada, mano manymu, juos remia dauguma pabaltijiečių. Juk kodėl šios tautos, buvusios nepriklausomomis valstybėmis, turi būti vienintelės pasaulyje, atsisakančios atstatyti savo nepriklausomybę!?

KLAUSIMAS: Demonstracijose minint nacių–sovietų sandėrio 48-ąsias metines, kai kurie dalyviai buvo iškėlę transparantus, kuriais reikalavo, kad Stalino kulto faktai būtų atspausdinti. Ką tai reiškia?

ATSAKYMAS: Buvo reikalaujama, kad visų pirma Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai būtų atspausdinti. Kaip žinoma, sovietinė spauda apie šiuos slaptuosius protokolus savo spaudoje niekad nėra rašiusi. Antra, buvo reikalaujama, kad paktas būtų atšauktas, anuluotas ir kad Helsinkio Baigiamąjį aktą pasirašiusios valstybės įsipareigojų likviduoti Molotovo–Ribentropo sandėrio pasekmes. Demonstrantai Pabaltijoje taip pat reikalavo: jei Sovietų Sąjungoje dabar yra įmanoma atvirai kritikuoti Stalino vidaus politiką, tai turėtų būti leidžiama viešai diskutuoti ir jo užsienio politiką, kuri, šalia kitų dalykų, apima ir Pabaltijo kraštų okupaciją.

(S. K.)

PRISTATYMAI

GRĖSMINGAS LIBERALIZMO BANALUMAS

Tokia pagrįstai ir sykiu negailestingai liberalizmą gvildenanti mokslinė knyga galėjo pasirodyti tik toje Europos vietoje, kur žmonės yra išlaikę priešinimosi primetamoms ideologijoms patirtį ir išsiugdę kritiniam protui būtinus hermeneutinio suvokimo ir savivokos įnagius. Mename tarybinės ideologijos, vadintos moksliniu komunizmu, diegimą, taip pat ir įvairiausias tos ideologijos nuvainikavimo bei pašiepimo praktikas išlaikant „rimtą miną“. Išsilaisvinus iš sovietinės okupacijos daugelis tikėjome, kad gyvensime jau be visuotinių ideologijų. Tačiau kai kuriems kirbėjo nuojauta, kurią patvirtina įdėmesnis žvilgsnis į visuomenių raidos istoriją, kad jokių visuomenių tarsi savaiminis gyvavimas neįmanomas be daugumos išpažįstamo bendresnio požiūrio į pasaulį, žmogų, istorijos raidą bei ateitį ir be bendresnio vertybinio pamato. Laisvinantis svarbiausia sąvoka tampa pati laisvė, tad ir mūsų išsilaisvinimas buvo dėkinga dirva plisti liberalizmo ideologijai, kuri visokiais būdais teigia nesiliaujantį žmogaus išlaisvinimą iš jį varžančių išorinių, dažniausiai su valstybe siejamų, ir vidinių, dažniausiai bendroms tradicinėms, religinėms vertybėms bei dorybėms priskiriamų pančių. Tik nedaugelis turėjo jėgų ir noro įdėmiau aiškintis filosofinius dėstomų liberalizmo idėjų pamatus. Alvydas Jokubaitis savo knygoje įtikinamai atskleidžia filosofinį liberalizmo idėjų menkumą, kurį šiuolaikinis liberalizmas pridengia aktyvia įvairiausio lygio institucine propaganda, žmonių sąmonėje įtvirtinamu tapatinimu su demokratija, ideologiniu indoktrinavimu ir galop neišvengiamomis naujojo „statuso“ – religijos be Dievo – paieškomis. Ypač negailestinga yra bene įtakingiausio XX a. liberalizmo teoretiko Isaiiah Berlino idėjų analizė, kuri akivaizdžiai parodo ne tik filosofinės minties skurdą, idėjų grindimo nenuoseklumą ir paviršutiniškumą, bet ir, sakytume, liberalizmo idėjinio vaizdinio banalumą, kurio jau negali nuslėpti net su visa išmoninga dekonstrukcijos patirtimi vėlesnių teoretikų rutuliojama „religijos be Dievo“ idėja. Liberalizmo atstovai niekaip negali filosofškai pagrįsti savo teorijos pagrindų, nepajėgūs sukurti jokios moralės filosofijos, taip pat ir pagrįstos politikos teorijos, tad neišvengiamai socialiniame lauke veikia kaip įtikėjusiųjų ir palaikančiųjų bendruomenė, kurios svarbiausias tikslas yra įgauti valdžią ir techniškai naudotis valstybinių galių „įrankiais“. Nors visi liberalai pripažįsta valstybės kaip individų sugyvenimo taisyklės nustatančios galios realumą, tačiau niekaip neaišku, kaip ji gali kilti iš pirminio liberalių individų viseto, kuris nepripažįsta jokių bendresnių vertybių nei bendresnio moralinio kodo.

Iškėlę individo laisvės principą, „laisvindami individą“ ir „skatindami pažangą“ liberalai naikina visokias atgyvenusiomis laikomas bendrybes – šeimą, bendruomenę (pripažįstant liberalų kongregaciją), tautą, nacionalinę kultūrą, taip pat ir tų bendrybių nuovoką. Akivaizdus liberalios minties nenuoseklumas yra pripažįstant nelygstamą individo laisvę rinkti sau tikslus ir sykiu besąlygiškai atsiduoti moksliniam ar „laisvosios rinkos“ determinizmui. Šitai galima suvokti kaip nesąmoningą, o sykiu metafizinį būtinumą pasitelkti galingą, tačiau niekaip neapmąstomą „viršesnę“, kuri tik ir gali laiduoti liberaliąją laisvės sampratą. Arši liberalizmo kova su krikščionybe ir Dievu suvoktina kaip pastangos įsitvirtinti transcendentoto vietoje ir perimti jo autoritetą įstatymų kūrybos ir leidybos srityje. Skaitant knygą ir gilinantis į liberaliųjų mąstytojų išvalgas neapleidžia klausimas, o kodėl liberalizmas tapo tokia paveikia ideologine „pilietine religija“? Autoriaus pateiktus aiškinimus galima kiek papildyti. Liberalizmas yra kapitalizmo sistemos vaisius, skirtas tai sistemai idėjiškai ir ideologiškai „aptarnauti“, o šiuolaikinis liberalizmas nepaprastai išplito po Antrojo pasaulinio karo, kapitalizmui pereinant į vartojimo kapitalizmo fazę. Individas tuo geresnis vartotojas, kuo jis menčiau susisaistęs kokiais nors moraliniais, etiniais ar kitokių „priklausomybių“ saitais su kitais. Liberalizmo instrumentu dera laikyti šiuolaikinę rinkodarą, kuri tampa individo pasaulėžiūros ir savimonės elementu. Dabartinio, postmodernio vadintino kapitalizmo sistemai vertingiausias yra visokiausias siūlomus potyrius ir tapatybinius prekinis „konstruktus“, taip pat ir keistalyčius, išbandyti pasirengęs (ar paruoštas) individas, įsitikinęs savąja pasirinkimo laisve ir visokią laisvę matuojantis „pasirinkimo“ matu. Filosofams jau senai aišku, kad žmonių teigiamose laisvėse glūdi ir savos nelaisvės, o absoliutinant žmonių kuriamus įstatymus ar teises (tik Dievas yra nesavanaudis) neišvengiamai patiriamas ir žmogiškumą naikinantis tos kūrybos poveikis. Knyga ne tik parodo filosofinį liberalizmo banalumą, bet ir moko nepasiduoti ideologiniams laisvių apžavams, kurie, kaip jau spėjome įsitikinti, yra pati veiksmingiausia „žmogiškųjų išteklių“ valdymo ir perdirbimo priemonė.

Alvydas Jokubaitis.
*Liberalizmas kaip
 pilietinė religija.*
 Vilnius, Tyto alba,
 2017, 260 p.

Vytautas Rubavičius